

Білім, ғылым және
мәдениет мәселелері
жөніндегі Біріккен
Ұлттар Ұйымы

ЖУРНАЛИСТИКА, ~~«ЖАПҒАН ЖАҢАЛЫҚТАР»~~ ЖӘНЕ ЖАЛҒАН МӘЛІМЕТТЕР

Журналистика саласында білім беру және жаттықтыру бойынша нұсқаулық

ЮНЕСКО журналистикада білім беру топтамасы

Білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі Біріккен Ұлттар Ұйымымен 2020 жылы жарияланған, Де Фонтеной алаңы, үй 7, 75352 Париж 07 SP, Франция

© ЮНЕСКО 2020

ISBN: 978-92-3-000098-1

Бұл басылым Attribution-ShareAlike 3.0 IGO (CC-BY-SA 3.0 IGO) лицензиясымен ашық дереккөздерде ұсынылады. Бұл басылымның мазмұнын пайдалана отырып, пайдаланушылар ЮНЕСКО ашық дерекқор Репозиторийін пайдалану ережесімен келіседі (<http://www.unesco.org/open-access/terms-use-ccbysa-en>).

Бастапқы атауы: *Journalism, “Fake news” & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training*, 2018 жылы Білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі Біріккен Ұлттар Ұйымымен шығарған Де Фонтеной алаңы, үй 7, 75352 Париж 07 SP, Франция

Осы басылым атауын пайдалану және материалдарын таныту, ЮНЕСКО тарапынан қандай да бір елдің, аумақтың, қаланың немесе ауданның немесе олардың тиісті басқару органдарының құқықтық мәртебесіне, соның ішінде шектеу сызықтары немесе шекараларға қатысты қандай да бір пікір білдіру болып табылмайды.

Осы басылымда білдірілген көзқарастар мен пікірлер үшін жауапкершілікті Ұсынылған фотосуреттер жүктенеді. Олардың көзқарасы ЮНЕСКО ұйымының ресми ұстанымына сәйкес келмеуі мүмкін және Ұйымға ешқандай міндеттемелер жүктемейді.

Редакторлар: Черилин Айртон және Джули Посетти

Авторластық: Джули Посетти, Черилин Айртон, Клэр Уордл, Хуссейн Дерахшан, Алиса Мэтьюз, Магда Абу-Фадиль, Том Трюиннард, Фергус Белл, Алексис Мантзарлис

Қосалқы зерттеулер: Том Лоу

Графика дизайны: Мр. Клинтон

Мұқаба дизайны: Мр. Клинтон

Суреттер: ЮНЕСКО, нобайлар және Пойнтер

Теруші: ЮНЕСКО

Басып шығарушы: ЮНЕСКО

Аударма: Лингвосолюшнс компаниясымен орындалды, 2019 жыл
Қазақстанда басылған

Черилин Айртон және
Джули Посетти

Журналистика, «жалған жаңалықтар» және жалған мәліметтер

**Журналистика саласында білім беру және
жаттықтыру бойынша нұсқаулық**

Мазмұны

Гай Бергердің алғысөзі	7
------------------------	---

Кіріспе <i>Черилин Айртон және Джули Посетти</i>	14
---	----

Нұсқаулықты типтік оқу бағдарламасы ретінде пайдалану <i>Джули Посетти</i>	26
--	----

МОДУЛЬ 1: Шындық, сенім және журналистика: неліктен маңызды? <i>Черилин Айртон</i>	32
Қысқаша мазмұны	33
Тақырып бойынша	35
Модуль мақсаттары	41
Оқу нәтижелері	41
Модуль пішімі	41
Ұсынылатын тапсырма	42
Оқу	43

МОДУЛЬ 2: «Ақпарат ақаулықтары» жайлы ойлану: қате ақпарат, жалған мәліметтер және бұрыс ақпарат пішімдері	44
<i>Клэр Уордл және Хуссейн Дерахшан</i>	
Қысқаша мазмұны	45
Тақырып бойынша	45
Модуль мақсаттары	52
Оқу нәтижелері	53
Модуль пішімі	53
Ұсынылатын тапсырма	55
Материалдар	55
Оқу	55

МОДУЛЬ 3: Жаңалықтар индустриясының трансформациясы: цифрлы технологиялар, әлеуметтік платформалар және қате ақпарат пен жалған мәліметтердің таралуы	57
<i>Джули Посетти</i>	
Қысқаша мазмұны	58
Тақырып бойынша	60
Модуль мақсаттары	68
Оқу нәтижелері	68
Модуль пішімі	69
Ұсынылатын тапсырма	70
Оқу	71

МОДУЛЬ 4: Медиа және ақпараттық сауаттылық (МАС) арқылы жалған мәліметтермен және қате ақпаратпен күресу

73

Магда-Абу-Фадиль

Қысқаша мазмұны	74
Тақырып бойынша	75
Модуль мақсаттары	79
Оқу нәтижелері	80
Модуль пішімі	80
Ұсынылатын тапсырма	83
Материалдар	83
Оқу	83

МОДУЛЬ 5: Фактілерді тексеру

85

Алексиос Мантзарлис

Қысқаша мазмұны	86
Тақырып бойынша	86
Модуль мақсаттары	92
Оқу нәтижелері	93
Модуль пішімі	93
Ұсынылатын тапсырма	97
Оқу	98

МОДУЛЬ 6: Әлеуметтік желілерді тексеру: деректер мен визуалды мазмұнды бағалау

101

Том Трюиннард және Фергус Белл

Тақырып бойынша	102
Модуль мақсаттары	108
Оқу нәтижелері	108
Модуль пішімі	109
Ұсынылатын тапсырма	110
Материалдар	110
Оқу	111

МОДУЛЬ 7: Желідегі қиянатпен күресу: журналистердің және олардың деректерінің нысанаға айналуы

115

Джули Посетти

Қысқаша мазмұны	116
Тақырып бойынша	117
Модуль мақсаттары	123
Оқу нәтижелері	123
Модуль пішімі	124
Ұсынылатын тапсырма	126
Оқу	126

Авторлар	128
Ұсынылған фотосуреттер	128

Алғысөз

ЮНЕСКО журналистік білім беруді күшейту бойынша жұмыс атқаруда және бұл басылым - алдыңғы қатарлы ақпараттық ресурстардың соңғы ұсынғаны болып табылады.

Бұл ЮНЕСКО ұйымының Коммуникацияларды дамыту бойынша Халықаралық бағдарламасының (ҚДХБ) негізгі тақырыбы болып табылатын «журналистикалық білім беруді жетілдіру бойынша жаһандық бастаманың» құрам бөлігі болып табылады. Бастаманың мақсаты - журналистиканы әлемдік тәжірибеде оқыту, дайындау және зерттеу, соның ішінде ең үздік халықаралық тәжірибемен алмасу.

Тиісінше, осы анықтамалық құрал халықаралық оқу бағдарламасына үлгі болуға тырысып бағуда, тұтастай алғанда ол жалпы қоғам мен журналистика саласы жеке өзі тап болып, жаһандық мәселелерде пайда болатын жалған ақпарат көздеріне жауап ретіндегі ашық құрал болып табылады.

«Жалған жаңалықтар» терминінің тікелей немесе жалпы қабылданған мағынасы бар екен деген болжамнан алшақ керек¹. Себебі, «жаңалық» сөзінің өзі қоғамдық мүддеде тексерілетін ақпарат деген мағынаны білдіреді, бұл стандарттарға сай келмейтін ақпарат жаңалық атына лайық болмайды. Бұл мағынада «жалған жаңалықтар» дегеніміз оксюморон, яғни, ақпараттың сеніміне кіретін және қоғам қызығушылығына сәйкес келетін шынайы жаңалықтар.

Тілдік жанрлардың конвенцияларына байланысты тілдік манипуляция жағдайларын жақсы түсіну үшін осы басылымдағы алаяқтық әрекеттер әртүрлі жалған мәліметтер түрлерінің ерекше санаты мысалы, визуалды мемдер ретінде қарастырылады.

Бұл басылымда жалған мәліметтер әдетте қасақана ойластырылған (көбінесе ұйымдастырылған) істер арқылы адамдарды шатастыруға немесе оларға қате ақпарат беру арқылы айласын іске асыруға бағытталады. Бұл көбінесе үйлеспе және қиыспа коммуникациялық стратегиялармен біріктіріледі және оған адам болмысына зиян келтіру, бұзып кіру сияқты басқа да тактикалар арқылы жүзеге асырылады. Бұрыс ақпарат болса әдетте манипуляциялық немесе зиянды әрекеттерсіз жасалған, жалған жаңалықтарға сілтеме жасайтын құбылыс. Екеуі де қоғамға кері әсерін тигізеді, бірақ жалған мәліметтер аса қауіпті, себебі, ол көп жағдайда ұйымдастырылып, жақсы қамтамасыз етілген және технологиялармен автоматтандырылған.

Жалған мәліметтердің жеткізушілері оны алушылардың әлсіздігін қадағалайды, себебі олар бұл саланы күшейтетін және ұлғайтатын қабылдаушылар қатарларын арттыруға.

1 Тандок Е; Вей Лим, Занд Линг, Р. (2018). «Defining 'Fake News': A typology of scholarly definitions» in Digital Journalism (Taylor and Francis) («Жалған жаңалықтар» анықтамасы: Цифрлық Журналистикадағы ғылыми анықтамалар типологиясы (Тэйлор және Фрэнсис) 6-том, 2018 – 2-басылым: 'Trust, Credibility, Fake News' («Шындық, сенім, жалған жаңалықтар»)).

Осылайша, олар бізді жаңғыртуға тырысады, яғни біздің әр түрлі себептермен ақпарат бөлісуге ынталы екенімізді біліп, өздерінің ақпаратын таратушы құрал ретінде пайдаланғысы келеді. Ең қауіптісі - ол «жалған жаңалықтар» бұл мағынасында әдетте «тегін» деп саналады, яғни тәуелсіз БАҚ қол жеткізе алмайтын және сапалы журналистика саласына қалтасы көтере алмайтын адамдар әсіресе жалған мәліметтердің де, қате ақпараттың да құрбаны болады.

Жалған мәліметтер мен қате ақпаратты тарату мүмкіндіктері әлеуметтік желілер мен әлеуметтік коммуникациялардың арқасында артып келеді, бұл осы қызметтерді ұсынатын компанияларды реттеу және өзін-өзі реттеу дәрежесіне қатысты мәселе туғызады. Қазіргі таңда өз табиғатына сай ол мазмұн жасаушылар емес, делдалдық алаңдар бүгінгі күнгі кәсіпорындар, олар тез және оңай қолданылады (авторлық құқық саласын қоспағанда). Алайда, еркін сөз сөйлеуге байланысты оларға жасалған қысым мен тәуекелдер санының көп болуы шеттен тыс бақылауға алып келді және өзін-өзі реттеу аясында қадамдар күшейтілуде². 2018 жылы БҰҰ ұйымының сөз бостандығы және пікірлері жөніндегі арнайы баяндамада осы мәселеге өзінің жыл сайынғы баяндамасында назар аударып, интернет компанияларды бұқаралық ақпарат құралдарынан өзін-өзі реттеуді үйренуді, БҰҰ ұйымының ақпаратты жариялау, іздеу және алу құқықтары саласындағы стандарттарына барынша сәйкес болуға шақырды³. Компаниялармен де, мемлекетпен де қабылданатын шаралардың тез өзгеретін ортасында журналистер мен бұқаралық ақпарат құралдарының маңызы өте зор және ол дәл осы басылым тақырыбы болып табылады.

Айырмашылықтарды ажырату

Жалған мәліметтер мен қате ақпарат кәсіби стандарттарға және этика нормаларына сәйкес келетін (сапасы жағынан) журналистикадан ерекшеленеді. Сонымен қатар, олар өздерінің уәделеріне сәйкес келмейтін әлсіз журналистиканың жағдайларынан ерекшеленеді. Мәселе тудыратын журналистика нашар зерттеу мен немқұрайлы тексеруден туындайтын қазіргі (және түзетілмеген) қателерді қамтиды. Оның қатарына әділеттілік есебінен әсерді арттыру және гипер-тақуалық деректерді іріктеу арқылы сенсациялау жатады.

Бірақ бұл журналистиканың мінсіздігін білдірмейді, ол қандай да бір жолмен тұрақтап қалған көзқарастар мен түсініктер шеңберінен тыс шықпайды, ал стандартты емес журналистика идеологиясымен сипатталады. Журналистика баяндаудан тұрады, бұл дегеніміз стандартты емес журналистиканың мәселесі оның баяндауында емес, нашар кәсіби деңгейінде. Сондықтан да әлсіз журналистика қате ақпарат және жалған мәліметтерге пара-пар құбылыс емес.

Дегенмен сапасыз журналистика кейбір жағдайларда шынайы жаңалықтар жүйесінің қате ақпарат пен жалған мәліметтерге негізделуіне немесе оған енуіне жол береді.

2 Манжу, Ф. (2018). What Stays on Facebook және What Goes? The Social Network Cannot Answer (Фейсбукте не қалады ал не кетеді? Ресми желілердің жауабы жоқ). *New York Times*, 19 шілде 2018. <https://www.nytimes.com/2018/07/19/technology/facebook-misinformation.html> [20/07/2018 ж. бастап қолжетімді]; <https://www.ft.com/usa/432604-youtube-invests-reputation-news/> [15/07/2018 ж. бастап қолжетімді]; <https://youtube.googleblog.com/> [15/07/2018 ж. бастап қол жетімді]; <https://sputniknews.com/asia/201807111066253096-whatsapp-seeks-help-fake-news/> [15/07/2018 ж. бастап қолжетімді].

3 БҰҰ ұйымының сөз бостандығы және пікірлері жөніндегі арнайы баяндамашысының есебі. БҰҰ адам құқықтары жөніндегі Кеңесі 6 сәуір 2018. A/HRC/38/35. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/096/72/PDF/G1809672.pdf?OpenElement> [20/07/2018 ж. бастап қолжетімді].

Бірақ әлсіз журналистиканың құралдары мен себептерін жалған мәліметтер мен қате ақпараттан ажыратуға болады. Сонымен қатар, жаңалықтардың кері әсерге өзгеруі мен ақпараттық ортаны ластауды алдын алу үшін күшті этикалық журналистика қажет.

Бүгінгі таңда, журналистер жалған мәліметтер мен қате ақпараттың дамып келе жатқанын көріп отыратын енжар бақылаушылар емес. Оларда өздерінің жолын тапты⁴. Бұл дегеніміз:

- журналистика какофонияға батып кету тәуекеліне тап болды;
- журналисттер субъектер тарапынан жаман атқа ие болу тәуекеліне тап болды, себебі олар шеттен тыс шығып, қоғамдық этикалық нормалардан артық кетеді, олар журналисттер жайлы жалған мәліметтер таратып, оларды жаңылысқа апарады⁵;
- журналисттер ақиқат, соның ішінде «жайсыз шындықтар» қызметінде жұмыс жасайтын коммуникаторлар сияқты, олар өздерін қорқытуға, аттарын қаралауға бағытталған алаяқтық жөніндегі өтіріктің, өсектің нысаны болу тәуекеліне шалдыққан, әсіресе олардың жұмыстары жалған мәліметтерді тудыратын немесе енгізетіндердің жұмысына кедергі жасайтын жағдайларда⁶.

Жалған мәліметтердің ең басты орталығы болып әлеуметтік желілер табылатындығын журналисттер білулері керек, бүгінгі таңда ықпалды субъектілер «жалған жаңалықтарды» БАҚ құралдарына шынайы жаңалықтар ретінде беруді көздеп отыр. Жаңа және қатаң заңдар ақпараттық агенттіктерді кінәлі ретінде тағайындайды немесе оларды жаңа ережелерге бетпе-бет қойып, барлық байланыс платформаларын оң-солын айырмай шектейді.

Мұндай ережелер көп жағдайда пікір білдіруге шектеулерді қою маңызды, мөлшерлі және тек заңды мақсаттарда қолданылуларын талап ететін халықаралық қағидаларға сәйкес. Олардың әсері болып әрдайым болмаса да, шынайы бұқаралық ақпарат құралдарын ақпаратты саяси себептер бойынша басу билігіне ие «ақиқат министрлігіне» бағындыру табылады.

Бүгінгі жағдай бойынша жалған мәліметтер мен қате ақпараттың басты қаупі болып журналистиканың негізсіз реттелуі емес, жұрттың барлық мазмұнға, соның ішінде журналистикаға сенімсіздікпен қарату табылады. Бұл жағдайда адамдар әлеуметтік желілерімен құпталған және олардың ортасына сай келетін барлық мазмұнның сеніміне лайықты деп қабылдаулары мүмкін, бірақ сонымен қатар олар өздерінің бастарымен жұмыс жасауды тоқтатады. Біз оның кері әсерін қоғамның денсаулық, ғылым, мәдениетаралық түсіністік және шынайы тәжірибенің дәрежесі туралы ойларынан көре аламыз.

4 Қауіптерге қарамастан, бір зерттеу деректеріне сәйкес, бір де бір елдегі жаңалықтар бөлімінде жалған мәліметтермен күрес бойынша жүйе, бюджет, үйретілген қызметкерлер болмаған. Көбірек ақпарат Penplusbytes. 2018. *Media Perspectives on Fake News in Ghana (Ганадағы жалған жаңалықтарға қатысты перспективалар)*. <http://penplusbytes.org/publications/4535/> [12/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

5 Батлер, П. 2018. *How journalists can avoid being manipulated by trolls seeking to spread spread disinformation (Журналисттер жалған мәліметтерді таратуға тырысатын тролльдердің манипуляцияларынан қалай құтыла алады)*. <http://iinet.org/en/blog/how-journalists-can-avoid-being-manipulated-trolls-seeking-spread-jalghan-melimetter>. Сонымен қатар осы нұсқаулықтың үшінші модулін қараңыз.

6 Жетінші модульді қараңыз

Осы қоғамға әсері, әсіресе, сайлауға және адам құқығы ретінде демократия идеясына ерекше мағына береді. Жалған мәліметтердің іздегені болып, әсіресе сауалнама кезінде іздеген заты қоғамға оның мазмұнының ақиқат екенін түсіндіру емес, күн тәртібіне әсер ету (адамдар маңызды деп санайтын) және адамдардың дауыс берудегі факторларын әлсірету үшін ақпарат суларын лайлау табылады⁷. Сол сияқты, көші-қон, климаттың өзгеруі және тағы да басқа мәселелер жалған мәліметтер мен қате ақпараттан туындаған белгісіздіктер болуы мүмкін.

Дәл осы қауіп-қатерден кейін журналистика және журналистік білім беру үшін «жалған жаңалықтарға» қарсы тұру өте маңызды. Сонымен қатар, қауіп-қатерлер бұқаралық ақпарат құралдарының құндылығын көрсетуге мүмкіндік береді. Олар кәсіби тәжірибеде тексерілетін ақпаратты беруге және көпшіліктің қызығушылығына негізделген түсініктеме беру ерекшеліктерін атап өтуге мүмкіндік береді⁸.

Журналистика не істеуі керек?

Бұл тұрғыда БАҚ кәсіби стандарттар мен этика нормаларымен тығыз байланыста болуына, расталмаған ақпаратты жариялауға және қоғамның кейбір бөлігіне қызығушылық тудыруы мүмкін ақпараттың болуына жол бермеу керек, бірақ бұл қоғамдық мүдделерге байланысты емес.

Сондықтан, бұл басылым барлық ақпараттық агенттіктер мен журналистердің өздерінің саяси нанымдарына қарамастан, жалған мәліметтер мен қате ақпаратты таратпаудан аулақ болу керек. Бүгінде көптеген БАҚ құралдарында фактілерді ішкі тексеруді қамтамасыз ететін лауазымдардың жойылуы белгілі бір дәрежеге алып келді, осы қызметті қазіргі уақытта өз мойнына блогерлердің және басқа да сыртқы тұлғалардың «бесінші табы» алды, олар таралып кеткеннен кейін журналистердің жіберген қателіктеріне көрсетіп отырады.

Бұқаралық ақпарат құралдары бұл пайда болған феноменді құптайды, себебі ол қоғамның тексерілген ақпаратқа деген қызығушылығын арттырады. Журналисттер тәуелсіз фактілерді табу топтарының жұмысын кең аудиторияға жеткізулері керек. Бірақ, сыртқы субъектілер осы жаңалықтар шығарылымында жүйелік сәтсіздіктерді көрсеткен кезде, бұл кем дегенде, мекеме брендіне қатысты кәсіби жаңалықтар көзі ретінде күмән тудырады. Бұқаралық ақпарат құралдары бұл басылымнан кейін сыртқы түзетулер, сапаны бақылаудың ішкі процестерін алмастыра алмайтынын ескеру керек. Журналистер, ең алдымен, үлкен жетістікке жетуі керек және «оны дұрыс жасай білулері керек», болмаса қоғамды сенімді БАҚ болуы мүмкіндігінен айырады.

Қорытындылай келе, сырттай бақылаушылар тарапынан қуалай отырып жасалатын түзетулер ойынында, журналистика жеңімпаз болып табылмайды. Журналистер үшінші тарап ұйымдарына ұсынылған дереккөздердегі күмәнді фактілердің тексеру бойынша

7 Липсонн, ДД (2018) *Indonesia's 'buzzers' paid to spread propaganda as political elite wage war ahead of election* (Индонезиядағы «буззерлер» насихат үшін төлейді, себебі саяси элита сайлау қарсаңында), ABC News: <http://mobile.abc.net.au/news/2018-08-13/indonesian-buzzers-paid-to-spread-propaganda-ahead-of-election/9928870?pfmredir=sm> [ж. бастап қолжетімді 17/8/18].

8 Сонымен қатар қараңыз: Скандинавия елдері министрліктерінің Кеңесі. 2018. *Fighting Fakes - the Nordic Way*. (Жалғанмен күресу: Скандинавиялық жол). Копенгаген: Скандинавия елдері министрліктерінің Кеңесі). <http://www.nordicom.gu.se/en/latest/news/fighting-fakes-nordic-way> [12/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

журналистік жұмыстарды тапсыра алмайды (ондай жариялаулар бұқаралық ақпарат құралдарында болуына немесе олардың журналистиканы айналып өтіп, тікелей әлеуметтік желілерде пайда болуына тәуелсіз түрде). Жаңалықтар жасайтындардың айналысатындардың «ұзын құлақ» журналистикасымен аясынан тыс шығып, қамтылуы тиіс мәлімдемелердің шынайылығын тексеру қабілеттер жетілдірілуі керек.

Сонымен қатар журналистика жаңа жағдайларды және жалған мәліметтерді белсенді түрде анықтауы керек. Бұқаралық ақпарат құралдары үшін бұл өте маңызды және «жалған жаңалықтарға» қатысты реттеу тәсілдерінің баламасы болып табылады. Жедел және жойқын мәселеге тез арада жауап ретінде ол аудиториясына жаңалықтарды, қате ақпарат мен жалған мәліметтерді ажыратуға мүмкіндік беретін медиа және ақпараттық сауаттылық сияқты орта мерзімді стратегияларды толықтырады және нығайтады. Жалған мәліметтер - бұл күйіп тұрған тақырып, ал оның ауқымдылығы журналисттердің қоғамдық өмірін нығайтады.

Сондықтан бұл нұсқаулық әрекет етуге шақырады. Журналистер қоғамдық диалогқа қатысуға ынталы, ол жерде жалпы адамдардың сенімділік туралы шешімдерді қалай таңдайтыны және кейбіреулердің неліктен расталмаған ақпаратпен алмасатындығы жайлы сөз қозғалады. Бұқаралық ақпарат құралдарының жағдайында, журналистика мектептеріне және оның оқушыларына, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарының нұсқаушылары мен олардың студенттері үшін де бұл аудиторияға белсенді түрде қатысуға мүмкіндік береді. Егер бұқаралық ақпарат құралдары әлеуметтік желіде таралып жатқан жалған мәліметтердің алдын алуға шара қолданып, ашып, жұртқа ескертетін болса, «краудсорсинг» қажет етілетін болады.

ЮНЕСКО ұйымының рольдері

ЮНЕСКО ұйымының құрған Коммуникацияларды дамыту бойынша Халықаралық бағдарламасы (КДХБ) қаржыландыратын жаңа ресурс жалған мәліметтер тарихының әр түрлі динамикасына қатысты бірегей және біртұтас көзқарасты, сондай-ақ, білім мен түсінікті толықтыратын тәжірибелік дағдыларды қалыптастырады⁹. Журналистердің сөз бостандығына байланысты ықтималды мәселелерге мемлекетті араластыру тәуекелінің баламасы ретіндегі өзін-өзі реттеуі бойынша оңтайлы көрсеткіштерін ынталандыру ЮНЕСКО тәжірибесінің құрам бөлігі болып табылады.

Басылым ЮНЕСКО ұйымының «Журналистиканы тұрақты дамыту үшін үйрету: жаңа оқу бағдарламалары»¹⁰ (2015 ж.) және «Журналистикалық білімнің үлгілік оқу жоспары: жаңа оқу бағдарламалар жинағы» (2013 ж.) атты бастапқы екі жұмысқа

9 КДХБ Бюросының 2017 жылы өткізілген 61-жиналысында журналистикада жаңа негізгі тақырыптар бойынша жаңа оқу бағдарламаларын әзірлеуге арнайы қаражат бөліп, Журналистикалық білім берудегі Жетілдірулер бойынша Ғаламдық бастаманы қолдау жөнінде шешім қабылданды. Жұмыс барысы жөнінде одан кейін осы оқу бағдарламасын қолдау үшін қосымша сома бөлген КДХБ Бюросының 2018 жылы өткізілген 62-жиналысына хабарланды.

10 <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/teaching-journalism-for-sustainable-development/> [12/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

негізделген. Өз кезегінде ол басылымдар 2007 жылы ЮНЕСКО ұйымының тоғыз тілде жарияланған «Журналистік білім берудегі үлгілік оқу жоспары»¹¹ атты оқу бағдарламаларының жалғасы болып табылады.

Журналистік білім беру мен оқытуға қатысты ЮНЕСКО ұйымының нақты құндылықтарға ие өзге жарияланымдарының қатарына келесілер жатады:

- Журналисттер қауіпсіздігі бойынша типтік курс (2017)¹²
- Лаңкестік және БАҚ: журналисттерге арналған нұсқаулық (2017)¹³
- Африкадағы климаттың өзгеруі: журналисттерге арналған нұсқаулық (2013)¹⁴
- Тергеу журналистикасының жаһандық журналы (2012)¹⁵
- Тарихқа негізделген тергеу: тергеуші журналисттерге арналған нұсқаулық (2009)¹⁶
- Қайшылықтарға сезімтал есептілік: қазіргі ахуалы; журналисттер мен журналисттердің ұстаздарына арналған курс (2009)¹⁷

Осы басылымдардың әрқайсысы әлемнің ондаған елінде бағаланып, онда мұғалімдер, журналистика саласындағы ұстаздар, студенттер және журналист болып жұмыс істейтіндер өздерінің тәжірибелерін әр түрлі тәсілдермен жетілдірді. Кейбір жерлерде олар жаңа білімге және шабытқа сәйкес бүкіл көпжылдық бағдарламаларға бейімделу мүмкіндігіне қол жеткізді; басқалары ЮНЕСКО ресурстарының элементтерін қолданыстағы курстарына кірістіру мәселелерін шешті. Бұл жаңа жарияланымның сапасы мен дәйектілігі оқырмандарға дәл сондай құндылық бере алады деп күтілуде.

ЮНЕСКО үкіметаралық ұйым болғандықтан ақпараттық күресте геосаясатта қандай да бір тарап қолдаушысы болмайды. Барлығымызға белгілі болғандай, жалған мәліметтерге қатысты әртүрлі шағымдар мен қарсы талаптар бар. Сондай білімдер мәтінді оқуға ынталандырып, сондай-ақ, оқырмандарды әр түрлі жағдайлар жөніндегі қосымша дәлелдерді жинауға шабыттандыруы тиіс.

Сонымен қатар, релятивизмге жол бермей ақ нұсқаулық беттерінде әрекеттерді бағалау үшін қажетті келесі теңдесі жоқ негіздер мен құзыреттерді нақты белгілейді:

11 <http://www.UNESCO.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/model-curricula-for-journalism-education/> [12/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

12 <https://en.UNESCO.org/news/UNESCO-releases-model-course-safety-journalists> [12/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

13 <https://en.UNESCO.org/news/terrorism-and-media-handbook-journalists> [12/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

14 <http://www.UNESCO.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/climate-change-in-africa-a-guidebook-for-journalists/> [12/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

15 <http://www.UNESCO.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/the-global-investigative-journalism-casebook/> [12/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

16 <http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001930/193078e.pdf> [12/06/2018].

17 <http://www.IOHECKO.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/conflict-sensitive-reporting-state-of-the-art-a-course-for-journalists-and-journalism-educators/> [12/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

1. Тексеруге жарамды жаңалықтарды ашық субъектілер жасайтынын білу - демократия, даму, ғылым, денсаулық сақтау және адамзат прогресі үшін өте маңызды,
2. Жалған мәліметтердің жанама құбылыс екенін мойындау және онымен күрес бұқаралық ақпарат құралдары үшін өте маңызды,
3. Кәсіби журналистік қабілеттерді дамытуға талпыну - инклюзивті және нақты журналистиканың сенімді контрафактілік мазмұнға бәсекелес болуы үшін керек.

Осы басылымда қамтылған басқа да қуатты және жанды әдеби көздер журналистерге және ақпараттық агенттіктерге қатысты, соның ішінде:

1. Білім мен қабілет - ақпараттар жүйесін құру үшін, жалған мәліметтерді жүйелі түрде мониторинг жасау, зерттеу және есеп беру үшін қажет,
2. Медиа-мекемелер, журналистика мектептері, ҰЕҰ, фактілерді тексеру қоғамдары, бірлестіктер, интернет-компаниялар мен ақпаратты ластаушылармен күрестегі реттеушілер арасындағы серіктестік құндылығын білу,
3. Журналистиканы жалған мәліметтермен қорлаудан немесе журналистерге қарсы жалған ақпараттық кампанияларды қаскүнемдерден қорғауға жұртшылықты тарту қажеттілігінің қаншалықты маңызды екені туралы білу.

Жалпы айтқанда, бұл басылым қоғамға жалған мәліметтер мәселесі жайлы халықтың пікірін хабарлау, соның ішінде үкіметтің, халықаралық ұйымдардың, интернет-компаниялардың, құқық қорғаушылардың, медиа және ақпараттық сауаттылықты жақтаушылардың жауаптарын жеткізуге көмектесуі тиіс. Бұл әсіресе журналистер мен оларды үйрететін адамдардың не істей алатынын анықтайды.

Бұл нұсқаулық журналистиканың қоғам үшін жасай алатын маңызды үлесін нығайтуға және тұрақты даму саласындағы Мақсаттардың «қоғамның ақпараттарға қол жеткізуін қамтамасыз ету – негізгі бостандықтарға» ұмтылысына қарапайым болса да үлесін қоса алады деген үміттеміз. ЮНЕСКО бұл басылымның жарық көруі үшін күштерін жұмсаған редакторлар мен авторларға өзінің алғысын білдіреді. Осымен, құрметті оқырмандарымыз, ізгі ілтипатымызды білдіріп, сіздердің шынайы пікірлеріңізді ризалықпен күтеміз.

Гай Бергер

Сөз бостандығы мен бұқаралық ақпарат құралдарын дамыту жөніндегі басқармасының директоры,

ЮНЕСКО ұйымының ҚДХБ хатшысы

Черилин Айртон және Джули Посетти¹

Типтік оқу бағдарламасы ретінде, осы анықтама журналистикадағы мұғалімдер мен жаттықтырушыларға, сондай-ақ «жалған жаңалықтарға» байланысты мәселелер бойынша журналистиканың негізі мен сабағын үйреніп жүрген студенттерге арналған. Іс жүзінде жұмыс істеп жүрген журналисттерге де пайдалы болады деп сенеміз.

Бұл нұсқаулық өз бойында қате ақпарат пен жалған мәліметтер мәселелерін шешу үшін журналистика әдістемелері мен тәжірибесін жаңартуға көмектесетін жетекші халықаралық журналистика ұстаздарының, зерттеушілер мен ойшылдардың қосқан үлестерін біріктірген. Сабақтар мәтінмәндік, теориялық сипатқа ие және онлайн-тексерулер жағдайларында аса тиімді болып табылады. Курс ретінде біріктіре немесе тәуелсіз түрде қолданыла отырып, олар қолданыстағы оқыту модульдерін жаңартуға немесе жаңаларын құруға көмектеседі. *Бұл нұсқаулықты типтік оқу бағдарламасы ретінде қалай қолдану керектігі* кіріспеден кейін айтылады.

«Жалған жаңалықтар» сөзінің тақырыптарда, сабақтарда қолданылуы жайлы талай даулар болған. Бүгінгі таңда «жалған жаңалықтар» ол жай ғана жаңалықтар сияқты жасырын жүретін, тез таралатын немесе жалған ақпараттың жай ғана жапсырмасы емес, одан да үлкен нәрсе. Бұл журналистиканы төмендетуге және беделін түсіру мақсатымен қолданылатын эмоционалдық, қарулы терминге айналды. Осы себептерге байланысты, Уордл мен Дерахшан² ұсынған қате ақпарат, жалған мәліметтер және «ақпарат ақаулықтары» терминдері артықшылыққа ие, бірақ әлі бекітілмеген^{3,4}.

Ой-пікір білдіру бостандығы және «жалған жаңалықтар» туралы бірлескен декларация, жалған мәліметтер және насихат

Бұл нұсқаулық журналистика мен журналисттер басты нысанасы болып табылатын, «жалған мәліметтер соғысы» туралы халықаралық алаңдаушылықтың арту есебіне байланысты дайындалған. 2017 жылдың басында ЮНЕСКО бастамасымен: БҰҰ-ның ой-пікір бостандығы туралы арнайы баяндамашысының, БАҚ бостандығы мәселелері жөніндегі ЕҚЫҰ өкілінің, Американдық мемлекеттердің еркіндігі мәселелері жөніндегі арнайы баяндамашысының және адам және халықтың ой-пікір бостандығы мен ақпаратқа ие болу құқығы жөніндегі Африка елдері комиссиясының арнайы баяндамашысының бірлескен мәлімдемесі жарияланды. Мәлімдемеде жалған мәліметтер мен насихаттың таралуына және сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарына «жалған жаңалықтар» ретінде шабуыл жасалуына қатысты

1 Элис Мэттью - ABC Австралия және Том Лоу - Этикалық Журналистика желісі, осы кіріспедегі зерттеулерге, идеяларға және ресурстарға қатысты септіктерін тигізді.

2 Екінші модуль

3 «Жалған жаңалықтар» терминіне қарсы дәлелдер көптеген жазушылармен және журналисттердің өздерімен келтірілген,, соның ішінде Бассон, А. (2016) *If it's fake, it's not news (Жалған болса, жаңалық емес)*. <https://www.news24.com/Columnists/AdriaanBasson/lets-stop-talking-about-fake-news-20170706> [12/06/2018 ж. бастап қол жетімді].

4 Уордл, КН және т.б. (2018). «Information Disorder: the essential glossary» (Ақпарат ақаулықтары; қажетті глоссарий). Шоренстайн орталығы, Гарвард университеті. https://firstdraftnews.org/wpcontent/uploads/2018/07/infoDisorder_glossary.pdf?x25702 мекенжайы бойынша қолжетімді [21/07/2018 ж. бастап қолжетімді].

алаңдаушылық танытылды. Баяндаушылар мен өкілдер журналисттер мен журналистикаға тиетін әсерін ерекше атап өтті:

«(Біз) басымызға мемлекеттік биліктің бұқаралық ақпарат құралдарын жаман атқа қалдырып, қорқытып, сес көрсетіп, соның ішінде бұқаралық ақпарат құралдарын «оппозиция» немесе «өтірік айтатын» деп жариялайтын заманның туындауына алаңдаймыз, олардың журналисттерге қатысты қатерлер мен зорлық-зомбылық қаупін арттыратын, өзі арқылы қоғамның журналистика қоғамдық бақылаушы болып табылатындығына сенімін жоятын және тәуелсіз түрде тексерілетін фактілерден тұратын бұқаралық-ақпарат өнімдеріне жөніндегі жалған шағымдар арасындағы айырмашылықтарды жоя отырып, жұртшылықты жаңылыстыратын жасырын саяси күн тәртібі бар»⁵.

Жалған мәліметтер - жаңа технологияларға негізделген бұрынғы әңгіме

Ақпаратты мобилизациялау және манипуляциялау заманауи журналистиканың өзіндік ерекшеліктерін, жаңалықтарды жанр ретінде анықтайтын, тұтастықтың белгілі бір ережелеріне негізделген стандарттарды орнатқанға дейін тарихта көне заманнан бері болған. Ертеректегі тарихи деректер ежелгі Рим заманынан⁶, Антоний Клеопатраны кездестіргенде оның саяси қарсыласы Октавиан оған қарсы «архаикалық твиттер стиліндегі монеталарға жазылған қысқа, күрделі ұрандары»⁷ бар жаппай жала жабу науқанынан бері сақталған. Орындаушы бірінші Рим императорына айналып, «Жалған жаңалықтар Октавианға республикалық жүйені бірден және біржола бұзу мүмкіндігін берді»⁸.

Бірақ 21 ғасыр ақпараттың қаруға айналуын теңдессіз деңгейге көтерді. Жаңа қуатты технологиялар мазмұнды манипуляциялауды және қолдан жасалуын жеңілдетеді, ал әлеуметтік желілер мемлекеттердің, популистік саясаткерлердің және жалған корпоративті құрылымдардың өтірік сөздерін күшейтіп, сын көзбен қарамайтын қоғаммен таратыла бастады.

Платформалар компьютерлік насихат⁹, «троллинг»¹⁰ және «тролльдік әскер»¹¹; «қуыршақ желілер»¹² және «спуферлер»¹³ үшін құнарлы топыраққа айналды. Одан кейін сайлау айналасындағы нәтижелі «тролльдік фермалардың» кезегі де жетті¹⁴.

5 UN/OSCE/OAS/ACHPR (2017). Ой-пікір білдіру бостандығы және «жалған жаңалықтар» туралы бірлескен декларация, жалған мәліметтер және насихат: <https://www.osce.org/fom/302796?download=true> [29/03/2017 ж. бастап қол жетімді]. Қосымша түрде қараңыз: Кайе Д (2017) БҰҰ 2017 ж. 24 қазанындағы Бас Ассамблеясындағы мәлімдеме: <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=22300&LangID=E> [20/8/18 ж. бастап қолжетімді].

6 Журналисттердің Халықаралық Орталығымен (ЖХО) жарияланған нұсқаулықтан «Ақпарат ақаулықтарының» жеке көріністері бейнеленген уақыт шәкілін қараңыз - Клеопатра дәуірінен бастап, қазіргі заманға дейін, Посетти, Дж. Мэттьюс А (2018): <https://www.icfj.org/news/short-guide-history-fake-news-anddisinformation-new-icfj-learning-module> [23/07/2018 ж. бастап қолжетімді].

7 Каминска, И. (2017). *A lesson in fake news from the info-wars of ancient Rome*. (Көне Римнің ақпараттық соғыстарындағы жалған жаңалықтар бойынша сабақ) Financial Times. <https://www.ft.com/content/aaf2bb08-dca2-11e6-86ac-f253db7791c6> [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

8 сол жерде

9 Қараңыз: Оксфорд интернет-институтының компьютерлік насихат Жобасы: <http://comprop.oii.ox.ac.uk/> [ж. бастап қолжетімді 20/07/2018].

10 Осы қауіптерді сипаттайтын нақты мысалдарды осы нұсқаулықтың жетінші модулінен қараңыз

11 Rappler.com (2018) Филиппиндердегі жалған жаңалықтар: Насихат машинасын жайпау <https://www.rappler.com/newsbreak/rich-media/199895-fake-news-documentary-philippines-propaganda-machine> [20/07/2018 ж. бастап қолжетімді].

12 Гент Е. (2017). Sock puppet accounts unmasked by the way they write and post (Қуыршақ аккаунттар қалай жазып, орналастыруына орай беттері ашылды). <https://www.newscientist.com/article/2127107-sock-puppet-accounts-unmasked-by-the-way-they-write-and-post/> [19/07/2018 ж. бастап қол жетімді].

13 Ле Ру, Дж. (2017). Hidden hand drives social media smears (Жасырын күштер БАҚ жала жабуды басқаруда). <https://mq.co.za/article/2017-01-27-00-hidden-hand-drives-social-media-smears> [19/07/2018 ж. бастап қолжетімді].

14 Сильверман С және т.б. (2018) *American Conservatives Played a Role in the Macedonian Fake News Boom of 2016* (Американдық консерваторлардың 2016 ж. Македония жайындағы жалған жаңалықтар шуылындағы атқарған ролі) BuzzFeed <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/american-conservatives-fake-news-macedonia-paris-wade-libert> [20/07/2018 ж. бастап қолжетімді].

Уақыт пен технологиялар әр түрлі болғанымен, тарих бізге осы нұсқаулық сипаттауға тырысатын заманауи «ақпараттар аласапыраны» феноменінің себептері мен салдарын түсіндіре алады. Бұл дағдарысты толығымен жариялау үшін журналисттерге, журналистика саласындағы мұғалімдерге және тәрбиешілерге (студенттерімен бірге) жалған мәліметтерді, насихатты, адастырушылық пен сатираны байланыстар экологиясының тарихи ерекшеліктері ретінде оқуға ұсынады¹⁵.

Сондықтан жалған мәліметтермен күрестің журналистік стратегияларын әзірлеу барысында ақпаратпен манипуляциялаудың мыңдаған жылдарға созылғандығын ескере отырып, журналистік кәсіпқойлықты дамуы салыстырмалы түрде жақында басталғандығын ескеру керек¹⁶. Журналистика заманауи қоғамда нормативтік рөл атқара отырып дамығандықтан, БАҚ жаңалықтары негізінен кәсіби стандарттардың шындығына, тексеру әдіснамаларына және қоғамдық қызығушылық этикасына ұмтылған журналистикамен тасаланып отырған жалғандық және жасырын шабуылдар әлемінен бөлек қызмет атқара алды. Журналистика өзін үйірден бөлудің көптеген итерация кезеңдерін басынан кешірді.

Бүгінгі таңда, тіпті «журналистиканың» алуан түрлігіне қарамастан, жалпы саяси және коммерциялық мүдделерден тәуелсіз болуға ұмтылатын, ерекше этикалық байланыс тәжірибесіне негізделген шынайы жаңалықтардағы баяндаудың алуан түрлілігін отбасының мүшелері ретінде анықтауға болады. Бірақ мұндай стандарттардың дамуына қол жеткізгенге дейін көпшілік арасына таратылатын ақпараттардың тұтастығына қатысты ережелер аз болды.

15 ғасырдың ортасынан бастап Гутенбергтің баспа станоктарының кеңінен таратылуы кәсіби журналистиканың өсуі үшін қажет болды, бірақ технология насихат пен алдауды күшейтуге жол берді және ол кейде бұқаралық ақпарат құралдарын қылмыскерлер ретінде тартатын¹⁷. Хабар тарату насихат, алдау мен көшірмелердің жаңа деңгейлерінің мүмкіндіктерін пайдаланды, бұның мысалы ретінде 1938 жылғы қайғылы танымал болған «*Әлемдер соғысы*» радио-қойылымын келтіруге болады¹⁸.

Халықаралық хабар тарату деңгейінің өсуі ақпараттың көбінесе кәсіби және тәуелсіз жаңалықтардың шектерінен асып түсетін құралдануына әкелді, дегенмен, әртүрлі ойыншылардың «ойдан шығарылған» әңгімелерінде ережеден бұрын ерекшелік болып табылған.

Сондай-ақ, «бірінші сәуір» әзілдеріне әуестенетін адамдардың, соның ішінде кездейсоқ журналистің тарихынан да көп нәрсе үйрене аламыз¹⁹. Тіпті бүгінгі күннің өзінде де

15 Посетти, Дж және Мэттьюс, А (2018) «Жалған жаңалықтарының» тарихы бойынша қысқаша нұсқаулық: Журналистер мен журналисттердің мұғалімдеріне арналған модуль ЖХО <https://www.icfj.org/news/short-guide-history-fake-news-and-disinformation-new-icfj-learning-module> [23/07/2018 ж. бастап қолжетімді].

16 Осы нұсқаулықтың үшінші модулін қараңыз

17 Мысал ретінде ең бірінші кеңінен тараған жаңалықтармен алдауда не айтылғандығын қараңыз– 1983 жылғы «*Ұлы ай алдауы*». Толығырақ: Торнтон, В. (2000). *The Moon Hoax: Debates About Ethics in 1835 New York Newspapers* (Ай алдауы: 1985 жылғы Нью-Йорк газеттерінің этика жайындағы пікірталастары), *Journal of Mass Media Ethics* 15(2), 89-100-беттер. http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/S15327728JMME1502_3 [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

18 Шварц, А.Б. (2015). The Infamous «War of The Worlds» Radio Broadcast Was a Magnificent Fluke, (Қайғылы танымал «Әлемдер соғысы» радио-қойылымы «Ұлы кездейсоқтық» болған.) Смитсон Институты <http://www.smithsonianmag.com/history/infamous-war-worlds-radio-broadcast-was-magnificent-fluke-180955180/#h2FAeXeJmuCHJfSt.99> [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

19 Ласковски, А. (2009). *How a BU Prof April-Fooled the Country: When the joke was on the Associated Press*, (БУ профессоры сәуір айында бүкіл елді қалай алдады: Әзіл Associated Press парақтарына шыққан кез) BU Today. <https://www.bu.edu/today/2009/how-a-bu-prof-april-fooled-the-country/> [01/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

журналистиканың есеп беру қызметінде жаңалық сатирасы маңызды рөлді атқарды²⁰, әлеуметтік желілердің қолданушылары оны дұрыс түсінбей, тікелей жаңалықтар сияқты тез таратты^{21,22}. Кейбір жағдайларда қабаттардың астында қабат жиналатын тарихи көріністер қайталанып жатады, мысалы, сатиралық іспетті сайттар тінтуірді шертіп, басқалармен бөлісетін аңқау тұтынушылар арқылы интернет-жарнамадан табыс табатын кеңірек желінің құрам бөлігі болып табылады. Бұл «заңсыз» мазмұнға ғана емес, сонымен қатар жаңалықтардың сенімділігіне де әсер етеді²³ - бұл журналистердің өздерінің хабарларының дұрыстығын қамтамасыз ету үшін бар күш-жігерін жұмсаудың тағы бір себебі болып табылады. Бұл қоғамдық жаңалықтарда, жарнамада, ойын-сауық және әлеуметтік желілерде адамдарда жанрлар мен келісімдердің нақты және сыни бағасы болуы үшін, қоғамдар аудиториясына ақпараттық сауаттылық саласындағы БАҚ өкілеттерін беруінің²⁴ тағы бір дәлелі болып табылады.

Сондай-ақ, тарих бізді жалған мәліметтердің артында тұрған күштер журналисттерді немесе ауқымды аудиторияны міндетті жалған мәлімдемелердің шынайылығына сендіруді көздемейтіндігі және кәсіби жаңалық жасаушылардың қалыптастыратын тексерілетін ақпарат мәртебесіне күмән келтіретіндігі жайлы үйретеді. Бұл жаңылыс көптеген жаңалық тұтынушылар күн өте өздерінің «фактілерін» жасауға немесе таңдауға құқылы деп сезінеді, кейде оларға бұнда өздерін саяси сыннан қорғауға ұмтылған саясаткерлер көмектеседі.

Қуатты жаңа технологиялық құралдар пайда болған 2018 жылға ауысайық. Олар жаңалықтардың не болып табылатындығын анықтау үшін қажетті сапаны бақылаудың шектеулі стандарттарына ие әлеуметтік желілер мен хабар алмасу платпішімдерінің сипатымен қатар алаяқтықтың шынайы болып көрінуі үшін қажетті кез келген заңдыға ұқсататын жаңалық брендтерін оңай жасау мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, әсер тудыру үшін жаңалықтардың заңды редакциялау шеңберінен тыс шығатын немесе нақты бір адам нақты бір жерде айтты немесе жасады деп шынайы жазба ретінде әлеуметтік байланыс ортасына вирустік хабар түрінде жіберуге болатын аудио мен бейнені жасаудың түрлі жолдары мүмкін болып жатыр²⁵.

Бүгінгі таңда әлеуметтік БАҚ жекеден бастап, саясиға дейінгі көптеген мазмұн түрлерімен толықтырылуда. Үкімет және/немесе қоғаммен байланыс компаниялар саласы саяси, коммерциялық субъектілермен жасасқан шарттар негізінде ашық немесе жасырын іске асыратын жағдайлар көптеп кездесуде. Нәтижесінде сансыз блогерлер, Инстаграмдағы «ықпалды адамдар» және Ютуб жұлдыздары олардың төлеп жатқандарын ашпайақ, өнімді және саясаткерлерді ілгерілетуде.

20 Бэйм, Г (2006) *The Daily Show: Discursive Integration and the Reinvention of Political Journalism in Political Communication* Taylor and Francis (*The Daily Show: Дискурсивті интеграция және Тейлор-Френсис саяси коммуникациясындағы саяси журналистиканы қайта ойластыру*) 22-том, 2005 – 3-басылым, 259-276-беттер <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10584600591006492> [20/07/2018 ж. бастап қолжетімді].

21 Улф, Н. (2016) *As fake news takes over Facebook feeds, many are taking satire as fact* (*Жалған жаңалықтар Фейсбукты басып алғандықтан, көп адамдар сатираны факті деп түсінеді*), The Guardian. <https://www.theguardian.com/media/2016/nov/17/facebook-fake-news-satire> [01/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

22 Абад-Сантос, А. (2012). *The Onion Convinces Actual Chinese Communists that Kim Jong-Un is Actually the Sexiest Man Alive* (*Пияз нағыз қытай коммунисттерін Ким Чен Ын іс жүзінде әлемдегі ең тартымды еркек екеніне сендіруде*), The Atlantic. <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2012/11/onion-convinces-actual-chinese-communists-kim-jong-un-actually-sexiest-man-alive/321126/> [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

23 Бұл тақырып бойынша көбірек мәліметті үшінші модульден қараңыз

24 Төртінші модульді қараңыз

25 Солон, О (2017) *The future of fake news: Don't believe everything you see, hear or read in* (*Жалған жаңалықтың болашағы: естігеніңізге, көргеніңізге немесе оқығаныңызға сенбеңіз*) The Guardian: <https://www.theguardian.com/technology/2017/jul/26/fake-news-obama-video-trump-face2face-doctored-content> [20/07/2018 ж. бастап қолжетімді].

Жасырын төлемдер онлайн форумдарда құптауға, абыройына нұқсан келтіруге немесе қорқытуға тырысатын пікір білдірушілерге де (жиі жалған жаңалықтар үшін) төленеді. Солардың арқасында журналистика өзінің ұстанымын жоғалтып, өзі әділ сынның ғана емес, экзистенттік шабуылдың да құрбанына айналады.

Қазіргі уақыттағы қауіп-қатер болып ұлттық және халықаралық жалған жаңалықтардың «қару-жарақ жарысының» жалған мәліметтердің деңгейде партизандық «жаңалық» ұйымдары мен әлеуметтік БАҚ арналары арқылы таратылып, ақпараттық ортаны бастамашыларының өздерін қудалай алатындай барлық жақтың ластауында табылады²⁶. Жалған мәліметтер науқандары анықталған жағдайларда нәтижесі болып тартылған субъекттердің екеуіне де – орындаушы мекемелерге де, олардың саяси клиенттеріне ауыр зиян келтірілуі табылған(жақындағы Белл Поттингер оқиғаларын^{27,28,29,30} және Кембридж Талдауын^{31,32} қараңыз).

Осының салдарынан, цифрлық технологиялар тарапынан қуатталып отырған жалған мәліметтер полярлық ортада журналистика рөлін тасалау ықтималдығының қаупі артуда. Оған қоса, қоғам мүдделерінде алмасып отыратын тексерілген ақпаратқа негізделген журналистика - жақында ғана қол жеткізілген тарихи жетістік – онымен манипуляциялауды болдырмау үшін қандай да бір шаралар қолданылмаған жағдайда өз беделінен айырылмасына ешқандай кепілдік жоқ. Журналистика жалған мәліметтердің векторына айналғанда қоғамның оған деген сенімі одан сайын төмендеп, бұл бір жағынан журналистиканың түрлі оқиғаларының, екінші жағынан, жалған мәліметтер арасында ешқандай айырмашылықтардың жоқтығы жөніндегі арсыз түсініктің қалыптасуына ықпал етеді. Міне сондықтан да даулы мазмұнның және оның әр түрлі қалыптарының айналасындағы тарихи өнеге болып табылады. 21 ғасырдағы көпқырлы «ақпараттар ақаулықтарының» эволюциясын бағалау бұрын-соңды болмаған жаһандық қауіптердің - «тролльдер әскерінің» мемлекеттің мақұлдауымен журналистерді қудалауынан бастап, сайлаулар барысындағы орын алған айла-шарғыларды, қоғамдық денсаулық сақтауға зиян келтіру және климаттың өзгеруін мойындамауға дейінгі себептері мен салдарын жақсырақ түсінуге септігін тигізуі тиіс.

Жалған мәліметтердің дағдарысына қарсы тұруға көмектесетін нұсқаулық

Оқу жоспары ретінде осы нұсқаулық екі бөліктен тұрады: алғашқы үш модуль мәселені анықтап, мәтінмәнді ашады; келесі төртеуі «ақпараттар ақаулығына» және оның салдарына жауап беруге арналған.

26 Винсек, Д(2008). *Information Operations 'Blowback': Communication, Propaganda және Surveillance in the Global War on Terrorism («ҚАйтару» ақпараттық операциясы: Лаңкестікпен жаһандық соғыстағы коммуникация, насихат және бақылау)*, *International Communication Gazette* 70 (6), 419-441

27 Тергеу Журналистикасы Орталықтарының Африкалық желісі, (2017). *Bell Pottinger and the fake news propaganda machine (Гупта, Белл Поттингер және жалған жаңалықтардың насихат машинасы)*, TimeLive. <https://www.timeslive.co.za/news/south-africa/2017-09-04-the-guptas-bell-pottinger-and-the-fake-news-propaganda-machine/> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

28 Кэмерон Дж. (2017) *Dummy's guide: Bell Pottinger – Gupta London agency, creator of WMC (Қуыршақ нұсқаулығы, Гупта Лондон агенттігі, WMC құрылтайшысы)*, BizNews <https://www.biznews.com/global-citizen/2017/08/07/dummys-guide-bell-pottinger-gupta-wmc> [29/03/2018 ж. бастап қол жетімді] және Серап, Д. (2018) *How Bell Pottinger, P.R. Firm for Despots and Rogues, Met Its End in South Africa (Белл Поттингер, озбырлар мен қарақшылардың ПиаР компаниясы Оңтүстік Африкада ажалын қалай тапты)*, New York Times, 4 ақпан 2018. <https://www.nytimes.com/2018/02/04/business/bell-pottinger-guptas-zuma-south-africa.html> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

29 Хаффаджи, Ф. (2017). *Ferial Haffajee: The Gupta fake news factory and me (Феруал Хаффаджи: Гупта жалған ақпараттар фабрикасы және мен)*. HuffPost South Africa. [https://www.huffingtonpost.co.za/2017/06/05/ferial-haffajee-the-gupta-fake-news-factory-and-me_a_2212628/ мекенжайы бойынша онлайн қол жетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

30 Жетінші модульді қараңыз

31 Ли, Г. (2018). *Qand A on Cambridge Analytica: The allegations so far, explained, (Cambridge Analytica Сұрақтары мен Жауаптары: Жала жабу әлі түсіндірілмес)*, FactCheck Channel 4 News. <https://www.channel4.com/news/factcheck/cambridge-analytica-the-allegations-so-far> [29/03/2018 ж. бастап қол жетімді].

32 Кессиди Дж. (2018). *Cambridge Analytica Whistleblower claims that cheating swung the Brexit vote (Cambridge Analytica тыңшысы алдау Брексит дауыс беру нәтижелерін өзгерткендігін мәлімдеді)*, The New Yorker. <https://www.newyorker.com/news/our-columnists/a-cambridge-analytica-whistleblower-claims-that-cheating-swung-the-brexit-vote> [29/03/18 ж. бастап қолжетімді].

Бірінші модуль: *Шындық, сенім және журналистика: неліктен маңызды?*³³ сізге жалған мәліметтер мен қате ақпараттың кең мағынасы мен салдары туралы және олардың журналистикадағы сенім дағдарысын қалай қуаттандыратындығы туралы ойлануға талпындырады.

Екінші модуль, «Ақпарат ақаулықтары» жайлы ойлану: қате ақпарат пішімдері және жалған мәліметтер³⁴ мәселені ашып, мәселенің ауқымдығын түсіну үшін негіз болып табылады.

21 ғасырда әлемнің көптеген бөліктерінде БАҚ құралдарына деген сенімнің төмендегені сонша, әлеуметтік желі платформалары жаңалық аренасына шығып, кез келген адамға ақпарат алмасатын орындар мен құралдарды ұсынды³⁵. Себептері әр түрлі және күрделі. Күнделікті онлайн-әлем өзінің жаңалықтар мазмұнына тойымсыз сұранысымен жаңалық бөлімдеріндегі қысқартулар кезеңінде журналистиканы өзгертті, бұл жайлы үшінші модульде айтылған, *Модуль 3: Жаңалықтар индустриясының трансформациясы: цифрлы технологиялар, әлеуметтік платформалар және қате ақпарат пен жалған мәліметтердің таралуы*.³⁶ Қазір нақты осы масштаб, тапқырлық және желіде тараған жалған жаңалықтар журналисттерге, БАҚ және қоғамға әсер етіп, журналистикаға жаңа дағдарыс алып келді³⁷.

Сонымен, журналистиканы, соның ішінде мұғалімдер, тәжірибе жинаушылар мен БАҚ саясаткерлерін қолдайтындар қалай жауап беруі керек? *Медиа және ақпараттық сауаттылық арқылы қате ақпаратпен күресу*³⁸ төртінші модульдің тақырыбы болып табылады.

Айналып келгенде, дәл осы тексеріс тәртібі кәсіби журналистиканы басқалардан ерекшелейді³⁹ және бұл бесінші модуль тақыры, *тексеріс: фактілерді тексеру 101*⁴⁰ болып табылады; алтыншы модуль, *әлеуметтік желілерді тексеру: деректер мен визуалды мазмұнды бағалау*⁴¹ цифрлық технологиялар мен әлеуметтік желілер арқылы жасалған тексеріс мәселелері мен журналистиканың фактілеріне негізделген жұмыспен айналысқан өте ыңғайлы

Өркімге жаңалықтар процесіне қатысуға мүмкіндік бере отырып, әлеуметтік желі орталықтыңдырылған қақпашылардың жоғалуына алып келді⁴². Журналистика оның салдарын сезінді, бірақ әрбір технологиялық қателіктер жағдайындағыдай, бағалау, өлшеу және жауапты тұжырымдау үшін уақыт қажет. Зерттеу мен нақты озық тәжірибе пайда болғанға дейін, есесін толтыру кезеңі болады.

33 Бірінші модульді қараңыз

34 Екінші модульді қараңыз

35 Едельман. (2017). *2017 Едельман Trust Barometer- Global Results* (Едельман сенім барометрі – Жаһандық нәтижелері). <https://www.Едельман.com/global-results/> мекенжайы бойынша қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қол жетімді].

36 Үшінші модульді қараңыз

37 Винер, К. (2017). *A mission for journalism in a time of crisis*. (Дағдарыс кезіндегі журналистика миссиясы) [онлайн] *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/news/2017/nov/16/a-mission-for-journalism-in-a-time-of-crisis> мекенжайы бойынша қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қол жетімді].

38 Төртінші модульді қараңыз

39 Ковач, Б. және Россентейль Т. (2014). *The elements of journalism: What newspeople should know and the public should expect* (Журналистика элементтері: Журналисттер мен қоғам нені күтулері тиіс). New York: Crown Publishers.

40 Бесінші модульді қараңыз

41 Алтыншы модульді қараңыз

42 Колон, А. (2017). *You are the new gatekeeper of the news* (Сіз жаңалықтың жаңа қақпашысысыз). [онлайн] *The Conversation*. <https://theconversation.com/you-are-the-new-gatekeeper-of-the-news-71862> мекенжайы бойынша қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қол жетімді].

Жалған мәліметтер - саяси сала шектерінен шығып кететін және ақпараттардың барлық аспектісін, соның ішінде климаттың өзгеруі, ойын-сауық және т.б қамтитын шын мәніндегі жаһандық мәселе болып табылады. Дегенмен, қазіргі уақытқа дейінгі көптеген құжатталған, тақырыптық зерттеулердің, бастапқы жауаптардың, ертеректегі зерттеулердің қаржыландыруы мен құралдары әлемдік технологиялардың алыптары орын тепкен АҚШ аумағынан шыққан және АҚШ президенті Дональд Трамптың журналистер мен бұқаралық ақпарат құралдарының «жалған жаңалықтардың» жақтаушылары болып табылады деген айыптаулары белсенді қимылдар мен қаржыландыруды тудырды.

Жаһандық ахуал күн сайын өзгеріп отырады, Әсіресе жеке мемлекеттердің жауаптарын ескерсек - олардың көпшілігі осы мәселені шешу заңнаманың реттелуін қарастыруда. Технологиялық алыптар жалған мәліметтер мен қате ақпаратты өз платформаларынан жою үшін тырысып, салған күштерін белсендете түсті.

Осы басылым әзірленіп жатқан кезде, Еуропалық комиссия жалған мәліметтер мен қате ақпараттың бүкіл қоғам үшін зиянды екендігіне байланысты⁴⁵ өтінішке негізделген⁴⁴ баяндама дайындады⁴³. Австралиядан Филиппинге дейінгі, Канада, Франция, Ұлыбритания, Бразилия, Үндістан және Индонезиядағы мемлекеттерінен жеке мемлекеттердегі саясаткерлері мен мемлекеттік саясат органдары оларға жауап ретінде не істеу керектігін қарастырды⁴⁶. Заңнамаға келер болсақ, Германия бірінші кезекте цифрлық платформалар хабар алған мезеттен бастап 24 сағат ішінде «заңсыз мазмұнды», соның ішінде «жалған жаңалықтарды» және жек көру пікірлерін өшірмеген жағдайларда оларға қатаң айыппұлдарды қарастыратын жаңа заңмен айналыса бастады⁴⁷. Малайзияның парламенті де 2018 жылдың сәуір айында жалған жаңалықтарға қарсы заң қабылдаған болатын, бірақ ол тамыз айында өз күшін жойды⁴⁸. Мемлекеттердің жауаптарының жаңартылған тізімі Poynter агенттігімен құрастырылған⁴⁹.

Сөз бостандығын қолдаушылар заңнаманың өзі ақпарат демократияландыруына зиянын келтіреді деп қауіптенуде және жаңа технологиялардың қолданылу мүмкіндігі жөніндегі пікір білдіруде. Кейбір елдерде заңнама сыни БАҚ ауыздықтау үшін қолданылады⁵⁰.

Сөз бостандығына нық сеніммен қарайтын және өзін ұзақ уақыт бойы демократиялық

43 Еуропалық Комиссия (2018). Final report of the High-Level Expert Group on Fake News and Online Disinformation (Жоғары санатты сарапшылар тобының жалған жаңалықтар мен жалған мәліметтер жөніндегі қорытынды есебі). http://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=50271 [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

44 Еуропалық Комиссия (2017). Next steps against fake news: Commission sets up High-Level Expert Group and launches public consultation (Жалған жаңалықтарға қарсы келесі қадам: Комиссия. Жоғары санатты сарапшылар тобын құрып, бұқарамен кеңестерді бастайды) [онлайн] http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-4481_en.htm мекенжайы бойынша қолжетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

45 Ансип, А. (2017). Hate speech, populism and fake news on social media – towards an EU response (Әлеуметтік БАҚ беттеріндегі жек көруді өршіту, популизм және жалған жаңалықтар – ЕО жауабына қадам). https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2014-2019/ansip/announcements/statement-vice-president-ansip-european-parliament-strasbourg-plenary-debate-hate-speech-populism_en мекенжайы бойынша қолжетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

46 Маллой, Д. (2017). How the world's governments are fighting fake news (Әлемдегі үкіметтер жалған жаңалықтармен қалай күреседі). [онлайн] [ozy.com http://www.ozy.com/politics-and-power/how-the-worlds-governments-are-fighting-fake-news/80671](http://www.ozy.com/politics-and-power/how-the-worlds-governments-are-fighting-fake-news/80671) . мекенжайы бойынша қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

47 Федералды Әділет және Тұтынушылардың құқықтарын қорғау Министрлігі. (2017). Act to Improve Enforcement of the Law in Social Networks (Әлеуметтік желілерде құқық қолдануды жетілдіру жөніндегі заң)(Network Enforcement Act, netzdg). [онлайн]. http://www.bmiv.de/DE/Themen/fokusthemen/netzdg/_documents/netzdg_englisch.html мекенжайы бойынша қолжетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

48 Malaysia scraps 'fake news' law used to stifle free speech (Малайзия сөз бостандығын басу үшін қолданылған «жалған жаңалықтар туралы» заңының күшін жойды). The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2018/aug/17/malaysia-scraps-fake-news-law-used-to-stifle-free-speech> [18/08/2018 ж. бастап қолжетімді].

49 Функе, Д. (2018). A guide to anti-misinformation actions around the world (Бүкіл әлем бойынша жалған мәліметтермен күресу бойынша нұсқаулық) (Poynter). <https://www.poynter.org/news/guide-anti-misinformation-actions-around-world> мекенжайы бойынша қолжетімді [13/07/2018 ж. бастап қолжетімді].

50 Носсель, С. (2017). FAKING NEWS: Fraudulent News and the Fight for Truth (ЖАЛҒАН ЖАҢАЛЫҚТАР: Алаяқтық жаңалықтары мен шындық үшін күрес). [Электронды кітап] PEN America https://pen.org/wp-content/uploads/2017/10/PEN-America_Faking-News-Report_10-17.pdf мекенжайы бойынша қолжетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

51 МакНэйр, Б. (2009). Journalism and Democracy. (Журналистика және Демократия.) К. Валь—Йоргенсон және Т. Ханич, *Handbook of Journalism Studies (Журналистиканы оқыту бойынша анықтамалық)* 6-басылым [онлайн] New York: Routledge

қоғамды⁵¹ қолдаудың негізгі қатысушысы деп санайтын көптеген журналистер үшін «ақпараттар ақаулығымен» қалай күресуге болады деген сауал өте күрделі болып табылады. Сонымен құтар, ол жеке нәрсе болып табылады: журналисттерге, әсіресе әйелдерге жасалатын онлайн-шабуылдар кеңінен тараған, себебі көп жағдайларда олар журналистикаға деген қатынасты салқындататын *желідегі қиянатпен күресу: журналистердің және олардың деректерінің нысанаға айналуы*⁵² жетінші модульінде көрсетілгендей физикалық және психологиялық қауіп тудырады, Жалған мәліметтер мен қате ақпарат журналисттердің беделі мен қауіпсіздігінің шеңберінен тыс шығуда. Олар журналисттердің мақсаттары мен тиімділігіне күмән келтіріп қана қоймай, азаматтық дискурсқа зиян келтіре отырып, журналистканың құлдырауын мәңгілікке созуда. Әлеуметтік маңыздылық стандарттарды дамыту - барлық журналисттердің, жалпы қоғамның болашағының мүдделеріне сәйкес. Бұл нұсқаулық зерттеушілерді, студенттер мен жұмыс істеп жүрген мамандарға журналистика ашық қоғам, жаңа мәтінмәндегі демократияға қалай қызмет ете алады деген сұрақ бойынша келіссөздерге шақыруы керек, себебі:

*«Шынымен жұмыс істейтін баспасөз бен демократия сынды, ашықтықты және журналистік қателіктер үшін салдардың болуын қажет етеді. Сонымен қатар олар біздің ұжыммен бірге оларды жалған мен өтіріктен ажырата алуымызды талап етуде. Болмаған жағдайда...шынайы ақпарат жалған болып көрінеді, ал жасандысы (қоқысы) факт ретінде көрінеді» - Крейг Сильверман*⁵³

Этика және өзін-өзі реттеу жөніндегі ескертпе

Этикалық және жауапты журналистиканың кәсіби стандарттары жалған мәліметтер мен қате ақпараттың маңызды қорғанышы болып табылады. Журналистикамен айналысатын адамдар басшылыққа алатын нормалар мен құндылықтар журналистикаға ерекше миссия мен әрекеттер әдісін беру үшін жылдар бойы қалыптасқан. Өз кезегінде, олар тексерілетін ақпаратпен және орынды пікірлерімен қоғам мүдделерінде бөліседі. Дәл осы факторлар журналистика беделінің негізі болып табылады. Сол күйінде олар осы нұсқаулық құрағына кірістірілген.

Бұл мәтінмәнде Лондондық экономика мектебінің профессоры Чарли Беккет журналистика үшін «жалған жаңалықтар» дағдарысының ықтималды мәнін келесідей қорытындылайды:

*«...жалған жаңалықтар – он жылдықтар бойы болғанның ең жақсысы. Ол негізгі сапалы журналистикаға тәжірибе, этика және тәжірибеге негізделген құндылықты көрсету мүмкіндігін береді. Бұл адам өмірінің мәнін арттыру үшін ашық, өзекті болу үшін әрекет жасауға үндеу. Ол мифтерді бұзатын, әдетте бар күшін жасандыға жақсы балама ретінде біріктіретін іс жүзіндегі болмыстың бизнес-моделі дамыта алады»*⁵⁴

«Шындықты айтушы» болуға тырысқанмен, журналистер әрдайым «шындыққа» кепілдік бере алмайды. Дегенмен, фактілерді дұрыс тұжырымдау және

⁵² Жетінші модульді қараңыз

⁵³ Сильверман, С. (2018). I Helped Popularize The Term «Fake News» және Now I Cringe Every Time I Hear It. (Мен «жалған жаңалықтар» терминінің көпшілік арасында тарауына септігімді тигіздім, ал қазір оны естіген сайын өкінемін) BuzzFeed. <https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/i-helped-popularize-the-term-fake-news-and-now-i-cringe> мекенжайы бойынша қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

⁵⁴ Бекетт, С. (2017).. 'Fake news': The best thing that's happened to Journalism at Polis («Жалған жаңалықтар:Журналистиканың Полистері басынан өткізгенінің ең жақсысы») <http://blogs.lse.ac.uk/polis/2017/03/11/fake-news-the-best-thing-thats-happened-to-journalism/> [04/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

нақты фактілерді көрсететін мазмұнды құруға ұмтылу журналистиканың негізгі қағидалары болып табылады. Бірақ, этикалық журналистиканың бейнесі цифрлы технология дәуірінде қандай екен?

Сауатты тәжірибе мен жауапкершілікті бағалайтын этикалық журналистика «ақпараттар ақаулығы» дәуіріндегі фактілерді және шындықтың қорғау үшін күрес қару-жарағының маңызды бөлігі болып табылады. Журналистердің жаңалықтары тәуелсіз дауыстар болулары тиіс. Бұл ресми немесе бейресми түрде белгілі бір мүдделердің атынан әрекет етпеуді білдіреді. Бұл, сондай-ақ, ашықтық мүдделерінде - мүдделер қақтығысы болып табылуы мүмкін барлық жария хабарландыруларды мойындауды білдіреді. Колумбия университеті, цифрлық журналистиканы қолдау орталығының профессоры Эмили Белл түсіндіргендей, кәсіби журналистиканың негізгі құндылықтары болып табылады:

«Жаңалықтардың нақты екеніне көз жеткізіңіз, егер олар нақты болмаса, олар үшін жауапты боласыз, үкімет, коммерциялық мүдделер, полиция сізді қорқытса, сес көрсетсе немесе цензураға тартса қарсы тұратындай оқиғалар мен ақпараттар деректеріне қатысты ашық боласыз. Дереккөздеріңізді тыйым салудан және оларды жария қылудан қорғаңыз. Сіздегі қоғамдық мүдделерін қорғау деңгейі және өзіңіздің тарихыңыз бен деректеріңізді қорғау үшін заң бұзатындай және түрмеге баруға дайын екеніңізді білу керек. Бір нәрсені жариялау қашан әдепсіздік болып табылатындығын білу керек. Жеке бастың жеке өмір құпиясына құқықтарының одан басым қоғам мүдделері құқықтарымен таразыға салыңыз»⁵⁵.

Жосықсыз саясатқа, «ақпараттар ақаулықтары» дағдарысына, интернетте жек көрушілік көріністеріне, «контент-маркетингтің», жарнама мен жаңалықтар агенттіктерінің қоғаммен байланыстардың пайдақорлануына, тап болғанда журналисттер этикалық журналистиканы тәжірибе үлгісінің орталық тірегі ретінде бағалауын жалғастырулары керек - тіпті қаржылық дағдарыс пен сенім дағдарысы кезінде. Демократиялар да журналистиканы, соның ішінде ойынға қоғамдық мүдделерді ақтау кіріскенде және олардың деректерін қорғауда өзінің нақты рөлдерін атқарулары тиіс.

Қоғамдық мүдделерде ақпаратты жинау мен тексеруді қолдауға арналған этикалық кодтар⁵⁶, журналистиканы, атап айтқанда репортаждарды, коммуникациялардың басқа түрлерінен ажырататын нәрсе болып табылады. Коммуникацияларды демократияландыру ғана емес, сонымен бірге қате ақпарат, жалған мәліметтер, өтірік және қиянат етушіліктің тұрақты ағыны болып тұратын цифрлық технологиялар дәуірінде оның маңызы барған сайын артып отыр. Бұл мәтінмәнде этикалық журналистика одан да маңызды болып табылады, себебі ол аудиториямен ойластырылған қарым-қатынастарды нығайту мүддесінде сенім мен жауапкершілікке ықпал ететін журналистика үлгілерін құруда негіз болып табылады.

Дәл, есепті және тәуелсіз болып табылатын есептілікке сеніммен қарау өзіндегі пікірталастар ортақ фактілердің негізінде болатын жалпы қоғамдық саланы қалыптастыруға мүмкіндік беретін аудиторияны жаулап алу үшін өте маңызды.

⁵⁵ Bell, E. (2015). *Hugh Cudlipp Lecture (Хью Кадлипп лекциясы)* (Толық мәтіні, The Guardian <https://www.theguardian.com/media/2015/jan/28/emily-bells-2015-hugh-cudlipp-lecture-full-text> [01/04/2018 ж. бастап қол жетімді]).

⁵⁶ Мысал ретінде Австралияның БАҚ, көңіл көтеру және өнер Альянсымен шығарылған «Журналистік этика кодексін» қараңыз. <https://www.meaa.org/meaa-media/code-of-ethics/> мекенжайы бойынша қол жетімді 04/03/2018 ж. бастап қол жетімді].

Расталған мазмұнмен өзара әрекеттесетін және онымен бөлісетін хабарландырылған аудитория жалған мәліметтер мен қате ақпараттың таралуын тоқтату үшін маңызды. Өзгеріп жатқан БАҚ ортасына осы негізгі құндылықтарды кірістіру үшін жаңалықтар редакциялары және БАҚ ұйымдары мінез-құлық кодекстерін қабылдап, қоғамды жауапкершілікке тарта алатын механизмдерін - баспа кеңестерін, оқырмандар редакцияларын, редакциялық саясатты және ішкі обмудсмендерді қалыптастыруда – бұл өзін-өзі реттейтін құрылымдардың қызметтері болып табылады. Мұндай құрылымдар қателерді кәсіби сараптамалық пікір білдіру тарапынан анықтауға мүмкіндік береді, олар түзетулерді талап етпейтін қателердің жалпымен мойындалуына ықпал етеді, сондай-ақ, қоғам мүдделерінде жариялау стандарттарына қатысты кәсіби нормаларды ұстануға көмектеседі. Сыншылардың көбінесе бұқаралық ақпарат құралдарын сыртқы реттеуді қолдайтын «тіссіз жолбарыстарды» жақтап жатса да, бұл құрылымдар жалған мәліметтер дағдарысының маңызды мақсатын көздейді: олар кәсіби жауапкершілік пен сауаттылықты дамытуға көмектеседі, осылайша журналистикаға деген қоғамның сенімін арттырады. Сондай-ақ, олар журналистканың тексеріс тәртібін пайдаланып, оны жалған мәліметтерден, насихаттан, жарнама мен қоғамдық қатынастардан ажырата отырып, нақтылық пен сенімділікке қол жеткізуге көмектесетін ерекше қасиеттерін бөлектеуге көмектеседі.

«Журналистен» журналистикаға дейін

Журналистік этиканың мансап бизнесімен (толықта сыйлы болмаса да) немесе кәсібімен/мамандығымен шектелген күндері тарихқа айналды. Бұл көпшілікпен мойындалған, соның ішінде Біріккен Ұлттар Ұйымымен, мысалы, Бас хатшының 2017 жылға арналған журналистердің қауіпсіздігі жөніндегі А / 72/290 баяндамасында⁵⁷, ондай былай делінген:

««Журналист» термині журналистер мен БАҚ-тың басқа да қызметкерлерін қамтиды. Журналистика ССРР/С/СР/34 құжатының 44-параграфында анықталғандай, «кәсіби журналисттер мен талдаушылардың, толық жұмыс күні жұмыс істейтін қызметкерлердің, сонымен қатар блогерлер мен интернетте, баспасөзде немесе басқа жерлерде өзін-өзі жариялаумен айналысатын адамдардың атқаратын қызметі болып табылады»⁵⁸.

Бұл сарында ЮНЕСКО Бас конференциясы «журналистиканың маңызды бөлігін онлайн және оффлайн режимінде жариялайтын журналистерге, бұқаралық ақпарат құралдарының қызметкерлеріне және әлеуметтік желілерді өндірушілерге» сілтеу жасайды (39-Қарар, 2017 жылдың қарашасы)⁵⁹. БҰҰ-ның 2012 жылғы Басқарма Кеңесімен мақұлданған БҰҰ-ның жазасыздық мәселелеріне арналған Журналистердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша қимылдар Жоспарында былай деп жазылған: «Журналистерді қорғау тек қана ресми түрде журналист деп танылған адаммен ғана шектелмей, бұқаралық ақпарат құралдары қызметкерлерін, азаматтық журналисттер және жаңа бұқаралық ақпарат құралдарын өз аудиториясын қамту үшін пайдалана алатын басқа да адамдардың да барлығын қамтуы керек»⁶⁰.

⁵⁷ <https://digitallibrary.un.org/record/1304392?ln=en> мекенжайы бойынша қол жетімді [16/06/2018 ж. бастап қол етімді].

⁵⁸ Қосымша түрде БҰҰ А/НRC/20/17, 3-5-параграфтар, А/НRC/20/22 және 1-редакция, 26 параграф, А/НRC/24/23, параграф 9, А/НRC/27/35, параграф 9, А/69/268, параграф 4, және А/НRC/16/44 және 1-редакция, параграф 47 құжаттарын қараңыз.

⁵⁹ Бас Конференцияның 39-сессиясының жазбалары. Париж, 30 қазан – 14 қараша 2017. <http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002608/260889e.pdf> [02/07/2018 ж. бастап қолжетімді].

Журналистика бұл тұрғыда қоғамдық мүддеде таратылатын, тексерілетін ақпараттың этикалық стандарттарға негізделген қызмет түрінде қарастырыла алады.

Журналистикамен айналысамын деп мәлімдейтін тұлғалар журналистикамен кәсіби түрде айналысатын адамдармен салыстырғанда қамту аясынан шыға алады, ал журналист ретінде жұмыс істейтіндер және өздерін журналист ретінде сәйкестендіретіндер оқтын-оқтын немесе жүйелі түрде нақты, әділ, кәсіби және қоғам мүдделерінде ашық журналистика деп таныла алатын мазмұнды жасамаулары мүмкін. Ресми немесе мәлімделген мәртебе емес, шығарылатын мазмұнның сипаты маңызды.

Журналистика әрбір адамның құқығы болып табылатын сөз бостандығын жүзеге асырылуына негізделгендігіне қарамастан, ол оны бейнелеудің басқа пішімдерінен (мысалы, поэзиядан, қоғаммен байланыстан, жарнамадан, жалған мәліметтерден және т.б.) ерекшелейтін белгілі бір стандарттарды ұстануға бағытталған мамандандырылған қолданыс болып табылады. Бұл стандарттар кәсіби журналистік тәжірибе этикасымен тығыз байланысты.

Ашықтық - жаңа объективтілік болып табылады ма?

Объективтілік көп нәрсені білдіруі мүмкін. Кәсіби журналистикада оның субъективтіліктен алшақ болуы даулы мәселе болып табылады. Оған ұмтылуға болады, бірақ бұл өте сирек болуы мүмкін және қатігездік пен рақымсыздыққа тап болғанда әркез орынды бола бермейді (мысалы, әділ және тәуелсіз есептілік соғыс қылмысын жасағаны үшін сотталғандардың мәлімдемелерін ондайды бастан өткерген адамдардың қылмысы сияқты тең дәрежедегі моральді сенімділікпен қарай бермейді - тіпті соңғылары зерттеулер мен шындықтан жоғары тұрмауы керек болса да). Бірақ, **әділеттілік, тәуелсіздік, нақтылық, мәтінмәндік, ашықтық, құпия деректерді қорғау - есептіліктегі осының барлығы**⁶¹ шындықты, сенім мен сенімділікті тудырады.

2009 жылы Гарвард университетінің зерттеушісі доктор Дэвид Вайнбергер «ашықтық - жаңа объективтілік»⁶² деп айтқан болатын. Сол жылы Би-би-си жаһандық жаңалықтар бөлімінің директоры Ричард Самбрук объективтілік емес, ашықтық «жаңа БАҚ дәуіріне» деген сенімділікті арттырады деп түсіндірді:

*«...бүгінгі таңда жаңалықтар әлі де дәл және шынайы болулары тиіс, бірақ оқырмандарға, тыңдаушыларға және көрермендерге жаңалықтар қалай пайда болғанын, ақпарат қайдан келетінін және қалай жұмыс істейтінін көру де өте маңызды. Жаңалықтардың пайда болуы жаңалықтың жеткізілуінің өзі сияқты маңызды»*⁶³

⁶⁰ Журналистердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша қимылдар және жауапсыздық мәселелері Жоспары. 1CI-12/CONF.202/6 https://en.unesco.org/sites/default/files/un-planon-safety-journalists_en.pdf [03/11/2017 ж. бастап қолжетімді].

⁶¹ Келесі тараудағы «Негізгі қағидаларды» қараңыз

⁶² Фенбергер, Д. (2009). *Transparency is the new objectivity (Ашықтық жаңа объективтілік)*. <http://www.hyperorg.com/blogger/2009/07/19/transparency-is-the-new-objectivity/> [28/03/2018 бастап қолжетімді].

⁶³ Бунц, М. (2009). *How Social Networking is Changing Journalism (Әлеуметтік желілер журналистиканы қалайша өзгеріп отыр)*. <https://www.theguardian.com/media/pda/2009/sep/18/oxford-social-media-convention-2009-journalism-blogs> [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Қайшылықтар

Жоғарыдағы кәсіби журналистік тәжірибенің негізгі компоненттері журналистиканың тек бір ғана түрі бар дегенді білдірмейді. Бұл мақсаттарға түрлі журналистік стильдер мен оқиғалар арқылы қол жеткізуге болады, мысалы, әрқайсысы түрлі нарративтерді қамтитын оқиғалар өз кезегінде әр түрлі құндылықтарға - әділеттілік, мәтінмәндікке және орынды фактілерге негізделген. Мысалы, бұқаралық ақпарат құралдары аталған жаңалықты «ақпараттық бизнестен», яғни жалған мәліметтер мен қате ақпарат ортасынан шықпай-ақ әр түрлі қабылдаулары мүмкін (кейбіреуі тіпті елемейді де) (келесі «*Бұл нұсқаулықты типтік оқу бағдарламасы үлгісі ретінде пайдалану*» бөлімін және 1,2,3 модульдерді көріңіз). Дегенмен, мазмұн журналистік қағидалардың шектерінен шығатын және, әсіресе, сол күйінде әлі де жаңалықтар ретінде танылатын осындай жағдайларда біз журналистикамен, соның ішінде жалған мәліметтермен айналыспаймыз.

Бұл кіріспе тарауында «жалған жаңалықтар» жайлы пікірталастарында көтерілген бірқатар мәселелерді анықтайды және келесі түсініктеме, талдау және оқыту модульдері үшін мәтінмен ұсынады.

НҰСҚАУЛЫҚТЫ ТИПТІК ОҚУ БАҒДАРЛАМАСЫ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУ

Джули Посетти

Бұл курс эвристикалық педогогикалық модельге¹ негізделген, яғни пайдаланушыларға осы процесске өз тәжірибелерін енгізу ұсынылады. Сабақтар тағайындалуға арналмаған; одан гөрі, олар нақты бір оқыту мен үйренудің ұлттық, мәдени, институционалдық және салалық мәтінмәндеріне бейімделуі керек. Олардың жаһандық тартымдылығын қамтамасыз ету үшін күш салынғандығына қарамастан, әрқашанда шектеулер болады. Авторлар мұғалімдерді, жаттықтырушыларды және қатысушыларды өз тілдерінде, өз аймақтарында тәжірибелерін көрсетіп жүргендердің тақырыптық зерттеулерін, мысалдарын, деректерін таратуға шақырады

Осыны ескере отырып, нұсқаулықты пайдаланудың келесі жолдары қолданылулары мүмкін:

- Журналистика, коммуникациялар, цифрлық медиа немесе медиа-зерттеулер саласында жоғары білім берудің қазіргі дәрежесіне/мамандығына ұсынылған кешенді курс/пән ретінде. Сондай-ақ, ол медиа және коммуникациямен айналысатын саясат пен әлеуметтану бойынша қосымша курс ретінде ұсынылуы мүмкін
- Қолданыстағы курсті/пәнді (мысалы, медиа тарихын, медиа этикасын, жаңалықтарды іздеу және тексеру, медиадағы сын, цифрлық медиамен тәжірибелік жұмыс, әлеуметтік журналистиканы) толықтырушы ресурс ретінде. Көптеген тақырыптық зерттеулер, лекциялық материалдар және ұсынылған оқылымдар тез арада пайда болған жалған мәліметтер дағдарысына қарсы тұру үшін мазмұнын жаңартып отыру құралы ретінде қолданыстағы курстарға/пәндерге енгізілуі мүмкін
- Журналистерге, құқық қорғаушыларға және басқа да журналистика қызметкерлеріне, ақпараттық ұйымдарға, салалық органдарға немесе бұқаралық ақпарат құралдарын дамыту агенттіктеріне бөлек пәндер немесе кешенді курстар ретінде ұсынылған
- Оқу құралы ретінде: журналистика саласының мұғалімдері бұл модульдерді өз мақсаттарына бейімдеп, ұсынылған материалдар мен тақырыптық зерттеулердің тізіміне сүйене отырып, журналистер топтарына арналған мамандандырылған ресурстар жиынтығын қосу үшін
- Өнеркәсіптік ұйымдардың, бұқаралық ақпарат құралдарының немесе бұқаралық ақпарат құралдарын дамыту агенттіктерінің білім алмасу аясында жариялайтын бірқатар блог жарияланымдарын шабыттандыру үшін

¹ Банда, Ф (Ед) 2015 Teaching journalism for Sustainable Development: New Syllabi (Журналистиканы тұрақты даму мүдделерінде оқыту: жаңа бағдарлама) (ЮНЕСКО, Париж <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233878e.pdf>) [28/03/2018 ж. бастап қол жетімді].

- Тәжірибемен айналысатын журналистерге олардың білімін интеллектуалды тұрғыдан байыту мен кәсіби дамытуға арналған оқу ресурсы ретінде. Мысалы, қарастырылған әдістердің көбі «өз бетімен оқу» тәсілінің көмегімен есептер құрастырғанда пайдалануы мүмкін. Сонымен қатар, кейбір тақырыптық зерттеулер қиын репортаждар үшін шабыттандыру көзі бола алады, ал жергілікті оқиғалардың идеялары күрделі мәтінмәндік дәйектемелермен қарастырылуы мүмкін (мысалы, жергілікті журналистерді алдап кеткен алдау оқиғасы басты назарды көз алдында болып жатқан соңғы оқиғаларға, яғни, әлеуметтік желілер арқылы вирустық таратылып жатқан жалған мәліметтер мен қате ақпаратқа аударып, халықаралық деңгейдегі жалған оқиғаның мәтінмәнінде ұсыныла алады)
- Дамып келе жатқан салада зерттеулер мен тәжірибені арттыруға арналған оқудың, ресурстардың және құралдардың негізі ретінде.

Негізгі қағидалар

Процесс ашықтығы мен этикалық стандарттардың нақты қолданылуына негізделіп отырып, бүгінде журналистиканың ерекше рөлі болып тексерілген мазмұнға сенімділік беруде нақтылық беру табылады. Әртүрлі дәрежеде этикаға қатысты болып табылатын келесі жеті қағида осы курстың жүзеге асырылуы, сондай-ақ нұсқаушы жаттығулар, талқылау және бағалаулар туралы хабарлап отырулары тиіс ²:

- **Нақтылық:** Журналистер әрдайым «шындыққа» кепілдік бере алмайды, бірақ ұсынылған фактілердің дәлдігі мен дұрыстылығы журналистиканың негізгі қағидасы болып қала береді.
- **Тәуелсіздік:** журналисттер тәуелсіз дауыстар болулары керек. Бұл дегеніміз, ашықтық мүддесінде ресми немесе бейресми түрде дау тудыруы мүмкін нәрселерді біреудің атынан жариялауға болмайтындығын білдіреді.
- **Әділдік:** ақпараттардың, оқиғалардың, деректердің және олардың тарихының шынайы жағын көрсетуді, електен өткізуді, өлшеуді және ақпаратты әділ және жан-жақты бағалауды қамтиды. Мәтінмәннің және бірқатар бәсеке көзқарасты ұсыну репортажға деген сенімді артырады.
- **Құпиялылық:** журналистік зерттеулердің ең негізгі қағидасының бірі болып құпиялық деректерді қорғау (ең аз ерекшелікпен) табылады. Бұл ақпарат деректеріне (соның ішінде хабар берушілеріне) сенімділігін сақтап қалу және кейбір жағдайларда осы дереккөздердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету маңызды ³.

² Ескертпе: Осы жеті қағиданың бесеуі Этикалық Журналистика Желісінде мазмұндалған «Журналистиканың бес негізгі қағидасына» негізделген <http://ethicaljournalismnetwork.org/who-we-are/5-principles-of-journalism> [22/4/2018 ж. бастап қол жетімді]. Қайткенменде, бұл жерде «бейтараптықтан» гөрі «әділдік» көбірек орынды болады, себебі бейтараптықты көп жағдайда объективтілікпен байланыстырып, барлық көздердің фактілерді бірдей бағалау талабы ретінде қате түсінеді. Бұл қазіргі таңда «объективтілік» журналистикада дауланып отырған түсінік болуы себепті қиын концепция болып табылады.

³ Посетти, Дж. (2017). *Protecting Journalism Sources in the Digital Age* (UNESCO) (*Журналистика дереккөздерін цифрлық технологиялар заманында қорғау* (ЮНЕСКО)) <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002480/248054E.pdf> [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

- **Адамгершілік:** журналистердің жариялайтыны, айтатыны сөзсіз зиянды болуы да мүмкін (мысалы, бір кездері журналисттің жақсы жасалған журналистік зерттеуіне ұшыраған жемқор саясаткердің бастан кешірген қорлығы), дегенмен, журналистиканың басқа адамдардың өміріне әсерін ескеру керек. Бұл жағдайда қоғам мүддесі ең басты қағида болып табылады⁴. Сонымен қатар, адамгершілік олар журналистиканың әлеуметтік әділдікке бағытталған стильді қабылдау сияқты тым шектен шықпаса да, қолайсыз жағдайлардағы топтардың тап болған мәселелерді қарастыруды да көздейді.
- **Жауапкершілік** кәсібилік пен этикалық журналистиканың⁵ сенімді белгісі болып табылады; қателерді жедел, көзге түсерлік, шынайы қылып түзеу; аудиторияның мәселесіне құлақ салып⁶, оларға жауап беру. Мұндай тәжірибе кәсіби, ерікті түрдегі тәртіп кодекстеріне негізделген журналистиканы жауапкершілікке шақыратын жаңалықтар ұйымдарының - өзін-өзі реттеуші органдарының басты нұсқауларында көрініс табуы мүмкін.
- **Ашықтық** жауапкершілікті іс жүзінде қолдайды және журналистикаға деген сенімді нығайтуға және дамытуға ықпал етеді⁷.

Осы тұрғыдан журналистиканың тәуелсіздігімен қатар, бұқаралық ақпарат құралдары мен плюрализм мәселелері де маңызды. Ұйымдардың плюрализмі, сондай-ақ қызметкерлердің, деректердің және зерттеу материалдарының журналистикаға, жалпы демократияға және ашық қоғам тұрақтылығына қосатын үлесі өте маңызды. Бұқаралық ақпарат құралдары, яғни қоғамдық радио және әлеуметтік желілер жеткіліксіз немесе қолайсыз топтардың дауыстары жаңалықтар шектерінен шығып кетпеуін қамтамасыз ету үшін маңызды. Плюрализм, сондай-ақ, этикалық журналистік тәжірибенің шеңберінде нарратив дәйектемелер қатарының танылуы дегенді білдіреді және кәсіби стандарттардан тыс шығатын жалған мәліметтерді, насихатты және мазмұнның басқа да үлгілерін анықтайды. (1,2,3-модульдерді көріңіз).

Талқылауға арналған сұрақтар

Жалған мәліметтер, қате ақпарат және насихат бар жерде, этикалық журналистика тәжірибесі туралы талқылау вирусты болып табылады, бұл келесі сұрақтарды талқылауды бастауға көмектеседі:

- Цифрлық технологиялар дәуіріндегі журналистика дегеніміз не? («журналист деген кім?» деген әңгімелерді заманауи журналистиканы терең түсіну тақырыбына ауыстыратын сұрақ)

4 For a new ethical model applying empathy in the Digital Era (Цифрлық дәуірде эмпатияны пайдаланудың жаңа этикалық моделі үшін) Қараңыз: Шелтон, А. Г., Пирсон, М. және Сугат, С. (2017) Mindful Journalism and News Ethics in the Digital Era: A Buddhist Approach. (Цифрлық дәуірдегі ойлампаз журналистика және этикалық жаңалықтар: буддисттік тәсіл). Routledge, Лондон. <https://www.crcpress.com/Mindful-Journalism-and-News-Ethics-in-the-Digital-Era-A-Buddhist-Approach/Gunaratne-Pearson-Senarath/p/book/9781138306066> [01/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

5 Қараңыз: <http://ethicaljournalismnetwork.org/what-we-do/account> Кесте-journalism [22/4/2018 ж. бастап қолжетімді].

6 Локер, К. және Канг, А. (2018). Focused listening can help address journalism's trust problem, at American Press Institute (Зейінмен тыңдау Американдық баспа институтындағы журналистикаға сенім әмселесін шешуге көмектесе алады). <https://www.americanpressinstitute.org/publications/focused-listening-trust/> [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

7 Аронсон-Пат, Р. (2017). Transparency is the antidote to fake news on NiemanLab (Ашықтық NiemanLab жалған жаңалықтарына қарсы дауа), 2017 жылдың желтоқсаны <http://www.niemanlab.org/2017/12/transparency-is-the-antidote-to-fake-news/> [15/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

- Журналистиканың ауқымды мазмұнды (соның ішінде жарнаманы, маркетингі, қоғаммен байланысты, жалған мәліметтер мен қате ақпаратты) жасауы мен оны онлайн және оффлайн режимде жариялаудағы айырмашылығы неде?
- Қызметтегі журналист кімге қызмет етеді?
- Қызметтегі журналист өздері шығаратын/жариялайтын мазмұнға жауапты болуы тиіс пе? Болған жағдайда, неге және кімнің алдында? Болмаса, неге?
- Қызметтегі журналистердің өздерінің деректеріне, тақырыптарына және аудиторияларына қатысты қандай этикалық міндеттемелері бар?
- Қызметтегі журналистердің «ақпараттар ақаулығы» мәтінмәнінде қандай жаңа этикалық дилеммаларды қарастырулары тиіс?

Бағалау критериясы

Бұл басылымның басты мақсаты - сыни ойлауды тереңдету және студент журналистердің, кәсіби журналисттердің және «журналистиканың актілерін» жасайтын басқа да адамдардың қорғауын күшейту. Нақтылық және тексеру стандарттары негізгі этикалық құндылықтарды сақтаумен, зерттеу тереңдігімен және сыни талдаумен қатар негізгі бағалау критерийлері болулары тиіс.

Теориялық тапсырмалар үшін ұсынылатын бағалау критерийлері:

- Нақтылық пен тексеру (мысалы, берілген деректер дұрыс ұсынылды ма; тиісті тексеру әдістері дұрыс қолданылды ма?)
- Зерттеуге салынған күш (мысалы, қатысушы өз дәлелдерін/ тұжырымдарын растайтын маңызды деректерді/мәліметтерді табуға қалай тырысты?)
- Аргументтердің және талдау сапасы (дәлелдер мен талдаулар қаншалықты бірегей әрі күрделі?)
- Жазбаша жеткізілуі (емлесі, грамматика, тыныс белгілері, құрылымы)
- Модульдің оқу нәтижелерін көрсететін эссе/реферат қаншалықты тиімді?

Тәжірибелік/журналистік тапсырмалар үшін ұсынылатын бағалау критерийлері:

- Нақтылық пен тексеру (мысалы, берілген деректер дұрыс ұсынылды ма; тиісті тексеру әдістері дұрыс қолданылды ма?)
- Зерттеуге салынған күш (мысалы, қатысушы өз дәлелдерін/тұжырымдарын растайтын маңызды деректерді/мәліметтерді табуға қалай тырысты?)

- Сыни талдаулар (мысалы, қатысушы аудитория үшін негізгі сұрақтарды қаншалықты терең ойластырды?)
- Бірегейлігі
- Нарратив күші (мысалы оқиғаның/туындының оқырмандарға/көрермендерге/тыңдармандарға әсері қандай?)
- Өндірістік құндылығы (мысалы, аудионың/бейненің, өңдеудің және мультимедиялық элементтердің күші)
- Жазбаша жеткізілуі (емлесі, грамматика, тыныс белгілері, құрылымы)
- Кәсіби кодексте көрсетілген негізгі этикалық құндылықтарды сақтау

Жеткізу режимі

Бұл модульдер бетпе-бет және онлайн оқытуға арналған. Көптеген сабақтарды онлайн режимінде (Мудл немесе ұқсас оқыту платформасын немесе Фэйсбук топтарын пайдалану арқылы) немесе бетпе-бет кездесу арқылы өткізу нәтижесінде қатысушылар көптеген артықшылықтарға қол жеткізеді.

Сабақтардың көбі екі бөлімнен тұрады, теориялық дайындықтан (мысалы, лекциялар немесе семинар арқылы) және қосымша тәжірибелік жаттығулардан (мысалы, тексеру жаттығуларына арналаған жұмыс топтары). Әдетте, ол 60-90 минуты теориялық компонент және 90 минуттық - екі сағаттық лекция немесе кеңес.

Бұл сабақтар оқыту/оқу құрылымына, тиісті мекемеге байланысты әр күндерге қойылады, қысқартылады, бөлінеді немесе таратылады. Әрбір модуль бойынша тапсырма ұсынылады.

Мүмкіндігінше, лекторларға, жаттықтырушыларға салада қызмет етушілерді және сарапшыларды интерактивті лекция мен форумдарға шақыру, сондай-ақ, оқу бағдарламасына қазіргі оқу үлгілерін, мәселелерді және пікірталастарды енгізуі ұсынылады.

Сонымен қатар, курстың әзірлеушілері лекторларды / оқытушыларды жергілікті / аймақтық сабақтарға тілдік және мәдени маңызы бар материалдарды және мысалдарды қосуды ұсынады.

Материалдар және ресурстар

Жаттықтырушылар мен қатысушылар Интернет желісіне қосылып, академиялық дерекқорларға және Google Scholar жүйесін пайдалана алады.

Жалпы білім беру нәтижелерін іс жүзінде қолдануға байланысты қосымша оқу ресурстарының негізгі сайты болып First Draft News табылады⁸.

⁸ <https://firstdraftnews.com/> [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Назар аударыңыз: бұл нұсқаулықта ұсынылған мазмұн пен ресурстар сәйкес оқу бағдарламаның редакторлары мен авторларына жіберілуі тиіс.

Педагогикалық тәсіл

Бұл мамандандырылған типтік курс 2007 жылдан бері ЮНЕСКО ұйымының журналистік білім алуына⁹ арналған бірнеше стандартты оқу бағдарламаларын жариялауды қолға алған. Педагогикалық әдіс ЮНЕСКО ұйымының мұғалімдерге арналған *БАҚ және ақпараттық сауаттылық*¹⁰ пен *журналистердің қауіпсіздігі бойынша типтік курсының*¹¹ оқу бағдарламасына сүйенеді, соның нәтижесінде жаттықтырушылар төмендегілерді қолдайды және жүзеге асырады:

- Сұрақ-ізденіс әдісі
- Мәселе негізіндегі оқыту (МНО)
- Ғылыми ізденіс
- Тақырыптық зерттеулер
- Бірлесіп оқу
- Мәтіндік талдау
- Мәтінмәндік талдау
- Аудармалар
- Модельдеу
- Өндіріс

Сонымен қатар, осы оқу бағдарламасын әзірлейтін мұғалімдер журналистік «жобаға негізделген оқыту» тұжырымдамасын¹² - журналистік мазмұнды өндіруде дағдыларды қолдану және тестілеу арқылы оқу нәтижелерін дамыту тәсілін зерттеуге шақырады. Сонымен қатар, студенттер жалған мәліметтер үшін жылдам және вирустық есептеуіштерді құру мүмкіндігін білулері және бұл әдісті тәжірибеде қолдана білулері керек¹³.

9 UNESCO's Model Curricula for Journalism Education (ЮНЕСКО' Журналистикалық білім беруге арналған оқу жоспарының моделі) (2007). <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001512/151209E.pdf> [28/03/2018 ж. бастап қол жетімді]. Қосымша түрде UNESCO's Model Curricula for Journalism Education: a compendium of new syllabi (ЮНЕСКО' Журналистикалық білім беруге арналған оқу жоспарының моделі: Жаңа оқу бағдарламаларының жинағы) (2013). қараңыз [28/03/2018 ж. бастап қол жетімді]: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002211/221199E.pdf>; және Teaching Journalism for Sustainable Development: new syllabi: new syllabi (Журналистиканы тұрақты даму мүдделерінде оқыту: жаңа бағдарлама) (2015). <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233878e.pdf> [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

10 Уилсон, С., Гриззли, А., Туазон, Р., Акиемпонг, К. және Чонг, С. (2011). Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. (Мұғалімдерге арналған БАҚ және ақпараттық сауаттылық бойынша оқу бағдарламасы) [электронды кітап] Париж: ЮНЕСКО. <http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001929/192971e.pdf> [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

11 ЮНЕСКО (2017) Model Course on Safety of Journalists: A guide for journalism teachers in the Arab States (Журналисттерге арналған қауіпсіздік бойынша типтік курс: Араб елдеріндегі журналистика мұғалімдеріне арналған нұсқаулық).: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002482/248297e.pdf> [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

12 Посетти Дж. және МакХью, С (2017) *Transforming legacy print journalism into a successful podcast format: (Ескірген баспа журналистикасын нәтижелі подкастингке түрлендіру: «Фиби дәуірінің күйреуі» этнографиялық зерттеуі.*), Картахана, Колумбияда өткізілген бұқаралық ақпарат құралдары мен коммуникацияларды зерттеушілердің конференциясының рецензияланған құжаты 18/07/2017

13 Қызықты мысал болып біздің оқиғаларымыздың хештегіндегі келдесі клип табылады: <https://www.facebook.com/hashtagoursa/videos/679504652440492/> [15/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

Шындық, сенім және журналистика: неліктен маңызды?

Черилин Айртон

МОДУЛЬ 1

Қысқаша мазмұны

Әлемнің түпкір-түпкірінде бұқаралық ақпарат құралдарына және журналистикаға деген сенім әлеуметтік желі пайда болғанға дейін морт болып, әлсірей берді¹. Бұл процестің институттарға сенімнің төмендеуінен ажырамауы көптеген қоғамдарға тән. Дегенмен, жаңалықтар атын жамылып жүрген және әлеуметтік желіде кеңінен таралған жалған мәліметтер мен қате ақпарат залалы журналистиканың беделіне одан әрі нұқсан келтіру қаупін тудыруда. Бұл журналистер, бұқаралық ақпарат құралдары, азаматтар және ашық қоғам үшін маңызды².

Жоғары жылдамдықты ақпарат барлығына қолжетімді әлеуметтік желілер мен Интернетте кез келген адам баспагер бола алады. Нәтижесінде азаматтар ненің жалған, ненің өтірік екенін түсіну үшін бар күшін салуда. Цинизм – сенімсіздік ережесі. Экстремалды көзқарастар, қастандық теориясы және популизм гүлденуі, кезінде мойындалған шындықтар мен институттардың күмән туғызуы. Бұл дүниеде редакциялар өнімдері шындықты анықтай алатын тарихи тұрғыдан қақпашы рөлін орындауға лайықты екендігін дәлелдеу үшін күресуде³. Сонымен қатар, «стратегиялық байланыстар» мен «ақпараттық операциялар» соның ішінде жалған мәліметтер мен қате ақпаратқа арналған нарықтардың ұлғаюы ақпараттық экожүйеде негізгі факторға айналды⁴.

Қоғам үшін «ақпараттар ақаулығының» ауқымы мен зардаптарының ұлғаюы әлеуметтік желілердің негізін қалаушылардың да алаңдаушылығын тудыра бастады. Фэйсбуктың өнімдер жөніндегі менеджері Самид Чакрабартидің айтуынша: «Әлеуметтік ақпарат құралдарының демократияға әсеріне қатысты жалғыз ақиқат болса – ол оның адамдардың жақсы да, жаман да ниеттерін күшейтуі. Жолы болса, ол өзімізді көрсетуге және шаралар қолдануға мүмкіндік береді, құрыған жағдайда, ол адамдарға демократияны жоятын қате ақпаратты таратуға және мүмкіндік береді»⁵.

Бұл мәселені шешу үшін үлкен және кішігірім де араласулар қажет екендігі анық болды. Еліктіретін ең үлкен күш - мәселені шешудің бір жолы ретінде реттеуді таңда. Көп мемлекеттер осы жолды таңдайды⁶, бірақ сөз бостандығын қолдайтындар бұл жол жаңа технологиялардың беретін қатысу ашықтығын зиянын келтіруі мүмкіндігі жөнінде ескертеді⁷.

1 Едельман. (2017). Edelman Trust Barometer - Global Results. (Едельман сенім барометрі – Жаһандық нәтижелер) [онлайн]. <https://www.edelman.com/global-results/> мекенжайы бойынша қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

2 Винер, К. (2017). A mission for journalism in a time of crisis (Журналистиканың дағдарыс кезеңіндегі миссиясы). [онлайн] the Guardian. <https://www.theguardian.com/news/2017/nov/16/a-mission-for-journalism-a-in-a-time-of-crisis> мекенжайы бойынша қолжетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

3 Сингер, Дж. (2013). User-generated visibility: Secondary gatekeeping in a shared media space. *New Media and Society* (Пайдаланушымен қалыптастырылатын көрініс. Алмасатын ақпарат кеңістігіндегі екінші кезекті қақпашы. Жаңа БАҚ және қоғам), [онлайн] 16(1), 55-73-беттер. <https://pdfs.semanticscholar.org/0d59/6a002c26a74cd45e15fbc20e64173cf2f912.pdf> мекенжайы бойынша қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

4 Мысал ретінде Гу, Л; Кропотов, В және Ярочкин, Ф. сипаттаған жағдайларды қараңыз. *The Fake News Machine How Propagandists Abuse the Internet and Manipulate the Public* (Жалған жаңалықтар машинасы. Насихатшылар интернетті қалай асыра пайдаланып, қоғам пікірімен манипуляциялайды). https://documents.trendmicro.com/assets/white_papers/wp-fake-news-machine-how-propagandists-abuse-the-internet.pdf [16/06/2018 ж. бастап қол жетімді]. Тағы бір зерттеу Деректер және Қоғам ғылыми-зерттеу Институтымен жарияланған, Нью-Йорк (2017) Media Manipulation және fake-news Online, <https://datasociety.net/output/media-manipulation-and-disinfo-online/> [15/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

5 Чакрабарт, С. (2018). *Hard Questions: What Effect Does Social Media Have on Democracy?* (Ауыр сұрақ: әлеуметтік БАҚ демократияға қандай әсер етеді?) Фейсбук жаңалықтар бөлімі. [онлайн] Newsroom.fb.com. мекенжайы бойынша қол жетімді: <https://newsroom.fb.com/news/2018/01/effect-social-media-democracy/> [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

6 A guide to anti-misinformation actions around the world (Бүкіл әлем бойынша жалған мәліметтермен күресу бойынша нұсқаулық) (Poynter) <https://www.poynter.org/news/guide-anti-misinformation-actions-around-world> [22/05/2018 ж. бастап қолжетімді].

7 Носсель, С. (2017). *FAKING NEWS: Fraudulent News and the Fight for Truth* (Жалған жаңалықтар: Алаяқтық жаңалықтары мен шындық үшін күрес). PEN America. https://pen.org/wp-content/uploads/2017/10/PEN-America_Faking-News-Report_10-17.pdf мекенжайы бойынша қолжетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Атап айтқанда, егер билікке авторитарлық көшбасшылар келсе, олар өздерінің қызметтерінің қатысты ненің «жалған» болатынын, ал ненің болмайтынын анықтайтын қуатты заңгерлік қарулары дайын тұрады

Тағы бір нұсқа болып азаматтық қоғам алынған ақпаратты интерпретациялау және бағалау құралдар бере отырып аудиторияны одан әрі қауіпсіз ететін компаниялардың бастамалары табылады. Оңтүстік Африкадан⁸ бастап, Мексикаға⁹ дейін оның көптеген мысалдар бар. Фактілерді тексеру ұйымдары кеңінен таралуда (осы нұсқаулықта түсіндірілгендей).

Бұл тұрғыдан журналистер мен студент журналистер осындай бастамалар мен олар атқара алатын қосымша рөлдер туралы хабардар болуы тиіс. Осы анықтама сол мақсаттарда берілген.

Ұзақ жылдар бойы өздерін демократияның және ашық қоғамдардың маңызды қолдауы ретінде санап келген журналистер үшін жалған мәліметтер мен қате ақпарат олардың беделінен гөрі күрделі міндеттер болып табылады. «Ақпараттар ақаулығы» олардың мақсаттары мен тиімділігіне күмән келтіріп отыр. Бұл журналистиканың жоғары кәсіби стандарттардан тәуелсіз болуы қажет екендігінің маңыздылығын көрсетеді. Бұл журналистика жыныстан, этностан, тілдік топтан, сыныппен тудырылған басым идеологиядан босатылған дегенді білдірмейді. Сонымен қатар ол меншік құрылымының, бизнес модельдерінің, аудитория мүдделерінің, жаңалықтар «желілерінің» және қоғаммен байланыстың әсерінің жүйелік мәселелеріне бейжай қарамайды. Дегенмен, ол редакторлық этиканың маңыздылығын ағарту, журналистердің мәтінмәндердегі көзқарастарын білдіруінің маяғы ретінде қолдауы тиіс. Бұл журналистиканың - «жоқ жердегі көзқарас емес», кез келген перспективалардың қандай мәселелер ауқымын қамтуына тәуелсіз қажет ететін тәжірибе, тексеру мен қоғамдық мүдделердің кең ауқымды стандарттарына сәйкестігін барлығына сенетін жағдайларда ашық болуы тиіс тәжірибе болып табылады¹⁰.

Бұл сабақта мұғалімдер қатысушыларды журналистиканың қоғамға және демократияға қалай қызмет ете алатыны; «ақпараттар ақаулығының» демократия мен ашық қоғамға қалай әсер етіп жатқаны; журналистика қалай үлкен жетістікке жете алатындығы және сол процесс барысында оның әдістері мен стандарттары қоғам мүддесінде тексерілген ақпаратты алу тұрғысынан шын мәнінде ерекшеленетініне сенімділікті қалпына келтіруі туралы сыни ойлауды ынталандырулары тиіс. Бұл жағдайда сөз журналистиканы жеткізушілерге деген соқыр сенім жайлы емес, олардың сипаты мен өзгешелігін тану туралы, сондай-ақ қоғамдық мүдделерде тексерілген ақпарат стандарттары мен процестеріне және олардың тиісті бағалауына үйлесімді болуы жайлы қозғалады.

8 #KnowNews – аудиторияға қарап отырған сайтта шынайы жаңалықтардың бар-жоғын бағалау мүмкіндігін беруге тырысатын оңтүстік-африкалық Media Monitoring Africa үкіметтік емес ұйымымен әзірленген веббраузер кеңейтілімі: <https://chrome.google.com/webstore/search/KnowNews> [15/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

9 Мексикадағы 2018 жылғы сайлау барысында дауланып отырған мазмұнды тексерумен айналыстаны 60 бұқаралық ақпарат құралының, азаматтық қоғам мен университеттік қауымдастықтарды танытатын [15/06/2018] ж. бастап қол жетімді; 2018]; <https://knightcenter.utexas.edu/blog/00-19906-media-collaboration-and-citizen-input-fueled-verificado-2018-fact-checking-mexican-ele> [04/07.2018 ж. бастап қолжетімді].

10 Росен, Дж. (2010). *The View from Nowhere: Questions and Answers*. (Орны жоқ көзқарас: Сұрақтар мен жауаптар). *PressThink*. <http://pressthink.org/2010/11/the-view-from-nowhere-questions-and-answers/> [15/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

Бұл цинизм емес, скептизмнің құндылығын тануды, тиісті қоғам өкілдерінің кімнің қызметтегі журналист кейпінде жүргенін, кімнің шынымен журналист болуға талпынып жүргенін (және кімнің қажетті ашықтық, өзін-өзі реттеуді жауапкершілікті және осыған байланысты бедел сапасын білдіріп жүргенін) ажыратуды көздейді. Журналистика факультетінің студенттері және журналистері үшін бұл ақпараттық ортаның өзгеруін және қиындықтарға қалай жауап беру керектігін түсіну дегенді білдіреді.

Тақырып бойынша

Журналистер мен олар қызмет ететін қоғамның «ақпараттар ақаулығының» салдарын түсіну үшін қатысушылардың журналистикадағы терең өзгерістерді және бұқаралық ақпарат құралдарындағы цифрлық технологиялардың қарқынды дамуын қадағалайтын құрылымдық, мәдени және қалыпты деңгейде ескірген өзгерістерді қарастырған маңызды. Ең маңыздысы болып журналистикадағы сенімділіктің жылдамдатылған мәселелері мен әлеуметтік желілермен қарым-қатынас арасындағы байланыс табылады¹¹.

Журналистика тап болған қиындықтар үшін барлық кінәні әлеуметтік желіге жабу да дұрыс емес. Сенімділік журналистік әлеуетпен тікелей байланысты - сондай-ақ, әлемнің көптеген бөліктерінде үкіметке, бизнеске және мекемелерге деген сенімнің төмендеуімен өзара байланысы бар¹².

Жаңалықтардың жиналу және таралу, негізгі мұраланған жаңалықтар компанияларының бизнес үлгілерінің күйреуінің жолындағы құрылымдық өзгерістер жаңалықтар бөлімшелеріндегі жаңалықтар саласының журналистік әлеуетін ашып, жаңалықтардың тереңдігіне, ауқымдылығына және сапасына әсер етеді¹³. Мемлекеттік БАҚ арналған қаражаттың азаюы және осы сектордың көпшілігінде мемлекеттік бақылаудың жалғасуы жаңалық ұсыныстарын азайтты

Цифрлық түрлену оқиғалары жөнінде баяндаудың жаңа әдістерін алып келгенімен, ол аудиторияның жаңалықтар процесіне қатысуын кеңейтіп қана қоймай, онсыз да әлсіреп тұрған ескі жаңалық шығарушыларға жаңа үлкен қиындықтар алып келді. Әдетте, тек қана цифрлық технологиямен жұмыс жасайтын жаңалық ұйымдары, журналистік тоқырауды тоқтату үшін жеткілікті журналистік массаны әлі де құрған жоқ.

Демократияландырылған, барынша алуан түрлі ақпараттық экожүйеде жалған мәліметтер мен қате ақпараттың зардаптарын алдын алу тек журналистика саласына ғана емес, бүкіл қоғамға да қиындық туғызады¹⁵.

¹¹ Үшінші модульді қараңыз

¹² Едельман. (2017) аталған еңбегінде

¹³ Үшінші модульді қараңыз

¹⁴ Гринспон, Е. (2017). *The Shattered Mirror: News, Democracy and Trust in the Digital Age* (Сынған айна: Цифрлық дәуірдегі жаңалықтар, демократия және сенім). [электронды кітап] Оттава: Қоғамдық саясат форумы, Канада. <https://shatteredmirror.ca/download-report/> мекенжайы бойынша қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

¹⁵ Ансип, А. (2017). *Hate speech, populism and fake news on social media – towards an EU response*. (Әлеуметтік БАҚ беттеріндегі жек көруді өршіту, популизм және жалған жаңалықтар – ЕО жауабына қадам) <https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2014-2019/ansip/announcements/statement-vice-president-ansip-european-parliament-strasbourg-plenary-debate-hatespeech-populism> [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Цифрлық дәуірге дейінгі журналистік тәжірибе жаңалықтардың дұрыстығын, сапасын және сенімділігін бақылау мүмкіндігін беретін кәсіби стандарттар, орталықтандырылған бақылау деңгейлерін қамтитын. Дала репортерлеріне мазмұнды жарияламай тұрып тексеретін редакциялық топ қолдау көрсететін. Бұл «қақпашы» моделі журналистерге кәсіпқойлық сезімін дарытқан¹⁶.

Қоғамдық және коммуникациялық сұрақтарды көтеру, тергеулер, пікірлер және талдаулар арқасында журналистер саясаткерлер мен лауазымды тұлғаларды жауапқа тартудың тиімді құралдарына ие болды. Олар азаматтарға өздерін қалай басқарылатынына қатысты таңдау жасауға көмектесті. Әрине, кейбір ақпараттық агенттіктер журналистика идеалдарына және стандарттарына сай келмеді. Бірақ, әдетте, олардың бизнестері саяси, коммерциялық немесе ойын-сауық мақсаттарындағы жасанды фактілерден алыс және шынымен қызықты баяндауда ұсынылатын нақты жаңалықтарға бағдарланған болатын.

Мәдени деңгейде басқа қатысушылардың куә болу, әлеуметтік желілерде пікір жазу, түсініктеме беру және жаңалықтарды жариялау құқықтарын кеңейту бізді орталықтандырылған модельге ғана емес, қоғамдық талқылауларға да көшуге мәжбүр етеді¹⁷. Қазіргі таңда әлеуметтік желі платформалары әлеуметтік және саяси дискурстың негізгі инфрақұрылымы болып табылады. Кейбіреулер бұл демократия мен ашық қоғамдарды «демократиялық тапшылыққа» әкеп соқтырды деп пайымдайды¹⁸.

Өздерін жаңалықтар баспагерлері емес дей отырып, әлеуметтік платформалар сияқты технологиялық компаниялар журналистер мен баспагерлер жауапты болатын реттеуші міндеттемелерді айналып өтіп жатыр. Бұл субъектілер жаңалықтар шығару үшін журналистерді жалдамаса да, олардың бақылауы мен редакциясы оларды «қарапайым жетекші» немесе қарапайым делдалдар рөлінен алшақтатып отырады

Жалған мәліметтердің және қате ақпараттың немесе Оксфорд есептеуіш ғылымдар институты айтқандай «қоқыстың» көп бөлігінің ілгерілетуші күші болып іздеу жүйелерінің алгоритмі болып табылатын әлеуметтік желілердің платформалары табылады. Пайдаланушының отбасылық немесе достарының желілеріне қосылу арқылы, олар жалған мәліметтер мен қате ақпараттың құрылымы мен заңдастырылуын қамтамасыз етеді²⁰.

Осылайша, осы платформаларда таратылатын мазмұнды әдейі жаңылыстыруы - азаматтардың шындықты түсінуіне әсер етеді²¹ және сенімді, білімді диалогты, жалпыға ортақ шынайылық сезімді, өзара келісімді және қатысуды бұзады²².

Әлеуметтік желілерді демократияны бұзуы үшін айыптаудың басқа жолдары:

- 16 Ковач, Б. және Розенстайль, Т. (2010). *Blur: How To Know What's True In The Age of Information Overload* (Бұлдырлық: Ақпараттық жаңару дәуірінде ненің шындық екенін қалай білуге болады). 1-редакция. Нью-Йорк: Bloomsbury, 171-184-беттер.
- 17 Носсель, С. (2017). *Faking News: Fraudulent News and the Fight for Truth*. (Жалған жаңалықтар: Алаяқтық жаңалықтары мен шындық үшін күрес) [электронды кітап] PEN America. https://pen.org/wp-content/uploads/2017/10/PEN-America_Faking-News-Report_10-17.pdf мекенжайы бойынша қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].
- 18 Ховард, П. (2017) Аталған еңбегінде
- 19 Ховард, П. (2017) Аталған еңбегінде. Қосымша түрде үшінші модульді қараңыз
- 20 Паризер, Е. (2011). *The filter bubble: what the Internet is hiding from you* (Сүзгіш: Интернет сізден нені жасырады). London, Viking/Penguin Press.
- 21 Еуропалық Комиссия (2017). Next steps against fake news: Commission sets up High-Level Expert Group және launches public consultation. [онлайн] мекенжайы бойынша қолжетімді: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-4481_en.htm [ж. бастап қол жетімді 13/06/2018].
- 22 Деб, А., Донахью, С. және Глэсьер, Т. (2017). *Is Social Media A Threat To Democracy?* (Әлеуметтік БАҚ демократия қаупі болып табылады ма) [электронды кітап] Omidyar Group. <https://www.omidyargroup.com/wp-content/uploads/2017/10/Social-Media-and-Democracy-October-5-2017.pdf> мекенжайы бойынша қолжетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

- Эхо-камераларды, поляризацияны және гипер-партизандықты құру
- Танымалдылықты легитимдікке айналдыру
- Популистік көшбасшыларды, үкіметтерді және екінші қатар ойыншыларымен манипуляцияларды жүзеге асыру мүмкіндігін беру
- Жеке деректерді және назардан тыс мақсатты микрохабарламаларды /жарнамаларды жинауды қолдау²³
- Қоғамдық алаңды бұзу.²⁴

Бұлай болмауы керек. Әлеуметтік желілер пікірталастардың, азаматтық құндылықтардың және адамның құқықтарын, мәдени әртүрлілікті, ғылымды, білімді және тиімді шешім қабылдауды күшейтетін ортаға демократиялық қатысуға септігін тигізу үшін қоғамды журналистикаға тартатын негізгі платформаға айнала алады. Осы мақсатта журналистика – кез келген платформада – мысалы, ғылыми дәлдікті жоғалтпастан, қоғамды жаңылыстыруы мүмкін мәтінмәнді жеңілдетпестен, қоғамға күрделі мәселелерді жеткізуі тиіс. Әсіресе, алдыңғы қатарлы медициналық емдеу саласында (мысалы, клондау) және жаңа ғылыми жетістіктерде (мысалы, жасанды интеллект) журналисттердің өзіндік міндеттері болып нақтылықты тексеру, сенсациядан аулақ болу, болашақ салдары жөнінде хабарлауда абай болу, әр түрлі көзқарастар мен тұжырымдарды көтере білуі керек.

Журналистиканың жалған мәліметтер мен қате ақпаратқа жауап қатарудың көптеген жолдары бар. Оларға манипуляцияға төтеп беру, зерттеу және жалған мәліметтік кампанияларды әшкерелеу. Бірақ бұл жалпы журналистиканы жақсарту үшін зор күш салумен ұштастырылуы тиіс (төменде қараңыз).

Қоғамның «ақпараттар ақаулығына» және әлеуметтік желілерден туындайтын мәселелерге қатысты реакциясы түрлі және түрлі деңгейде орын алады. Шешімдер қабылданады - кейбіреулері тез. Олардың көпшілігінің бастамасы АҚШ БАҚ компаниялары мен Гуглдың штаб-пәтерлері орналасқан аумағында туындауда. Қате ақпаратпен күресте дамып жатқан кейбір технологиялық бастамалар келесілерді қамтиды:

- Компания (қайшылықсыз емес) жалған жаңалықтар деп түсінеді іздеу нәтижелері мен жаңалықтар арнасынан шегерулердегі тұрақтылық^{25,26,27}

²³ Кадуалладр, С. және Грэхем-Гаррисон, Е. (2018). *How Cambridge Analytica turned Facebook 'likes' into a lucrative political tool (Cambridge Analytica Фейсбук «лайктерін» пайдалы саяси құралға қалай айналдырды)*. The Guardian. [онлайн] <https://www.theguardian.com/technology/2018/mar/2017/facebook-cambridge-analytica-kogan-data-algorithm> мекенжайы бойынша қол жетімді 03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

²⁴ Деб, А., Донахью, С. және Глэсьер, Т. (2017) Аталған еңбегінде

²⁵ Линг, Дж. (2017). *Eric Schmidt Says Google News Will 'Engineer' Russian Propaganda Out of the Feed (Эрик Шмидтің айтуынша Гугл Жаңалықтары орыс насихатын тақырға отырғызады)*. Motherboard Vice.com. [онлайн] https://motherboard.vice.com/en_us/article/pa39vv/eric-schmidt-says-google-news-will-delist-rt-sputnik-russia-fake-news?utm_campaign=buffer&utm_content=buffer41cb&utm_medium=social&utm_source=facebook.com+Motherboard мекенжайы бойынша қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді]; <https://www.rt.com/news/411081-google-russia-answer-rt/>

²⁶ Моссерри, А. (2018). *Helping ensure news on Facebook is from trusted sources (Фейсбукте сенімді дереккөздерден алынған жаңалықтарды қамтамасыз етуге көмектесу)*. Facebook. <https://newsroom.fb.com/news/2018/01/trusted-sources/> [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

²⁷ Стамос, А. (2018) *Authenticity matters: Why IRA has no place on Facebook (Шынайылық маңызға ие: Неліктен ИАӨ Фейсбукте орын жоқ)*. Facebook. <https://newsroom.fb.com/news/2018/04/authenticity-matters/> [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

- Ашыққан жалған мәліметтер жеткізушілерінің шертпелі жарнамадан алатын табысы²⁸
- Цифрлық мазмұнды және суреттерді тексеру үшін технологиялық шешімдерді қамтамасыз ету²⁹
- Журналистиканың, технологиялар мен және зерттеулердің тоғысуындағы журналистиканы қолдаушы бастамаларды қаржыландыру³⁰
- Тұтынушыларға (және алгоритмдерге) сенімді дереккөздерден жеткізілетін жаңалықтарды анықтауға көмектесу үшін техникалық стандарттар мен сенім белгілерін құру және пайдалану³¹.
- Мақаланы жазу барысында 2018 жылдың басында ақпараттық ұйымдарға арналған техникалық стандарттар саласындағы ең маңызды бастамалардың бірі болып ірі іздеу жүйелерімен, әлеуметтік желі платформаларымен және бүкіл әлем бойынша 70-астам БАҚ компанияларымен иық тіресе жұмыс істейтін The Trust Project консорциумы табылды. Оның миссиясы - сенімнің белгісін тану арқылы қоғамның «дәл, жауапты және этикалық» болып табылатын жаңалықтар элементтерін анықтауын жеңілдету. Ол жаңалық жеткізушілерін өздерін онлайн-дизайн ортасында сенімді жеткізуші оңай сәйкестендіру үшін қанағаттандыруы тиіс сегіз бастапқы техникалық стандартты жасады³². The Trust Project сенім индикаторлары³³ болып табылады:
- **Үздік тәжірибелер:**
 - › Сіздің стандарттарыңыз қандай?
 - › Жаңалықтар арнасын кім қаржыландырады?
 - › Арнаның миссиясы қандай?
 - › Этикалық міндеттемелер, түрлі көзқарастар, дәлдік, түзетулер және басқа да стандарттар.
- **Автор/Репортерлік сараптама:** Бұны кім жасады? Журналист туралы толық ақпарат, соның ішінде оның құзыреті мен желісі онымен өрбітілген өзгедей оқиғалар.
- **Жұмыс түрі:** Бұл не? Пікірлерді, талдауларды және жарнама берушілерді (немесе қаржыландырылған / «өзіндік») жаңалық хабарынан ажыратуға арналған белгілер.
- **Дәйексөз бен сілтемелер:** Зерттеулік және тереңдетілген оқиғалар үшін фактілер мен мәлімдімелердің дереккөздеріне қол жеткізу
- **Тәсілдер:** Сонымен қатар, репортерлер оқиғаны жалғастыруды жөніндегі шешімге неге келді және олар процесті қалай жетілгені туралы егжей-тегжейлі ақпарат (бұл ашықтыққа көмектеседі).

28 Лав, Дж. және Кук, С. (2017). *Google, Facebook move to restrict ads on fake news sites* (Гугл мен Фейсбук жалған жаңалықтар сайттарындағы жарнаманы шектеуге кірісмі). Reuters. [онлайн] <https://www.reuters.com/article/us-alphabet-advertising/google-facebook-move-to-restrict-ads-on-fake-news-sites-idUSKBN1392MM> мекенжайы бойынша қол жетімді [15/06/2018 ж. бастап қол жетімді].

29 Алтыншы модульді қараңыз. Мысалдар келтірілген сайт <http://www.truly.media/> [15/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

30 Бесінші модульді қараңыз

31 The Trust Project (2017). *The Trust Project – News with Integrity* (The Trust Project – Адал жаңалықтар). [онлайн] <https://thetrustproject.org/?nr=0> мекенжайы бойынша қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

32 The Trust Project (2017). Аталған еңбегінде

33 The Trust Project (2017). Аталған еңбегінде

- **Жергілікті дереккөздерден алынған ба?** Оқиғаның немесе тәжірибенің жергілікті сипатқа ие болу-болмауын түсіну мүмкіндігін береді. Репортаждар тура оқиға орнында, жергілікті жағдай немесе қауымдастық туралы терең білімді пайдалана отырып жасалды ма?
- **Түрлі көзқарастар:** Редакцияның әр түрлі көзқарастарды енгізу үшін жұмсаған күш-жігері мен ұмтылысы. (Оқырмандар / көрермендер / тыңдаушылар белгілі бір көзқарастардың, этникалық немесе саяси нанымдардың жоқтығын байқайды)
- **Ұтымды кері байланыс:** Редакцияның есеп беру процесін жеңілдету, нақтылық процессіне және басқа да салаларды қамтамасыз етуге көмектесетін басымдылықтарды анықтау үшін қоғамды тарту бойынша жұмсаған күш-жігері. Оқырмандар / көрермендер / тыңдаушылар қатысуға ниет білдіріп, оқиғаны өзгерте алатын пікірлерін қалдырғысы келеді

Журналистік жұмысқа деген сенімділік журналисттер үшін қолжетімді дереккөздердің санын, әртүрлілігін және сапасын көбейтуге көмектеседі, бұл өз кезегінде аудиторияға да әсерін тигізеді.

Үкіметтердің, азаматтық қоғам мен педагогтардың жауаптарына, соның ішінде БАҚ және ақпараттық сауаттылыққа үлкен назар аударады, ол жайт келесі сабақта толығырақ қарастырылған³⁴.

Бұл мәселелер сондай-ақ 2017 жылы өткен Дүниежүзілік редакторлар форумында талқыланды, оның президенті Марсело Реч бүкіләлем бойынша редакторларға келесі бес принципті ұстануға кеңес берді³⁵:

- Гиперақпараттану әлемінде *сенімділік, тәуелсіздік, нақтылық, кәсіби этика, сауаттылық* қоғаммен **сенімді қарым-қатынастарды** растайтын **құндылықтар** болып табылады
- Келесі деңгейде журналистикасы басқа мазмұннан әлеуметтік желілерде таралып жүрген материалдарды мұқиятты және ұқыпты **сұрастыруымен** және **тексеруімен ерекшеленеді**. Ол әлеуметтік желілердің фактілерді әрі қарай тексеру үшін және кәсіби мазмұнды пайдалану платформасы ретінде ақпарат көзі болып табылатындығын мойындайды.
- Осы келесі деңгейдегі журналистиканың **миссиясы** - **қоғамға** сапалы, дәлелденген ақпаратты ұсыну арқылы **қызмет ету** және мазмұнның пайда болуының сенімді сертификаты ретінде жаңалық брендтерін қалыптастыру.
- Келесі деңгейдегі журналистиканың **талабы** болып оның **негізгі фактілердің шеңберінен тыс шығуы** және жаңалық беруден мүмкіндіктерді кеңейтетін білімге ауыса отырып талдау, мәтінмәндік және салдарды есептілік, хабарлы пікір білдіру мүмкіндіктерін беруі және ынталандыруы табылады.
- Келесі деңгейдегі журналистика басшылыққа сенімді және әлеуметтік маңыздылықтың, **заңды мүдделер мен шындықтың басшы қағидаларын** алуы тиіс.

³⁴ Төртінші модульді қараңыз

³⁵ Айртон, С. (2016). *World Editors Forum asks editors to embrace 5 principles to build trust* (Дүниежүзілік Редакторлар Форумы редакторлардан сенімді қалыптастырудың 5 қағидасын қабылдауды сұрайды) <https://blog.wan-iffra.org/2016/06/14/world-editors-forum-asks-editors-to-embrace-5-principles-to-build-trust> [15/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

Журналистер мен жаңалықтар бөлімшелері келесілерді жетілдіру жолымен сапаны жақсартуға көп көңіл бөлуде:

- Жауапкершілікті, этикалық журналисттік тәжірибе және дәлелге негізделген есептілік³⁶
- Фактілерді тексеру және жалған мәліметтер мен қате ақпаратқа төтеп беру.³⁷
- Деректерді, дереккөздерді, цифрлық суреттерді тексеру³⁸
- Журналисттер өздері жұмыс істейтін қоғаммен өзара әрекеттесу және жаңалықтар күн тәртібінің қоғам қажеттіліктеріне сәйкес келуін қамтамасыз ету³⁹.

Жоғарыдағы осы негізгі мезеттегі көптеген негізгі БАҚ мен олардың жұртшылығы арасындағы келіспеушіліктің дәлелдері Ұлыбританияның Еуропалық Одақтан шығуы үшін дауыс беру (Брексит) барысында және 2016 жылғы АҚШ өткен сайлау барысында орын алды. Әлеуметтік желілерде хабарласу күші - тікелей қатысуда. Оқытушылар бұқаралық ақпарат құралдарының өз аудиториясына қалай қызмет көрсете алатынын және сол арқылы сенім қалыптастырып, олардың қарым-қатынастарын нығайтуға және кең қауымдастыққа қалай қол жеткізе алатынын зерттеулері керек

Шудсонның «Жаңалықтардың демократия үшін жасай алатын алты немесе жеті нәрсесі»⁴⁰ талқылау үшін жақсы негіз болып табылады:

1. Ақпарат: азаматтар дұрыс саяси таңдау жасай алу үшін шынайы және толық ақпаратпен қамтамасыз ету;
2. Тергеу: биліктің қуатты қайнар көзін тергеу, әсіресе үкімет билігін;
3. Талдау: азаматтарға күрделі әлемді түсінуге көмектесу үшін, келісілген түсіндірудің шектерін айқындау;
4. Әлеуметтік эмпатия: адамдарға олар басқа адамдардың көзқарасы мен өмірлерін бағалай алулары үшін олардың қоғамы мен әлеміндегі басқа адамдар туралы айту, әсіресе өздерімен салыстырғанда жайсыз жағдайдағылар туралы;
5. Қоғамдық форум: мәселелерді шешудің плюралистік және пәнаралық тәсілдері арқылы қоғамдағы әртүрлі топтардың көзқарастарын ортақ арқауы болып табылатын азаматтар арасындағы диалогқа арналған форумды қамтамасыз ету;

³⁶ Wales, J. (2017). *What do we mean by evidence-based journalism?* (Дәлелді журналистика деп біз нені түсінеміз) Wikitribune. <https://medium.com/wikitribune/what-do-we-mean-by-evidence-based-journalism-3fd7113102d3> [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

³⁷ Бесінші модульді қараңыз

³⁸ Белл, Ф. (2018). In an age of data-journalism, verification is all the more complex. For instance, in cases of massive data troves it is likely that not just inaccurate information exists, but also that it is entirely possible that deliberately planned disinformation may be included within the records. Қосымша түрде қараңыз МОДУЛЬ Six of this course

³⁹ Батселл, Дж. (2015). *Engaged journalism: connecting with digitally empowered news audiences* (Тартылған журналистика: Цифрлық мүмкіндіктерге ие аудиториялармен араласу). Нью-Йорк. Колумбия Университетінің Баспасы.

⁴⁰ Шудсон, М. (2008). *Why Democracies Need an Unlovable Press. Polity. Chapter Two: Six or Seven Things News Can Do For Democracy.* (Негізгі демократиялар ұнатпайтын баспаны қажет етеді. Саясат; Екінші тарау: Жаңалықтардың демократия үшін жасай алатын алты немесе жеті нәрсесі) https://books.google.co.uk/books?id=hmYGMe9eckUCandprintsec=frontcoveranddq=schudson+michael+6+or+seven+waysandhl=enandsa=Xandved=0ahUKEwju_ZGI6ozZAhWELsAKHc0vBIUQ6AEIKTAA-v=onepageandqandf=false мекенжайы бойынша қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

6. Жұмылдыру: саяси бағдарламалар мен әлеуеттердің жақтаушылары ретінде әрекет ету (қажет болған жағдайда) және осы бағдарламаларды тексеру стандарттарына және қоғамдық мүдделерге қауіп төндірместен адамдарды жұмылдыру

Модуль мақсаттары

- Қатысушыларды журналистика мен әлеуметтік БАҚ құралдарына сыни қарауға шақыру
- Қатысушыларды «ақпараттар ақаулығы» экожүйесінде өз орындарын бағалауға шақыру
- Қатысушыларға «ақпараттар ақаулығының» қоғамға әсері туралы сыни ойлауға көмектесу.

Оқу нәтижелері

Осы модульдің соңында қатысушылар:

1. Журналистиканың едәуір кеңейтілген БАҚ ортасында демократияға және ашық қоғамға қаншалықты жақсы қызмет жасай алатынын және демократия үшін «ақпараттар ақаулығының» тәуекелдері туралы сыни түсініктерін тереңдетулері
2. Журналистикаға деген сенімді ынталандыратын факторларды және осындай сенімді қалай сақтап қалуға немесе қалпына келтіруге болатынын түсінулері
3. Журналистиканың неге маңызды екенін түсіндіре алулары керек.

Модуль пішімі

Осы модульдегі тақырып бойынша жалпы сипатталған ақпарат 30 минуттық оқу-әдістемесімен үйлестірілген 30 минуттық лекция немесе журналистика неге маңызды және ол қоғамға қалай қызмет етеді деген тақырып бойынша дөңгелек үстел бола алады. Құрылымдық әңгіме аясындағы 90 минуттық тәжірибелік жаттығу журналистикаға сенім артпайтын скептиктерге барлық ақпараттың бірдей сенімді емес екендігін қалай сендіруге болатындығын анықтауға; барлық ақпарат бірдей көрінетін әлеуметтік желі ортасына сенімділікті ақтау үшін жаңалықтар құралы не істей алады деген сұраққа жауап табуға көмектесе алады.

Жоспарды оқу нәтижелерімен байланыстыру

А. Теориялық

Модуль жоспары	Сағат саны	Оқу нәтижелері
Лекция және шындық пен сенім тақырыбы бойынша пікірталас	30 минут	1, 2
Журналистика неге маңызды және қоғамға қалай қызмет ете алады? тақырыбы бойынша дөңгелек үстел	30 минут	1, 2, 3

В. Тәжірибелік

Модуль жоспары	Сағат саны	Оқу нәтижелері
Тәжірибелік жаттығу	90 минут	3

Ұсынылатын тапсырма

Тапсырма үш элементтен тұрады және қатысушылардың жұппен немесе шағын топтарда жұмыс істеулерін талап етеді:

- Қатысушылардан (шағын топтарда немесе жұппен жұмыс жасайтын) жаңалық көретін адамнан сұхбат алып, олардан жергілікті немесе ұлттық жаңалықтардың, азаматтық ақпараттың ең сенімді дереккөздерін анықтауды сұраңыз. Негіз ретінде Шудсонның «*Жаңалықтардың демократия үшін жасай алатын алты немесе жеті нәрсесі*» үлгісін қолдана отырып, олар өздерінің журналистикасы арқылы өздерінің қоғамдастығына олардың қаншалықты тиімді қызмет көрсететінін анықтауы және талдауы үшін БАҚ беттерінде айтылған жеке басылымды және тақырыптық оқиғаларды оқып шығуы керек. Мазмұнды талдаудың технологиялары осы тәсіл үшін пайдалы әдіс болар еді. Екінші кезекті элемент болып The Trust Project жобасының сегіз көрсеткіштерінің қайсысын анықтауға болатындығы табылады. Үшіншіден, жиналған деректер журналистика неге маңызды екенін түсіндіретін жазбаша немесе қысқаша бейне, аудио жазбалар түріндегі жаңалық репортажы немесе редакторлық түсініктемелердің негізі бола алады

Оқу

Деб, А., Донахью, С. және Глэссер, Т. (2017). *Is Social Media A Threat To Democracy? (Әлеуметтік БАҚ демократия қаупі болып табылады ма?)* [электронды кітап] [электронды кітап] Omidyar Group. <https://www.omidyargroup.com/wp-content/uploads/2017/10/Social-Media-and-Democracy-October-5-2017.pdf> мекенжайы бойынша қолжетімді

Едельман. (2017). 2017 Едельман Trust Barometer- Global Results (Едельман сенім барометрі – Жаһандық нәтижелері) [онлайн] <https://www.edelman.com/global-results/> мекенжайы бойынша қолжетімді

Ховард, П. (2017) *Is social media killing democracy? (Әлеуметтік бақ демократияны өлтіруде ме?)* Oxford. <https://www.oii.ox.ac.uk/videos/is-social-media-killing-democracy-computational-propaganda-algorithms-automation-and-public-life/> мекенжайы бойынша қолжетімді

Носсель, С. (2017). *FAKING NEWS: Fraudulent News and the Fight for Truth (ЖАЛҒАН ЖАҢАЛЫҚТАР: Алаяқтық жаңалықтары мен шындық үшін күрес)*. [электронды кітап] PEN America. <https://pen.org/wp-content/uploads/2017/10/PEN-America-Faking-News-Report-10-17.pdf> мекенжайы бойынша қолжетімді

Шудсон, М. (2008). *Why Democracies Need an Unlovable Press. Polity. Chapter Two: Six or Seven Things News Can Do For Democracy. (Негізден демократиялар ұнатпайтын баспаны қажет етеді. Саясат; Екінші тарау: Жаңалықтардың демократия үшін жасай алатын алты немесе жеті нәрсесі)*, https://books.google.co.uk/books?id=hmYGM9ecKUCandprintsec=frontcoveranddq=schudson+michael+6+or+seven+waysandhl=enandsa=Xandved=0ahUKEwju_ZGI6ozZAhWELsAKHc0vBIUQ6AEIKTAА-v=onepageandqandf=false мекенжайы бойынша қолжетімді

Винер, К. (2017). *A mission for journalism in a time of crisis. (Дағдарыс кезіндегі журналистика миссиясы)* [онлайн] *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/news/2017/nov/16/a-mission-for-journalism-in-a-time-of-crisis> мекенжайы бойынша қолжетімді

«АҚПАРАТ АҚАУЛЫҚТАРЫ» ЖАЙЛЫ ОЙЛАНУ: Қате ақпарат, жалған мәліметтер және бұрыс ақпарат пішімдері

Клэр Уордл және Хуссейн Дерахшан

МОДУЛЬ 2

Қысқаша мазмұны

Шағымданушы келіспейтін хабарларды сипаттау үшін «жалған жаңалықтар» терминін және тіпті «жалған БАҚ» сөздерін қолданудың көптеген мысалдары бар. Google Trends картасы 2016 жылдың адамдардың осы терминді екінші жартысында іздей бастағанын көрсетті¹. Осы модульде қатысушылар бұл терминнің неге а) ақпараттың ластану дәрежесін түсіндіруге сай емес екендігін б) терминнің оны қолданудан аулақ болу керектігін болатындай соншалықты орынсыз болғандығын білетін болады.

Өкінішке орай, бұл фраза билік өкілдері ұнатпайтын репортаждарды бұзу үшін оны саясаттандырып, жаңалық индустриясына қарсы қару ретінде пайдалану үшін өте осал болып табылады. Оның орнына, қате ақпарат және жалған мәліметтер терминдерін пайдалану ұсынылады. Бұл модуль бар және «ақпараттар ақаулығы» спектріндегі түрлі типтерді зерттейтін болады.

Бұл сатира мен пародияны, басылатын тақырыптарды, қолтаңбаны жалған қолданатындарға, визуалды элементтер мен статистикаға, мәтінменнен тыс таралатын шынайы мазмұнға, жалған атты қолданатын мазмұнға (адамдардың, журналистің атын немесе редакцияның логотипін олармен келісусіз пайдалану), сондай-ақ мазмұнды қолдан жасап алатындарды қамтиды. Мұның бәрі осы дағдарыстың «жалған жаңалықтар» деген сөзге қарағанда әлдеқайда күрделі екенін көрсетеді

Әлеуметтік желілерді ластайтын және олардың дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарына енуіне жол бермейтін осындай ақпарат түрлеріне қатысты шешімдер туралы ойланғымыз келсе, мәселені мұқият ойластыра бастауымыз қажет. Сондай-ақ, біз бұл мазмұнды жасайтын адамдар мен оларды осыны жасауға итермелейтін нәрселер туралы ойлануымыз керек. Олар қандай мазмұн түрлерін жасайды және оларды аудитория қалай қабылдайды? Аудиторияның мүшелері сол міндеттерді қайта бөлісу туралы шешім қабылдағанда, оларды бұны істеуге не талпындырады? Бұл мәселенің көптеген аспектілері бар және талқылауларға қатысушылардың көпшілігі күрделілікті түсінбейді. Осы модульдің соңында оқушылар «ақпараттар ақаулығына» қатысты мәселелерді талқылау үшін қолайлы терминология мен анықтамаларды қолдана алатындығын сезінулері тиіс.

Тақырып бойынша

Бұл нұсқаулықта «жалған мәліметтер» және «қате ақпарат» терминдері әдетте нақты журналистика жалпыға ортақ мүддеде тексерілген ақпаратты келтіретіндігін қарсы келтіру үшін қолданылады. Бұл модульде басты көңіл жалған мәліметтердің ерекше сипаттарына бөлінген.

«Жалған жаңалықтар» туралы талқылаулар екі түсінікті біріктіреді: қате ақпарат және жалған мәліметтер. Дегенмен, қате ақпарат жалған жаңалықтар болып табылатындығын, бірақ оны тарататын адам оны дұрыс деп санайтындығын болжау артық болмас. Жалған мәліметтер - жалған жаңалықтар болып табылады, ал оны тарататын адам оның жалған екенін біледі. Бұл арам ойлы адамдардың белсенді түрде жалған мәліметтер таратып жатқанын көрсететін алдын ала ұйымдастырылған, қасақана айтылған өтірік, бірақ оны тарататын адам оны дұрыс деп санайды.

¹ Жалған жаңалықтар терминінің Google Trend картасы <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-yandq=fake%20news> [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді]

Жалған мәліметтер - жалған жаңалықтар, ал оны тарататын адам оның жалған екенін біледі. Бұл арам ойлы адамдардың белсенді түрде жалған мәліметтер таратып жатқанын көрсететін алдын ала ұйымдастырылған, қасақана айтылған өтірік².

Үшінші санат бұрыс ақпарат ретінде анықталуы тиіс; шындыққа негізделген ақпарат, бірақ адамға, ұйымға немесе елге зиян келтіру үшін пайдаланылады. Мысал - бұл адамның сексуалды бағдарын қоғамдық мүдделерді негіздемей көрсететін баяндау. Шынайы хабарларды жалған хабарлардан және шынайы болып көрінетін (және кейбір шындықпен айтылған) хабарлардан ажырату өте маңызды, бірақ «агенттермен» шығарылатын, таралатындар қоғамдық мүдделерге қызмет еткеннен, зиян тигізуді ойлайды. Бұндай бұрыс ақпарат - қоғамдық мүдделерді ақтамай, адамның жеке өміріне қол сұқпаушылықты бұзатын шынайы ақпарат сияқты - және журналистиканың этикасы мен стандарттарына қарсы шығуда.

Жоғарыда айтылған айырмашылықтардың ешқайсысына қарамастан, ақпараттық орта мен қоғам үшін салдары ұқсас болуы мүмкін (мысалы, демократиялық процестің тұтастығының бұзылуы, вакцинация деңгейінің төмендеуі). Сонымен қатар, кейбір жағдайларда осы үш концептуализатордың үйлесімдігі көрсетілуі мүмкін және нақты қатысушылардың кең ақпараттық стратегияның бір бөлігі ретінде біреудің жеке мысалы басқалармен (мысалы, әр түрлі платформаларда немесе реттілікте) сүйемелденуің дәлелдері бар. Дегенмен, айырмашылықты есте сақтау пайдалы, себебі себептері, әдістері мен құралдары сәйкесінше өзгеруі мүмкін.

Сурет 1: «Ақпараттар ақаулығы»

2017 жылғы Францияның президенттік сайлауы «ақпараттар ақаулықтарының» барлық үш түрін көрсететін мысал болып табылады.

² Анықтамаларды түсінуге көмектесетін қосымша ақпаратты Карлова және Фишер еңбектерінен табуға болады (2012).

1. Қате ақпарат мысалдары:

Француз сайлауалды науқанын алдау әрекеті болып Бельгияның Le Soir3 газетіне ұқсатылған күрделі нұсқасын жасап, онда президенттікке үміткер Эммануэль Макрон Сауд Арабиясымен қаржыландырылады деген жалған мақаланың орналастырылуы табылған. Бұдан бөлек мысал, болып интернетте оның Багам аралдарында оффшорлық банк шотын ашқаны туралы құжаттардың таралуы табылады. Ақыр соңында, жалған ақпарат әлсіз байланысқан жеке адамдардың желілері бойынша, Твиттердегі «Твиттерлік рейдте» үміткердің жеке өмірі туралы қауесеттер, бірдей хештегтер және хабарламалар бойынша таратылды.

2. Жалған мәлемет мысалдары:

Барлық дерлік сындарды жаңалық жағдайларында болатындай, 2017 жылдың 20 сәуірінде Париждегі Елисей алаңдарында болған террористік шабуыл ауқымды жалған ақпаратты оятты. Мысалы, әлеуметтік желілерде адамдар екінші полиция қызметкері өлтірілді деген сияқты бірқатар сыбыстарды еріксіз жариялады. Бұл мазмұнмен бөлісетін адамдар бұны зиян келтіру мақсатында сирек жасайды. Керісінше, олар қазіргі сәтте пайдалы болуға тырысады, бірақ бөліскен ақпаратты саналы түрде тексеріп, бақылайтан шамада болмай, тұзаққа түсіп қалады

3. Бұрыс ақпарат мысалдары:

Күмәнді ақпараттың таңқ алдыратын бір мысалы дауыс берудің 2-кезеңіне жақындағанда, 7-мамыр күні Эммануэль Макронның электронды хабарламалары жария болғанда орын алды. Хабарламалар шынайы деп бағаланды. Дегенмен, тікелей сұрастыру алдында, кзг түрдегі үгіттеуге стандартты тыйым салынған бірнеше минут қана бұрын жеке ақпараттың жариялануы Макросн компаниясына барынша зиян келтіру мақсатымен әзірленген.

«Насихаттау» ұғымы қате ақпараттың синонимі бола алмайды, дегенмен, қате ақпарат насихаттау пайдасына қызмет ете алады. Бірақ қағида бойынша, насихаттау қате ақпаратқа қарағанда, ақпарат бойынша емес, эмоционалды байланыста болған соң, манипуляциялық сипаты басым болады⁶.

Бұл модульде жалған мәліметке көңіл бөлінеді және басқа түрлеріне біраз мысалдарды келтіре отырып, қате ақпаратқа көбірек тоқталамыз.

Жоғарыда сипатталған қате ақпарат, жалған мәлемет және бұрыс ақпараттардың санаттарын жаңалықтың басқа шынайы баяндамаларының бағыттарымен шатастырудың қажеті жоқ.

3 CrossCheck, 2017. Was Macron's campaign for French Presidency financed by Saudi Arabia? (Франция президенттігіне үміткер :Макронның компаниясы Сауд Арабиясымен қаржыландырылды ма?) <https://crosscheck.firstdraftnews.org/checked-french/macrons-campaign-french-presidency-financed-saudi-arabia/> мекенжайында қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді]

4 CrossCheck, 2017. Did Emmanuel Macron Open an Offshore Account? (Эммануэль Макрон оффшорлық шот ашты ма?) CrossCheck, Available at <https://crosscheck.firstdraftnews.org/checked-french/emmanuel-macron-open-offshore-account/> мекенжайында қол жетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

5 Мысалдардың біреуі болып мұсылмандар Ұлыбританияда шабуылды тойлады деген сыбыс табылған. Бұны CrossCheck жобасы жоққа шығарды. (22сәуір, 2017) Did London Muslims 'celebrate' a terrorist attack on the Champs-Élysées? CrossCheck, <https://crosscheck.firstdraftnews.com/checked-french/london-muslims-celebrate-terrorist-attack-champs-elysees/> мекенжайында қолжетімді [03/04/2018 ж. бастап қол жетімді].

6 Неале, С. (1977). Propaganda (Насихат). Экран бейнесі 18-3, 9-40-беттер

Мысалы, бір журналист: «Бұл жаңа істе алаяқтық Берни Мэдофтың одағына кірмесе де, ұсақ инвесторларға көп зиян келтірді», -деп жазуы мүмкін. Басқа жазушы бұны өзгеше етіп: «Жаңа істе болжалды алаяқтық ұсақ инвесторларға үлкен соққы алып келді, бірақ Берни Мэдофтың одағына емес.» -деп, орынды түрде өзгерте алады. Екінші сөйлем салыстырмалы түрде, жаңа істің маңыздылығын азайту мақсатында көбірек қызмет атқарады. Бұл сөйлемдердегі әртүрлі акцент мәселесі қате ақпарат пен жалған мәліметтің төменде сипатталған мағыналары бойынша ұзақ мерзімге сақталатындығын білдірмейді. Бұл бір жағдайдың заңды түсіндірмесінің екі тәсілі бола алады.

Мәселе баяндаудың қате ақпарат, жалған мәлімет және бұрыс ақпараттарда да, жаңалықтарда да кездесуінде. Осылайша, жаңалықтарда қандай деректер маңызды деп табылса, баяндама сол деректерден тұрады (немесе қандай деректерде ойлап табылғаны және улы хабарламалардың мәтінменнен суырып алынғандығы). Қате ақпарат немесе сол сияқты ақпарат ретінде саналмайтын қылмыстық жаңалықты хабарлағанда, қылмыскер мен зардап шегушінің болжалды нәсілін немесе ұлтын айта кету орынды болуы мүмкін. Күдікті ұрлықшы-мигрант және ер адам, ал анық зардап шегуші - әйел-азаматша деген дерек болуы мүмкін; бірақ, бұл деректердің біреуі оқиға үшін нағыз маңызды болуын, журналисттің тергеу күшінің қызметі және көп жағдайда идеологияның бір бөлігі, оның келешегі және мағына мен себепкерлік туралы репортердің саналы түрде немесе аңғармай алдыға салған баяндамасы анықтайды. «Фактілерді тексерудің» «баяндаманы талдаумен» пайдалы түрде жетектелу мүмкіндігінің бір себебі осы, яғни, нақты мақсаттар үшін фактілер немесе факт еместер шоғырландыру арқылы мағынаның құрылымын зерттеу. Заңды журналистика аясындағы баяндаулар бір бірінен өзгешеленулері мүмкін және олардың болуы журналистика төмендегі сипатталған жетеуі сияқты баяндаудың өзге түрлерімен салыстырғанда өзінің ерекшелігінен айырылып барады дегенді білдірмейді:

1. Сатира және пародия

Сатираның қате ақпарат және жалған мәліметтің типологиясына қосылуы таңқаларлық жайт болып көрінетін шығар. Сатира және пародия көркемөнердің түрі ретінде қарастырылуы мүмкін. Бірақ адамдар ақпаратты жиі жағдайда өздерінің әлеуметтік желілері арқылы алатын әлемде, сайттың сатиралық екенін түсінбей, білместіктер пайда болады. Бұған *Pakistan Today* жаңалықтар сайтының бір бөлімі саналатын *The Khabaristan Times* сатиралық бағаны және сайты мысал бола алады⁷. 2017 жылдың қаңтар айында Пәкістанда сайт бұғатталып, салдарынан басылым тоқтатылды⁸.

3 Pakistan Today (2018). *Anthropologists make contact with remote cut-off tribe still thanking Raheel Sharif*. (Антропологтар Рахиль Шариф арқасында әлі де шалғайдағы тайпамен байланысқа түсуде) [онлайн] Khabaristan Today бөлігі. <https://www.pakistantoday.com.pk/2017/01/11/anthropologists-make-contact-with-remote-cut-off-tribe-still-thanking-raheel-sharif/> мекенжайы бойынша қол жетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

4 Кеңестердің ресурстарының арасында бұл жерде Джули Посетти Элис Мэтьюспен бірлесе отырып жазылған біреуі келтірілген, орналасу орны: (ТВА)

2. Жалған байланыс

Тақырып, суреттер немесе жазбалар мәтін ішіндегісіне сәйкес келмесе, бұл жалған байланыстың үлгісі болып табылады. Осындай мазмұнның көп таралған мысалы шертпе-тақырыптар. Аудиторияның көңілін аулауға бәсекелестіктің күшеюіне байланысты, мақаланы оқып отырған адам өтірік екенін сезсе де, шертуге қол жеткізу үшін редакторларға осындай тақырыптар жазуға тура келеді. Ең сорақы мысалды *The Political Insider* веб-сайтынан табуға болады⁹. Белгілі бір ерекше әсер қалдыру үшін мәтінмен бекітілмейтін визуалды элементтер немесе тақырыптар болған жағдайлар, Facebook сияқты сайттарда да кездесуі мүмкін. Бірақ адамдар өздерінің әлеуметтік желілерінің жеке жазбаларын парақтағанда, мақалаға баспаған соң (көп жағдайда), жаңылыстыратын визуалды элементтер және жазбалар ерекше алдамшы болуы мүмкін.

3. Жаңылыстыратын мазмұн

Мазмұнның бұл түрі мәселені анықтау үшін немесе жеке адамдардың белгілі бір әдіспен суретті қию жолымен, іріктемелі статистика немесе цитаталар арқылы жаңылыстыру болған жағдайда қолданылады. Бұл Framing Theory (фрэйминг теориясы) деп аталады¹⁰. Кей мысалдар Rappler.com сайтында жарияланған¹¹. Визуалды құралдар шатастыратын ақпаратты таратудың ең мықты әдісі, себебі біздің миымыздың визуалды материалға күмәнмен қарау мүмкіндігі аз¹². Редакциялық мазмұнға еліктейтін «өзіндік» немесе төленген жарнама да жеткілікті түрде демеушілік етілетін деп сәйкестендірілмесе, ол да осы санатқа түседі¹³.

4. Жалған мәтінмән

«Жалған жаңалықтар» ұғамының пайдасыз болуының бір себебі, нағыз мазмұн өзінің алғашқы мәтінмәнінен таралатын ретінде қарастырылуында. Мысалы, 2007 жылы Вьетнамда жасалған сурет жеті жыл өткен соң 2015 жылы Непалда болған жер сілкінісінен соң жасалды деген сылтаумен таратылды¹⁴.

5. Жалған атақты мәтінмән

Журналистер қолтаңбаларын өздері жазбаған мақалаларға қоюымен немесе өздері жасамаған бейне немесе суретте ұйымдардың логотиптерін қолдануынан нақты мәселелер қалыптасқан. Мысалы, 2017 жылы Кенияда болған сайлау алдында *BBC Africa* біреудің *BBC* логотипі және жолақтары бар фотошоп бейнесін жасап, WhatsApp арқылы таратқаны анықталды¹⁵.

5 The Political Insider (2015). *First time voter waited 92 years to meet Trump... what happened next is AMAZING* (Бірінші рет сайлаушы Трамппен кездесу үшін 92 жыл күткен. Одан кейін не болғаны – ТАҢ ҚАЛДЫРАДЫ!) [онлайн] <https://thepoliticalinsider.com/first-time-voter-waited-92-years-to-meet-trump-what-happened-next-is-amazing/> мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

6 Энтман, Р., Мэттьюс, Дж. және Пелликанно, Л. (2009). *Nature, sources, and effects of news framing* (Жаңалықтардың табиғаты, дереккөздері және құру салдары). Құрамында: К. Валь-Йоргеносн және Т. Ханич (авторлас), ред., *Handbook of Journalism studies* (Журналистік білім беру нұсқаулығы). [онлайн] New York: Routledge, 196-211-беттер. <https://centreforjournalistics.co.uk/sites/default/files/richardpendry/Handbook%20of%20Журналистика%20Studies.pdf> мекенжайы бойынша қолжетімді [03/04/ 2018 ж. бастап қолжетімді].

7 Пунонгбаян, Дж. (2017). *Has change really come? Misleading graphs and how to spot them.* (Өзгерістер шынымен келді ме. Адастырушы кестелер және оларды қалай табуға болады) Rappler.com. [онлайн] <https://www.rappler.com/thought-leaders/20177731-duterte-change-fake-news-graphs-spot> мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

8 Ханна Гай мақаласын осы сабақтың қажетті оқу тарауынан таып алыңыз

9 Үшінші модульді қараңыз

10 Фам, Н. (2018). *Haunting 'Nepal quake victims photo' from Vietnam* (Вьетнамнан жеткен «Непалдағы жер сілкінісінің құрбандарының фотосуреттері» елестері). BBC. [онлайн] <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-32579598> <https://www.rappler.com/thought-leaders/20177731-duterte-change-fake-news-graphs-spot> мекенжайы бойынша қол жетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Сондықтан оларға әлеуметтік желілерде жалған бейнеге алданбау туралы ескерту ретінде бөлісетін бейне жасауға тура келді.

6. Манипулятивті мазмұн

Манипулятивті мазмұн дегеніміз - алдау мақсатында нағыз мазмұнмен күрделі іс-әрекеттер жасау. Оңтүстік Африкадан бір мысал алсақ, ол HuffPost редакторы Ферриал Хаффаджидің - бір жағдайда кәсіпкер Йохан Руперттың алдында отырып, жеке қарым-қатынас міндеттеуін бейнелейтін манипулятивті сурет табылады¹⁶.

7. Қолдан жасалынған мазмұн

Мұндай мазмұнға мәтіндік форматта Папа президент Дональд Трампты қолдады деген мақаланы жариялаған WTOE5 News сияқты толығымен қолдан жасалған «жаңалықтар сайты» мысал бола алады. Адамдар Хиллари Клинтонға SMS арқылы дауыс бере алады деген ұйғарым берген жалған суреттің жағдайы да көрнекі үлгі болып табылады¹⁷. Бұл АҚШ президентін сайлау алдындағы әлеуметтік желілерде азшылық тобына арналған графика болған.

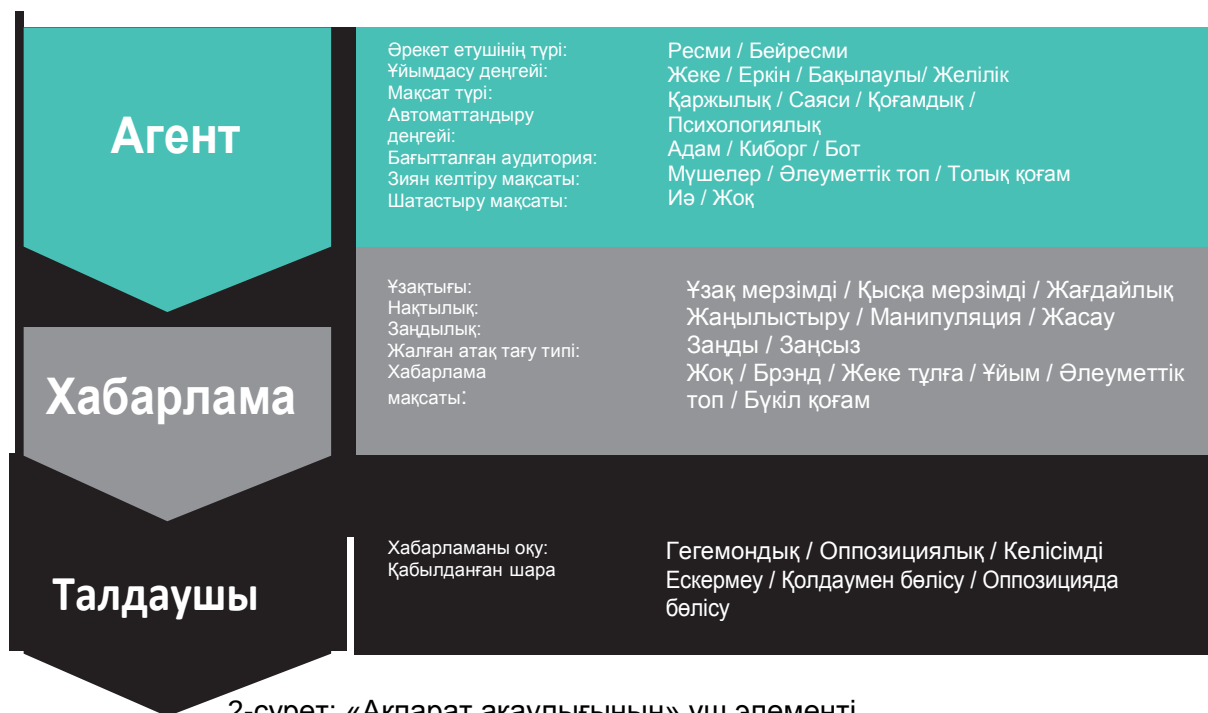
Жалпы қоғам, әсіресе журналисттер ақпарат ақаулығының: агент, хабарламалар және талдаушылар сияқты элементтерін жеке зерттеулері тиіс. Бұл матрица ішінде әр элементке жеке қойылатын сұрақтар бар. Хабарламаларды жасайтын агенттен айырмашылығы бар, жалған ақпарат жасайтын агенттің хабарламаны тарататын «агентке» ұқсамайтын түрі болуы мүмкін. Сондай-ақ, бұл агенттердің кім және мақсаттары не екенін білу маңызды. Біз бақылауға кірісіп, әрқайсының ауқымына баға бере алуымыз үшін агенттер тарататын хабарламадардың түрлі типтерін де түсіне білу қажет (Қазіргі уақытқа дейін пікірталас көбінесе жаңалықтар сайтындағы қолдан жасалған мәтіндерге бағытталған, бірақ визуалды мазмұн да, сондай дәрежеде ауқымды таралған және оны анықтап, әшкерелеу қиынырақ.)

Және қорытындылай келе, «ақпарат ақаулығының» үш түрлі «фазасын» қарап шығу қажет: ойлап табу, жасау және тарату (2-сурет). «Ақпарат ақаулығы» фазаларының элементтерімен қатар, түрлі жағдайларын есепке алу қажет, себебі мазмұнды алдыға қоятын агент тарату мен жасаудан көп жағдайда қалыс қалады.

11 BBC (2017). *Kenya election: Fake CNN and BBC news reports circulate*. (Кениядағы сайлау: CNN және BBC жалған жаңалықтары таратылуда) [онлайн] <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-40762796> мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

12 Хаффаджи, Ф. (2017). *Ferial Haffajee: The Gupta fake news factory and me*. (Ферриал Хаффаджи: Гупта жалған ақпараттар фабрикасы және мен). HuffPost Оңтүстік Африка . [онлайн] мекенжайы бойынша қол жетімді: https://www.huffingtonpost.co.za/2017/06/05/ferial-haffajee-the-gupta-fake-news-factory-and-me_a_22126282/ [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

13 Халтивангер, Дж. (2016). Trump Trolls Tell Hillary Clinton Supporters They Can Vote Via Text (Трамппроллердері Хиллари Клинтон жақтаушыларына мәтін арқылы дауыс беру жайында айтуда) . Elite Daily <https://www.elitedaily.com/news/politics/trump-trolls-hillary-clinton-voting-text-message/1680338> мекенжайы бойынша қолжетімді [23/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

2-сурет: «Ақпарат ақаулығының» үш элементі

Мысалы, мемлекет демеушілік көрсететін қате ақпарат тарату бойынша кампанияны «жасайтын» шабыттандырушылардың мақсаты, кампанияның тақырыптарын нақты постқа айналдыру тапсырылған төмен жалақылы «трольдардың» мақсатынан мүлдем өзгеше. Ақпарат таратылған соң, ол шексіз көп түрлі қатысушылар есебінен өңделіп, қайта тарауы мүмкін және олардың әрқайсысының мақсаты түрлі болады. Мысалы, әлеуметтік желідегі хабарлама бірнеше топ бойынша таралуы мүмкін, бұны бұқаралық ақпарат құралдары қабылдап, оны жүзеге асыруына алып келе отырып, (қажетті деңгейдегі бақылаусыз жұмыс жасайды) басқа топтар арасында таратылады. «Ақпарат ақаулығын» осылайша кесу арқылы ғана біз нюанстарды түсіне бастаймыз¹⁸.

14 Редакторлардың ескертуі: Қарастыруға болатын қосымша графика төменде көрсетілген:

	Қатысушылар: үкіметтер, рсу-орс, саяси партиялар, кәсіпкерлер, пиар фирмалар, жеке тұлғалар, БАҚ	Бағдарламалық жасақтама тыйымын алу
Мазмұн жасау – Мысалы: оқиғалар, пікірлер, “лайктар”, бейнелер, мемдер.	Көп жағдайда жасырын немесе жалған жеке куәлікпен	Интерактивті интерфейс
Мазмұн таралуы: Бөлісу және сілтеме беру арқылы	Көмек үшін боттарды қолдану	Боттар
Мазмұнды “өңдеу”: Түрлендіру/ өзгерту, модерациялау және жетекшілік ету	Хакинг және ойын	Алгоритмдер

Кесте: Улаудың құрылымы - ақпараттың бүтіндігі қалай бұзылуы

МҮМКІН Дереккөз: Беппер, Г. 2017. https://en.Unesco.org/sites/default/files/fake_news_berger.pdf [22/04/2018 ж. бастап

қолжетімді].

Папа Дональд Трамптың президенттікке үміткерлігін мақұлдағаны туралы вирусты оқиға туралы сайттың мысалы ең танымалы болып есептелінеді¹⁹. Бұл «Ақпарат ақаулығының» түрлі фазалары туралы ойлану үшін жақсы мысал болып табылады. (3-суретті қараңыз).

Сурет 3: «Ақпарат ақаулығының» фазалары

Модуль мақсаттары

- Интернетте табылған ақпаратты ұқыптырақ қабылдау, дезинформация мен қате ақпараттың кең спектрі жайында ойлау.
- Осындай ақпаратты ойлап табатын адамдар (көп жағдайда қарама-қарсылық немесе алаяқтық) жөнінде, оның қандай пішімдерде қолданылатынын, қалай түсіндіріліп, таратылатыны жайлы сындарлы ойлау.
- «Ақпарат ақаулығының» бүкіл маңыздылығын түсіну, әсіресе үлгілермен қолданылатын осындай типтегі ақпаратты жасайтын адамдар және аудитория осындай хабарламалармен қалай бөлісетінінің ерекшеліктерін анықтау қажеттілігін түсіну.
- Қате ақпарат және жалған мәлімет көзқарасынан біз кездесетін қиындықтарды көре алу мүмкіндігі.
- «Ақпарат ақаулығы» демократия мен ашық қоғамға тигізетін әсері туралы сұрақты бөлектеу - алдыңғы модульдің тақырыбы болып табылады.

15 WTOE 5News (2016). Pope Francis shocks world, endorses Donald Trump for President, releases statement (Папа Франциско әлемді таң қалдырып, Трампты қолдап, мәлімдеме жасауда). [онлайн] <https://web.archive.org/web/20161115024211/http://wtoc5news.com/us-election/pope-francis-shocks-world-endorses-donald-trump-for-president-releases-statement/> мекенжайы бойынша қол жетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Оқу нәтижелері

Бұл курстың соңына қарай қатысушылар төмендегідей машықтарға ие болулары тиіс:

1. Бұл тақырып саясаткерлер, ғалымдар және бұқаралық ақпарат құралдарымен қалай қалыптастырылып, талқыланғанына баға беру;
2. Зиян мен жалған - «ақпарат ақаулығы» туралы ойлаудың жолы екенін түсіну;
3. Қате ақпарат пен жалған мәліметтің түрлерін түсіну және түрлі мысалдарға қатысты қолдану;
4. Қате ақпараттың мысалдары жайлы сындарлы ойлау, кім бастама жасап және/немесе кім ойлап тапқанын, хабарлама қалай көрсетіліп, аудиторияға қалай түсіндірілгені жайлы талдау жасау;
5. Бұл сұрақты тиянақты талдаудың маңыздылығы туралы ойлану қажеттілігін біреуге түсіндіру.

Модуль пішімі

Теориялық лекция және тәжірибелік семинар:

Бұл модульге арналған слайдтар ауқымдырақ үлгідегі интерактивті семинарға арналған.²⁰

Қалай болғанымен, толық осы оқу бағдарламасы үшін теортетикалық лекцияға жоғарыдағы мәтін тірек болып ұсынылады. Слайдтағы тәжірибелік жаттығулар 90-минуттық сабаққа арнап әзірленген. Оқытушылар жаттығуға және талқылауға арналған сұрақтарды қолданып, слайдты пысықтаулары қажет.

1-жаттығу: Төмендегі «қате ақпарат пен жалған мәліметтің 7 түрін» түсіндіретін 4-суретке қараңыз. Осы санаттарға сай мысалдар келтіру үшін қатысушылар жұптарға немесе кішігірім топқа біріксе болады.

¹⁶ Слайдтарды: https://en.ЮНЕСКО.org/sites/default/files/fake_news_syllabus_-_model_course_1_-_slide_deck.pdf мекежайынан жүктеп алуға болады

Сурет 4: «Ақпарат ақаулығының» жеті санаты - firstdraftnews.org

Жаттығу 2: Қате ақпарат, жалған мәліметтер және бұрыс ақпарат арасындағы айырмашылықты түсіндіретін Вена диаграммасын қарап шығыңыз (1-сурет). Сіз онымен келісесіз бе? Не жетіспейді? Сіз өзгертетін ештеңе жоқ па?

Жоспарды оқу нәтижелерімен байланыстыру

А. Теориялық

Лекция	Сағат саны	Оқу нәтижелері
Таныстыру және сыни пікірталасы: жалған мәліметтер және бұрыс ақпарат жағдайлары жайлы осыған дейін алған білімдерімен бөлісу	90 минут	1

В. Тәжірибелік

Лекция	Сағат саны	Оқу нәтижелері
1-жаттығу: Төмендегі «қате ақпарат пен жалған мәліметтің 7 түрін» түсіндіретін 4-суретті қараңыз. Осы санаттарға сай мысалдар келтіру үшін қатысушылар жұп немесе кішігірім топқа біріксе болады.	45 минут	2

2-жаттығу: Қате ақпарат, жалған мәліметтер және бұрыс ақпарат арасындағы айырмашылықты түсіндіретін Вена диаграммасын қарап шығыңыз (1-сурет). Сіз онымен келісез бе? Не жетіспейді? Сіз өзгертетін ештеңе жоқ па?	45 минут	3
--	----------	---

Ұсынылатын тапсырма

Әлеуметтік медиа-кампания жаңалықтар арнасының жоғарғы жағына көрермендерге арналған, сайттағы ақпаратты қолданған кезде не нәрсеге көңіл бөлуі қажет екендігі жайлы екендігі түсіндіруші бейненің бөлінген кадрларын дайындаңыз²¹. Қатысушылар осы модуль бойынша жұмыс барысында кездескен қате ақпарат және жалған мәліметті мысал ретінде көрсетіп, жарияланымға байланысты «лайк», «бөлісу» және «пікір білдіру» кезінде оқырман бұның шындық немесе өтірік екенін анықтай алмау мүмкіндігінің қаупін анықтау. Қарапайым кадрларға бөлу құралдарын осы жерден табуға болады: <http://www.storyboardthat.com/>

Материалдар

Слайдтар: https://en.Unesco.org/sites/default/files/fake_news_syllabus_model_course_1_slide_deck.pdf

Оқу

Бергер, Г. 2017. Fake news and the future of professional and ethical journalism (Жалған жаңалықтар және этикалық журналистиканың болашағы.) Экстремизм/Цифрлық Еуропа Біріккен жұмыс тобымен Еуропалық Парламенттің 2017 жылдың 6 қыркүйегіндегі конференциясындағы презентациясы 2017 https://en.Unesco.org/sites/default/files/fake_news_berger.pdf

Бусби, М. И. Хан және Е. Уотлинг (2017) *Types of Misinformation During the UK Election*, (БК сайлаулары барысындағы қате ақпарат түрлері) Жаңалықтар нобайы, <https://firstdraftnews.com/misinfo-types-uk-election/> мекенжайы бойынша қолжетімді

Гай, Х. (2017) *Why we need to understand misinformation through visuals* (Біз қате ақпаратты неге визуалды әсерлер арқылы түсінуіміз тиіс), Жаңалықтар нобайы, <https://firstdraftnews.com/understanding-visual-misinfo/> мекенжайы бойынша қолжетімді

17 Ескерту: Кадрларға бөлу – жарнамада, кинода, деректер ісінде және журналистикада қолданылатын, мәтін жиынтығының, бейне немесе аудио мазмұнның кадрларға бөлінген графикалық бейнеленуін қамтамасыз ететін шығармашылық жоспарлау процесі болып табылады.

Карлова, Н.А. және Фишер, К.Е. (2012) *"Plz RT": A Social Diffusion Model of (Адамның ақпараттық мінез-құлықтарын түсіну үшін қате ақпарат пен жалған мәліметтерді түсінуі)*. ISIC2012 материалдары (Токио). https://www.hastac.org/sites/default/files/documents/karlova_12_isic_misdismodel.pdf мекенжайы бойынша қол жетімді

Сильверман, С. (2017) *This is How your Hyperpartisan Political News Get Made (Саяси гиперпартизандық жаңалықтар қалай жасалады)*, BuzzFeed News, <https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/how-the-hyperpartisan-sausage-is-made?> мекенжайы бойынша қолжетімді

Уордл, С. және Х. Дерахшан (2017) *Information Disorder: Towards an Interdisciplinary Framework for Research and Policy-Making. Council of Europe. (Ақпарат ақаулығы: пәнаралық зерттеулер құрылымына және саясатты әзірлеуге барар жолда. Еуропа Кеңесі)* <https://firstdraftnews.com/resource/coe-report/> мекенжайы бойынша қолжетімді

Уордл, С. және Х. Дерахшан (2017) *One year on, we're still not recognizing the complexity of information disorder online (Жыл өтсе де, біз Интернеттегі ақпарат ақаулығының күрделілігін әлі де түсінбейміз)*, Жаңалықтар нобайы, https://firstdraftnews.org/coe_infodisorder/ мекенжайы бойынша қолжетімді

Цукерман, Е. (2017) *Stop Saying Fake News, It's Not Helping, My Heart's in Accra (Жалған жаңалықты айтуды тоқтатыңыз. Ол көмектеспейді. Жүрегім Аккрада)*, <http://www.ethanzuckerman.com/blog/2017/01/30/stop-saying-fake-news-its-not-helping/> мекенжайы бойынша қолжетімді

Модуль 3: Жаңалықтар индустриясының
трансформациясы: цифрлық технологиялар,
әлеуметтік платформалар және қате ақпарат пен
жалған мәліметтердің таралуы

Джули Посетти

МОДУЛЬ 3

Қысқаша мазмұны

Цифрлық дәуір «журналистиканың алтын ғасыры» деп аталды¹. Шынымен, ол тінтуірдің бір шертпесімен ақ журналисттік жаңашыл тергеулерге² алып келген айтарлықтай мәліметтер кәшіне, трасншекаралық біріккен есептердің жаңа үлгілеріне, білім қазыналарына және түрлі дереккөздеріне қол жеткізу мүмкіндіктерін берді. Сонымен қатар, журналистикалық индустрияның құрылымдық өзгерістері мен қазіргі теңдессіз мәселелердің барлығын көрсетті. Журналистика «ақпарат ақаулығын»⁴ қуаттандырып отырған конвергентті қысым астында виртуалды «мінсіз дауылмен» қақтығысып, «жалын астында»³ болып тұр. Солардың ішінде:

- Компьютерлік насихат⁵ және «сенімсіздіктің қарулануының»⁶ артуы
- Жаппай жұмыссыздық пен жарияланым үшін дәстүрлі кәсіпкерлік үлгінің күйреуіне себеп болған цифрлық жарнаманың қирауы
- Цифрлық жарнаманың журналистиканы басылымдық жарнама ретінде алмастырылуын қолдай алмауы. (Қазіргі сәтте Гугл және Фейсбук цифрлық жарнаманың бенефициарлық сатылымының негізгісі болып саналады.)⁷
- Цифрлық конвергенция мазмұнды пайдалануға енгізуді, өңдеуді, жариялау және тарату түрлендіріп, жұмыстың орындалу мерзімін айтарлықтай арттырады және жұмыс орындарының қосымша айрылуына алып келеді
- Журналисттерді, (әсіресе әйелдерді) олардың дереккөздері мен аудиториясын мақсатты түрде онлайн-қудалау⁸
- Әлеуметтік желілер платформалары мазмұнынды іздеу мен таратуда⁹ алдыңғы қатарға аудиторияны қоя отырып, оларды жаңалықтарды жасауда авторлас етеді. (Бұл көп артықшылық береді, бірақ тексеру стандарттарына әсер етіп, бұқаралық ақпарат құралдарының мұраға алған күшін тұрақсыздандырады¹⁰)

- 1 Посетти Дж. (2017). Protecting Journalism Sources in the Digital Age (Цифрлық дәуірде журналистиканы қорғау) ЮНЕСКО, Париж. 104-бет <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002480/248054E.pdf> [01/04/2018 ж. бастап қолжетімді]. (Тергеуші Журналисттердің Халықаралық Консорциумының Директоры Жерар Райл дәйексөздері)
- 2 Обермайер, Б. және Обермайер, Ф. (2016). The Panama Papers: Breaking the story of how the rich and powerful hide their money, (Панамалық газеттер: бай «рі күштілердің ақшаларын қалай тығатыны жөніндегі хикаяны бұза отырып) One World, Лондон
- 3 ЮНЕСКО (2018). World Trends in Freedom of Expression and Media Development 2017/2018 (Пікір білдіру еркіндігі мен БАҚ дамуының әлемдік үрлістері 2018/2019). ЮНЕСКО, Париж. <http://unesdoc.unesco.org/images/0025/002597/259756e.pdf> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].
- 4 Уордл, С. және Деркман, Х. (2017). Еуропалық Кеңес, Аталған еңбекте Ескерту: Тарау авторымен аталған 2018 жылғы Халықаралық журналистика фестиваліндегі панельді пікірталастың бейнежазбасы жаттықтырушылар осы одульді жүзеге асыру үшін пайдаланғылары келуі мүмкін ресурс болып табылады <https://www.journalismfestival.com/programme/2018/journalisms-perfect-storm-confronting-rising-global-threats-from-fake-news-to-censorship-surveillance-and-the-killing-of-journalists-with-impunity>
- 5 Кларк, Р. және Гиёмси, Б. (2017). Digging up facts about fake news: The Computational Propaganda Project. (Жалған жаңалықтар жөніндегі фактілерді тіміскілеу: Компьютерлік насихаттау жобасы) ЭДҰ. <http://www.oecd.org/governance/digging-up-facts-about-fake-news-the-computational-propaganda-project.htm> [01/04/2018 ж. бастап қолжетімді].
- 6 ЮНЕСКО (2017). States and journalists can take steps to counter 'fake news' (Мемлекеттер мен журналисттер «жалған жаңалықтарға» қарсы қадамдарды орындай алады). ЮНЕСКО, Париж. <https://en.unesco.org/news/states-and-journalists-can-take-steps-counter-fake-news> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].
- 7 Коллеве, Дж. (2017). Google and Facebook bring in one-fifth of global ad revenue (Гугл мен Фейсбук әлемдік жарнама табысының бестен бір бөлігін табуда) The Guardian, May 2nd 2017. <https://www.theguardian.com/media/2017/may/02/google-and-facebook-bring-in-one-fifth-of-global-ad-revenue> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].
- 8 Жетінші модульді қараңыз
- 9 Ниельсен, Р.К. және Шендер, С.К. (2014). The Relative Importance of Social Media for Accessing, Finding and Engaging With News in Digital Journalism (Цифрлық журналистикада жаңалықтарға қол жеткізу, табу пайдалану үшін әлеуметтік желілердің маңызы), 2(4) <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/21670811.2013.872420> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

- Аудиторияның хабарларға қатысты «талап бойынша» болуын және қазіргі жедел жеткізу мен әлеуметтік желілерде ағымды мезеттегі іскерлесуді күтуі жаңалықтардың шексіз циклінде ресурстардың қысқаруына тап болған жаңалықтардың мамандарына қысымды арттыруда
- Мазмұн жасауға кез-келген адамның немесе ұйымға мазмұн жасау, дәстүрлі қақпашыларын айналып өту, өздеріне көңіл аудартуда, соның ішінде сындарлы репортаждар деген сенімді бұзуға талпынған беделді саясаткерлермен бәсекеге түсу мүмкіндігін беретін жарияланымдардың алдында тұрған бөгеттер жоғалғандықтан, жаңалықтар баспагерлері аудиторияны ұстап қалуға бар күштерін салуға мәжбүр болуда¹¹
- Газеттердің сәтсіздікке ұшырауының салдарынан пайда болған бос орындарды толтыратын көптеген жаңа цифрлық медиа-стартаптардың түсімділігі мен шектелген ықпалы
- Журналистика және бұқаралық ақпарат құралдарының негізгі ұйымдарына сенімнің әлсіреуі, аудиторияның сейіліп, қалған табысты азайтып, «ақпарат ақаулығының» таралуын қуаттандыруға алып келеді

Нәтижесінде, дерек, ойын-сауық, жарнама, жалған және ойдан табылғандықтың арасындағы шекара барған сайын нақсыз болуда. Ал қате ақпарат пен жалған мәлімет жарияланғанда тең дәрежелі алмасуға тәуелді әлеуметтік жаңалықтарды тарату жүйесі журналисттер мен басқа да тексеруші фактілер оны сәтті әшкерелеген жағдайдың өзінде, оның кейінге шегерілуін мүмкін еместей қылып, көп жағдайда мазмұнды таратады.

Бұл модуль қатысушыларға көптеген кәсіптік үлгідегі коммерциялық жаңалықтық БАҚ құралдарының цифрлық дәуірінің күйреуі цифрлық өзгерістер процестері мен әлеуметтік желілердің пайда болғалы қате ақпарат пен жалған мәліметті таратып, заңдастыруына қалай жол бергені туралы хабар береді¹². Бұл қатысушыларға бұқаралық ақпарат құралдарының «ақпараттар ақаулығы» әсерін сындарлы түрде талдауына көмектеседі. Бұдан бөлек, ол қатысушыларға мәселені шешудегі алдыңғы қатарлы салалық жаңа әдістер туралы ақпарат беруі қажет.

¹⁰ Посетти Дж. және Сильверман, С. (2014). *When Good People Share Bad Things: The Basics of Social Media Verification* in Посетти (Ed) *Trends in Newsrooms 2014 (Жаңалықтар бөлімдеріндегі үрдістер) құрамында* (WAN-IFRA, Париж). http://www.wan-ifra.org/sites/default/files/field_media_image_file_attach/WAN-IFRA_Trends_Newsrooms_2014.pdf [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

¹¹ Кадуалладр, С. (2017). *Trump, Assange, Bannon, Farage... bound together in an unholy alliance*, (Трамп, Ассанж, Бэннон, Фараж ... намыссыздар альянсына біріккендер) *The Guardian*, 28 қазан 2017. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/oct/28/trump-assange-bannon-farage-bound-together-in-unholy-alliance> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

¹² Посетти Дж. және Сильверман, С. (2014). аталған еңбегінде

Жаңалықтық индустрияға әсер етуші «ақпарат ақаулықтарының» құрылымдық себептері

i) Дәстүрлі кәсіптік үлгілердің құлдырауы

Коммерциялық журналистиканы екі жүз жылдай қолдап келген қаржыландырудың түрі болып табылатын дәстүрлі жарнамадан түсетін табыстардың жылдам азаюы және цифрлы жарнаманың жеткілікті дәрежеде табыс түсірмеуі барған сайын журналистика кәсібін тұрақты етуге бағытталған асығыс тәжірибелер дәуіріне алып келді. Дегенмен, жаңалықтар индустриясының құлдырауы тек жылдамдай түсті: газеттердің санының күрт қысқаруы, драмалық қайта құрулар және жаппай қызметтен босату цифрлық дәуірдегі редакцияларда әдеттегі құбылысқа айналды. Бұқаралық ақпарат құралдарын қолданушыларының тәртібіндегі өзгерістер, әлеуметтік желілердің таралуы, сондай-ақ, қосымшаларды қолдайтын қолжетімді смартфондардың пайда болуы, аудиторияның дәстүрлі жаңалықтық өнімдерінен, табыс көзін одан әрі азайтқан тең дәрежелі ақпарат алмасудың тәсілдеріне көшуге әкеп соқты.

«Ақпарат ақаулығына» қатысты ықпалдар қатарына жатады:

- Бұл ақпараттар мен дереккөздердің азырақ зерттелуіне және орындардағы есептер көлемінің азаюына алып келетін редакцияның ресурстарының (қызметкерлерінің және бюджетінің) таусылуы
- Әлеуметтік желілердегі жеке парақшаларын және арналарын толықтыруға арналған мазмұнға сұраныс сақталуын жалғастырып тұрған кезде, жұмыс орындарынан айрылу мен сапалық бақылау процесстерін мерзімдердің қысқаруына байланысты туындайтын жоғарғы қысымы
- «Нақтылау мен сәйкестікке» (соның ішінде репортердің деректерді тексеруі мен тузетулеріне) ресурстар мен уақыттың барған сайын азаюы.
- Бұнан былай аудиторияның сенімінен айырылуға әкеп соғуы мүмкін. Нашар сәйкестендірілген, бірақ табысты «өзіндік жарнамаға» және «бір шертпелік жемтіктер» тақырыптарына¹³ шектен тыс тәуелділік.

ii) Оқиғаларды баяндау және жаңалықтар бөлімдерін цифрлық трансформациясы

2000 жылы басталған он жылдық цифрлық технологиялар кезеңінің жаңалықтарын тұтыну мен таратуды, жасалу процестері мен үлгілерін бұза отырып, БАҚ әлемнің¹⁴ көп бөлігін дүр сілкіндірді. Ол тандемдегі теңдесіз мүмкіндіктер мен мәселелерді көрсетті. Журналистика кәсібі мен жаңалықтар индустриясының цифрлық трансформациясы енді бір уақытта аудиторияның мынез-құлықтарының (мысалы, мазмұнның тең дәрежелі таралуы, талап бойынша

¹³ «Өзіндік жарнама» - БАҚ әлемінің репортажға ұқсатылған ақылы мазмұнды білдіретін термин болып табылады. Этикалық тәжірибе болып мазмұнды «ақылы» деп айқын көрсету табылады, бірақ кейбір жағдайларда оқырмандар оқудан тартынады деген үрей ашықтықтың болмауына әкеп соқты.

¹⁴ Ниельсен, Р.К. (2012). *The Ten Years That Shook the Media World: Big Questions and Big Trends in International Media Developments* (БАҚ әлемін дүр сілкіндірген он жылдық: халықаралық БАҚ-өзірлемелеріндегі үлкен сұрақтар мен үлкен үрдістер) (Reuters Журналистикалық білім беру Институты, Оксфорд). https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-09/Nielsen%20-%20Ten%20Years%20that%20Shook%20the%20Media_0.pdf [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

қатынау) және технологиялардың (әлеуметтік желілердің платформаларының, виртуалды болмыстың, жасанды интеллектінің пайда болуы және смартфондарға қолжетімділіктің артуы)¹⁵ өзгеруін ынталандыратын тұрақты процесс ретінде қарастырылды. Сондықтан цифрлық әлеуетті қамтамасыз етудегі тұрақты қажеттілік бар.

«Ақпарат ақаулығына» қатысты ықпалдар қатарына жатады:

- Бұқаралық ақпарат құралдарындағы ұштастыру: қазіргі мезетте көптеген журналистерге бірден бірнеше платформада (мобильдіден бастап, баспаға дейін) мазмұн құру тапсырылған, бұл қоғаммен байланыс мазмұнын қажетті зерттеусіз жариялау сияқты реактивті репортаждармен салыстырғанда уақытты қосымша түрде қысқартады
- Репортерлардан күн өте жеке жарияланымдарын тиісті тексерусіз аздап қана жөндеп, жариялау талап етілуде¹⁶
- Цифрлық үлгіде әрдайым «қазір» деп белгіленетін соңғы мерзімдер - қателердің өсу қаупін тереңдете түседі
- Журналистер әлеуметтік желілердегі өздерінің тіркеулік жазабаларында немесе/және өз баспаларында жеке оқиғаларымен нақты уақытта аудиторияның сұранысына ие жаңалықтармен қанағаттандыру мақсатында бөліскендіктен, әлеуметтік желілердегі жарияланымдар - әдеттегі құбылыс болып табылады. Мұндай тәжірибелердің қатарына редакторлық қадағалауға міндетті түрде байланыспайтын (тегінде тікелей эфир), «бірінші болып жарияла, тексеруді кейінге қалтыр» деген пікірдің қалыптасуына алып келетін «жанды твиттер», «Facebook Live», бейнелері сияқты және тағы басқа журналисттік әрекеттер жатады.
- «Көңіл аудару минуттары» мен «жұмсалған уақыт» (кең көлемді және сапалы журналистика үшін өте пайдалы маркерлер) орнына веб-сайттың сирек оқырмандары және мақалаға басылған шертпелерге негізделген қарапайым деректер талдауларына арқа сүйеу
- Трафикты тарту үшін арналған, бірақ кәсіби журналистикаға деген сенімнің жойылуына қатысты Clickbait (оқырмандарды жалған сылтаулармен сілтемені басуға итермелеп, жаңылыстыратын тақырыптардың қолдану деп түсіндірілетін) тәжірибелері
- Сапа мен нақтылық есебінен өміршеңдіктің артынан қуу. Бұл мәселе «машиналық оқытумен» ушықтырылуы мүмкін.
- Жаңалықтар бөлімдеріндегі деректерді тексерушілердің санының көбеюі, сондай-ақ, БАҚ дамыту бойынша жобалардың нәтижелері

15 Цифрлық БАҚ саласындағы үрдістердің ғаламдық талдауының толығырақ ақпаратын табу үшін Reuters Журналистикалық білім беру Институтының (RISJ) *Digital News Report* (Цифрлық Жаңалықтар бойынша Есебін) қараңыз. 2018 жылғы нұсқасы: <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2018/overview-key-findings-2018/> мекенжайы бойынша қол жетімді

16 Австралиялық Қоғамдық БАҚ (АСМ) тақырыптық зерттеуін қараңыз: Робин, М. (2014). *Whoneeds subs? Fairfax turns to reporter-only model* (Алмастырулар кімге қажет?: Fairfax репортерлік модельге айналуға) Crikey. <https://www.crikey.com.au/2014/10/16/who-needs-subs-fairfax-turns-to-reporter-only-model/> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді]. (Ескерту: Бұл әдіс қазіргі мезетте Fairfax Media аймақтық, ауылдық және қоғамдық басылымдарында бекітілген)

iii) Өміршендік: қате ақпарат жаңа жаңалықтардың экожүйесінде қалай тез таралады

a) Аудиторияның кеңеюі

Цифрлық дауір жарияланым үшін кедергілерді жойды¹⁷ және жаңалықтармен қоса, мазмұнның қосалқы продюсерлеріне айналған «бұрын аудитория ретінде танылған адамдардың қолдарына»¹⁸ өндіріс құралдарының берілуі - «продьюседж»¹⁹ деп сипатталған тәжірибе мен қызметі - туралы белгі берді. Олар алдымен өздерінің әлеуметтік желілеріндегі платформаларының аудиториясын кеңейтпес бұрын, чаттар мен электронды пошта арқылы көпшілікті жинап алды.

b) Әлеуметтік БАҚ орнығуы

2000-жылдардың соңына қарай көптеген елдерде әлеуметтік желілердің тірегі ретінде Твиттер мен Фейсбук Ютуб желісіне қосылып, мазмұнның таралуы және журналистердің кәсіби барабарлығына (әсіресе, тексеруге, аудиторияны жұмылдыруға және әлеуметтік желілердің платформаларында болып жатқан қоғамдық және жеке салалардағы қақтығыстарға қатысты) және тәжірибелеріне әсерін тигізді. Жеке тұлғалар сенімге негізделген желілер құрып жатқан кезде, мазмұнның тең дәрежелі таралуы (әсіресе Фейсбукта) мазмұнның дәстүрлі таралу әдістеріне қарсы шыға бастады.

Қолданушылар өздерінің жеке мазмұн ағымдарына, соның ішінде хабарлық қызмет мазмұнына, журналистер және басқа да сенімді ақпарат жеткізушілеріне – делдалдарсыз жетекшілік етті. Нәтижесінде жаңалықтарды тасалаған насихаттық, зиян, жалған және толымсыз мазмұнның «сенімді желілер» (қолданушылар және әріптестер) арқылы таралуы күн өте танымалдылыққа ие болуда. Зерттеушілердің айтуынша, эмоционалды мазмұнның да, дос немесе отбасы мүшесі бөліскен мазмұнның да әлеуметтік желілері арқылы таралу ықтималдылығы көбірек²¹.

Журналистер мен жаңалықтық ұйымдар мазмұнның таралуы, аудиторияның көңілін аудару және хабарлар жинау мақсатымен сол платформаларға міндетте түрде орныққан уақытта (олар өздерінің аудиториясы белсенді болған жерде болулары тиіс), «filter bubbles»²² (сүзгіш көпіршіктер) немесе «echo chambers»²³ (жаңғырық камералары) ойлап табылды (кей кездері ұсынылған дәрежеде жабық және оқшауланған болмаса да). Бұл көптеген қолданушылардың баламалы түсінік пен тексерілген ақпаратқа қол жеткізу мүмкіндіктерін шектеді. Аталған даму «ақпарат ақаулығымен» байланысты қауіп-қатерлерді үдетті.

17 Гиллмор, Д. (2004). *We, the Media: Grassroots journalism By the People, For the People* (Біз, БАҚ: Төменгі деңгей журналистикасы, Адамдардың күшімен, Адамдарға арналған) (О'Рейли). <http://www.authorama.com/we-the-media-8.html> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

18 Розе, Дж. (2006). *The People Formerly Known as the Audience* (Бұрын аудитория ретінде белгілі болған адамдар), PressThink блогы (27 маусым 2006). http://archive.pressthink.org/2006/06/27/ppl_frmr.html [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

19 Брунс, А. (2008). *Blogs, Wikipedia, Second Life, and Beyond: From Production to Produsage* (Блогтар, Уикипедия, Second Life: өндірістен продьюседже дейін). Петер Ланг, Нью-Йорк. Қосымша түрде қараңыз: Брунс А. (2006) Collaborative Online News Production (Жаңалықтарды бірлесе отырып ондайн режимде дайындау). Петер Ланг, Нью-Йорк.

20 Посетти Дж.. (2009). *Transforming Journalism...* 140 Characters at a Time (Журналистиканың трансформациясы ...Бірден 140 кейіпкер) Rhodes Journalism Review 29, 2009 қыркүйегі. http://www.rjr.ru.ac.za/rjrpdf/rjr_no29/Transforming_Journ.pdf [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

21 Бакир, В. және МаксТей, А. (2017) *FakeNews and the Economy of Emotions* (Жалған жаңалықтар және сезімдерді үнемдеу) Digital Journalism (Taylor and Francis) 2017 шілдесі. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/21670811.2017.1345645> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

22 Ескерту: Сүзгіш көпіршіктер – пайдаланушыларға жекеленген мазмұнды беру алгоритмдері нәтижесінде нитеттестерге толған кеңейтілген кеңістік Приризер, Е. (2012). *The Filter Bubble* (Сүзгіш көпіршіктер). Penguin and Random House, Нью-Йорк

23 «Жаңғырық камералары» ұқсас ойлы адамдардың әлеуметтік желілерге қатысты теріс түсініктеріне әсерге қатысты, ал 5-модульде «растауға қатысты теріс түсінік» көбірек қарастырылған.

Аудиторияның желісіне қосылған журналистиканың артықшылығы краудсорсингтің біріккен тексеру²⁴ жүргізу (қате ақпаратты жөндеу, оны теріске шығару және жаман ниетті қатысушыларға жауап қайтару үшін пайдалы) және адал аудиторияны қалыптастыру (журналист пен жаңалықтар қабылдаушының арасында тура қарым-қатынастың сақталуы)²⁵ мүмкіндігін қамтиды. Олар репортерлер қателескен жазбаны жөндеу үшін немесе зерттеуге ортақ үлесін қосу үшін, көпшілікке «сөйлесу» мүмкіндігін де береді. Желілік көпшілік саласы ашық қоғам мен ақпаратқа қол жетімділікті қиындадатын цензура (мысалы, «пікір білдіруші манипуляторлардың» топтары) мен жөнсіз шектеулерді айналып өтуге де көмектеседі.

Журналисттердің әлеуметтік желілер арқылы аудиториясымен және ақпарат дереккөздерімен әрекеттестігін өзін-өзі басқаруға себеп болатын, назар аударуға тұрарлық жаңа тіркеулік жүйесінің ерекшелігі ретінде де қарастыруға болады. Мұндай әрекеттестік журналисттерге «мазмұнды процесстен тыс»²⁶ жасай отырып, өз жұмыстарының негізделген сындарлы ескертулеріне ашық болуға әрі тез жауап беруге, қателерін лезде жөндеуге және тәжірибесінің тазалығын сақтауға жол ашады.

Кемшіліктер қатарында:

- Эмоционалды реакциялармен және «сенім желілерімен»²⁷ күшейтілген қате ақпарат пен жалған мәліметтің таратылуы вирусты болу ықтималдылығының артуы (мысалы, растаудың ауытқуы әсерінен). (5-модульді қараңыз)
- Үкіметтің және басқа да мекемелердің тексеруден құтылу үшін «тікелей көпшілікке жүгініп» бұқаралық ақпарат құралдарында тексеру және тергеуден жалтару. Мемлекеттік саясатқа немесе сайлау науқандарының нәтижесіне әсер етуге ұмтылғандардың әлеуметтік желілер арқылы билікке манипуляциялық қимылдар жасауды күшейткендігінің дәлелдері бар²⁸.
- Сенсациялық ақпарат таратылуының ықтималдылығы жоғары²⁹
- Сәтсіз тексерудің әсерінен болатын қате ақпарат және жалған мәлімет вирусты болған соң, оны оңай жөндеу немесе жалтару мүмкіндігінің болмауы

- 24 Гарсия де Топес, Е. (2017). *The Social Reporter in Action: An Analysis of the Practice and Discourse of Andy Carvin in Journalism Practice* (Әлеуметтік репортер жұмыс барысында: Энди Карвиннің Журналистика тәжірибесіндегі тәжірибесі мен дискурсына талдау), 11(2-3). <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/2017512786.2016.1245110> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].
- 25 Посетти Дж.. (2010). *Aussie #Spill Breaks Down Barriers Between Journalists, Audience* (Aussie #Spill журналисттер мен аудитория арасындағы бөгемтерді бұзуда) PBS Mediashift, 24 мамыр 2010. <http://mediashift.org/2010/05/aussie-spill-breaks-down-wall-between-journalists-audience144/> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].
- 26 Посетти Дж.. (2013). *The 'Twitterisation' of investigative journalism* in S. Tanner & N. Richardson (Eds.), *Journalism Research and Investigation in a Digital World* (S. Tanner & N. Richardson (Eds.), Цифрлық әлемдегі журналистік зерттеулер және тергеулер Құрамындағы «тергеушілік журналистиканың «твифтерленуі»» (88-100-беттер): Oxford University Press. <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=2765&context=lpapers> мекенжайы бойынша қолжетімді
- 27 «Сенім желілері» - сенімді қатынастағы (отбасы мен достар топтарындағы) адамдар онлайн режимде ақпаратты делдалдарсыз, бір дәрежелі алмасып отыратын адамдар желілері. Көп мәрте өткізілген зерттеулер әлеуметтік желілердің пайдаланушылары сондай «сенім желілері» арқылы алған ақпаратпен оның тексерілген болу-болмауына қарамастан, оңай бөлісетіндігін көрсетті
- 28 Freedom House (2017). *Freedom of the Net 2017: Manipulating Social Media to Undermine Democracy* (Желі азамтығы 2017: әлеуметтік желілерді демократия тамырына балта шабу мақсатымен басқару) Freedom House.. <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017> [29/03/2018 ж. бастап қол жетімді]. Қосымша түрде қараңыз Кадуалладр, С. (2018). *I made Steve Bannon's Psychological Warfare Tool: Meet the data war whistleblower* (Мен Стив Бэннонның Психологиялық соғыс қаруын жасадым: Ақпараттық соғыспен таныс болыңыз), The Guardian/Observer <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/2017/data-war-whistleblower-christopher-wylie-facebook-nix-bannon-trump> [31/03/2018 ж. бастап қолжетімді].
- 29 Калпнес, Б. және Ларссон, О. А. (2017). *Understanding News Sharing Across Social Media: Detailing distribution on Facebook and Twitter in Journalism Studies* (Жаңалықтарды әлеуметтік желілерде бөлісуді түсінуге: журналисттік тергеулер барысындағы Фейсбук пен Твиттер арқылы таралудың егжей-тегжейі) (Taylor and Francis) Наурыз, 2017. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1461670X.2017.1297686?scroll=topandneedAccess=trueandjournalCode=rjos20> [29/03/2018 ж. бастап қол жетімді].

- ешқандай әшкереулер немесе репортаждар, өтірікті анықтаулар, жалған оқиғаның, зиянкестік мемнің, насихаттық бейненің, жаңалық кейпіндегі ақпараттың немесе қате есептің келтірген зардаптарын толығымен жоймайды.

- Әлеуметтік желілерде тез арада жарияланым жасауды талап ету, байқаусыз қате ақпарат, бұрыс ақпарат және жалған дереккөздердің материалдарының таралуына алып келуі мүмкін³⁰
- БАҚ саласындағы және ақпараттық сауаттылықтың және ауқымдырақ қоғамдағы тексерулер дағдысының төмен деңгейі. Бұл көп жағдайда әлеуметтік желілердің қарапайым қолданушылары мазмұнмен бөлісер алдында оның түпнұсқалылығын анықтауға жабдықталмағандығын білдіреді.
- Үкіметтің орынсыз цензура және тақырып бойынша жоғарыда айтылған өзекті мәселелер бойынша кідірістер әсерінен сөз бостандығының бұзылу қаупі
- Теория жүзінді алдын ала болжауды растау және расталған ақпарат сапасының бұзылу қаупін төмендететін сүзгіш көпіршіктерді әзірлеу
- Журналистикалық тәжірибенің сапасыздығы аудиторияның мамандыққа деген құрметін одан әрі азайтып, сыншыларды үнсіздікке мәжбүрлеуге ұмтылғандардың барлығына хабарлық БАҚ құралдарына шабуылдарына мұрсат береді
- Аудиторияның жаңалықтар емес, жалған ақпаратқа тап болуының ықтималдылығының қаупі құрайды³¹
- Жаңалықтар бөлімінің жалған ақпаратпен жұмыс істеуге нашар дайындығы және әлеуметтік желілердің мәселемен тиімдірек күрес жүргізудің жаңартылған стратегияларын әзірлеуші редакциялық командаларының болуының қажеттілігі³²

с) Платформалардың дамуы

The Guardian газетінің бас редакторы Кэтрин Винер «Фейсбук редакторларды алгоритмдерге ауыстырып, тарихтағы ең бай және ықпалды баспа болды», -деп баға берді³³. Әлеуметтік платформалар олар баяғыдай БАҚ еркіндігін бұзатын кей мазмұнның цензурасы туралы қабылданған шешімдерге қарамастан дәстүрлі қадағалау, соның ішінде тексеру және жетекшілік үшін жауапкершілікті өз мойындарына алғылары келмейтіндігін қарамастан³⁵, «жаңа қақпашы»³⁴ деп аталды.

30 Посетти Дж.. (2009). *Rules of Engagement For Journalists on Twitter* (Журналистердің Твиттерге кіру ережелері) PBS Mediashift, 19 маусым 2009. <http://rules-of-engagement-for-journalists-on-twitter170/> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

31 Ниельсен, Р.К. және Грэйвс, Л. (2017). "News you don't believe": Audience Perspectives on Fake News (Reuters Журналистикалық білім беру Институты Factsheet (RISJ), Оксфорд). https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-10/Nielsen%26Graves_factsheet_1710v3_FINAL_download.pdf [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

32 Элизабет Дж. (2017) *After a Decade, It's Time to Reinvent Social Media in Newsrooms* (Он жыл өткеннен кейін жаңалықтар бөлімдерін қайта ойлап табу уақыты келді), American Press Institute <https://www.americanpressinstitute.org/publications/reports/strategy-studies/reinventing-social-media/single-page/> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

33 Вайнер, К. (2017). *A mission for journalism in a time of crisis* (Журналистиканың дағдарыс кезіндегі миссиясы) The Guardian, 17 қараша 2017. <https://www.theguardian.com/news/2017/nov/16/a-mission-for-journalism-in-a-time-of-crisis> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

34 Белл, Е. және Оуэн, Т. (2017). *The Platform Press: How Silicon Valley Reengineered Journalism* Tow Center for Digital Journalism. (The Platform Press: Кремний алқабы Цифрлық журналистиканы Демеу Орталығын қалай әзірлеуді) https://www.cjr.org/tow_center_reports/platform-press-how-silicon-valley-reengineered-journalism.php [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Қате ақпарат және жалған мәліметпен күресте платформалардың күшеюі тез дамуда, бірақ олардың: а) ғаламдық масштабта қажетті дәрежелі назар аудару және б) баспашы стилі ретінде әлеуметтік және демократиялық ықпал етуге жауапкершілікті қабылдауы, интернетте қиянат жасау және «ақпарат ақаулығы» ретінде қолданылатын фабрика ретінде пайдаланылуына алып келуі сияқты ықтималды кедергілері бар³⁶.

2016 жылдан бастап дамып келе жатқан елдердің көбінде Фейсбук желісінің жаңалықтармен бөлісу және қате ақпаратты тарату алгоритмінің қызметі тиянақты талдауға³⁷ тап болды, әсіресе ашық әлеуметтік желілердің³⁸ бірқатар тобына қатысты компьютерлік насихаттау тұрғысынан. Дегенмен, 2018 жылдың қаңтар айында дағдарыспен күресу, сонымен қатар, сенімді мазмұн тарату талпынысына және жалған, жаңылыстыратын хабарларды белгілеуге бағытталған жаңалықтық ұйымдар мен журналистика саласындағы ғалымдардың серіктестігінің әрекеттері мен бастапқы міндеттемелерінен кейін Фейсбук бұл міндеттен кенет бас тартты³⁹. Тұрақты сапалы журналистика мен жаңалықтардың таратылуының бүтіндей жаңа нәтижелерінің жиынтығымен, әлеуметтік желілерде аудиторияны қызықтырудың жабық жүйелерінен, ашығырақ жүйелерге ауысу жүру мүмкін. Вирустық қате ақпараттың таралу және сүзгіш көпіршіктердің жасалуына байланысты қосымша тағы қауіп-қатерлер бар⁴⁰. Олардың қатаныа Гугл сияқты іздеу жүйелерінің алгоритмдеріне байланысты мәселелер жатады және 2018 жылдың басында компания мойындауынша, олар растау бағытын күшейту үрдісіне ие. Мақаланы жазу кезінде Гугл осы мәселе бойынша жұмыс жасап жатқанын айтқан: «Әдетте баспагерлер түрлі заңды мүмкіндіктер ұсынады және біз қолданушылардың оларды көруге және осы мүмкіндікке бірнеше дереккөздерден қол жеткізе ала алатындығын қалаймыз»⁴¹.

Журналистика және жаңалықтар индустриясындағы «ақпараттың ақаулықтарынан» болатын зардаптар:

- Жаңалықтық брендтерге, жалпы журналистикаға және нақсыз, ойлап табылған немесе жаңылыстыратын ақпаратпен бөлісетін жеке журналисттер деген сенімнің әрі қарай бұзылуы
- Жалпы сенімсіздікті үдететін, алдамшы жаңалықтарға арналған нашар таңбаланған өзіндік (ақылы) жарнамалар мазмұны және қате ақпараттың есептілік сапасының салыстырылуы.

35 Hindustan Times (2016). *Facebook Says Will Learn From Mistake Over Vietnam* (Фейсбук Вьетнам қателіктерінен сабақ аламын дегенде) *Фотосурет*. <http://www.hindustantimes.com/world-news/facebook-says-will-learn-from-mistake-over-vietnam-photo/story-kwmb3iX6lKgmwalGZeKlyN.html> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

36 Посетти Дж. (2017). *Fighting Back Against Prolific Online Harassment* (Интернеттегі жиі кездесетін қудалаулармен күрес), *The Conversation*, 29 маусым 2017. <https://theconversation.com/fighting-back-against-prolific-online-harassment-in-the-philippines-80271> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

37 Финкель, Кейси және Мазур Mazur (2018). аталған еңбегінде

1 Гримме, С., Преус, М., Адам, Л., және Траутманн, Х. (2017). *Social Bots: Human-Like by Means of Human Control?* (Әлеуметтік боттар: Адамдар басқарғандықтан адамдарға ұқсайды ма?). Көбірек деректер 5(4) <http://comprop.oii.ox.ac.uk/publishing/academic-articles/social-bots-human-like-by-means-of-human-control/> [29/03/2018 ж. бастап қол жетімді].

38 Ванг, С., Шмидт, С. Және Хазард Hazard, О. Д. (2018). *Publishers claim they're taking Facebook's newsfeed changes in their stride - is the bloodletting still to come?* (Баспагерлер Фейсбуктегі өзгерістерді мойындауда. Қантөгіс әлі алдыда ма?) *NiemanLab*. <http://www.niemanlab.org/2018/01/publishers-claim-theyre-taking-facebooks-news-feed-changes-in-stride-is-the-bloodletting-still-to-come/> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

39 Анафиллипп, А. (2018). *Facebook's Newsfeed Changes Are Probably Going to be Great for Fake News* (Фейсбуктің жаңалықтар бағанындағы өзгертулер жалған жаңалықтарға ұнауы тиіс.), *The Next Web*. <https://thenextweb.com/contributors/2018/01/2018/facebook-news-feed-changes-probably-going-great-fake-news/> [29/03/2018 ж. бастап қол жетімді].

40 Хао, К. (2018). *Google is finally admitting it has a filter bubble problem* (Гугл сүзгіш түйіршікке қатысты қиындықтарды ақыры мойындады), *Quartz*. <https://qz.com/1194566/google-is-finally-admitting-it-has-a-filter-bubble-problem/> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

- Журналистиканың бизнес-моделі тарапынан қамтамасыз етілетін тағы бір тұғыр - дағдарыс және табиғат апаттары кезінде көпшілік қоғамдық маңызға ие, тексерілген, сенімді ақпарат беріледі деген сеніммен жаңалықтық БАҚ құралдарына жүгінбесе де болады. Мұндай сенімді брендке деген адалдықты күшейтеді - бұл кез-келген тұрақты жаңалықтық бизнес-моделін қалыптастыру үшін қажет құрылым
- Журналисттердің ауқымдырақ қоғам үшін салдармен есепті агенттер рөлінің (мысалы, журналистикалық зерттеулер арқылы) әлсіреуі
- Цензура және платформалардың бұғатталуы, Интернеттің өшірілуілерімен қатар, сөз еркіндігі мен баспасөз еркіндігін бұзатын жазалау шаралары (кейде «жалған жаңалықтарды» құрту қажеттілігімен ақталатын)
- Интернеттегі сындарлы репортаждардың беделін түсіру үшін онлайн қуадалауды қолданатын қате ақпарат жеткізушілерінің журналисттерді (атап айтқанда, әйел-журналисттерді) зиянкесті қудалауы, соның ішінде журналисттерді қате ақпарат және жалған мәлімет тарату қақпанына қасақана түсіру ұмытылыстары⁴².

Саланың дамушы тәжірибесі: жаңалық ұйымдары «жалған хабарларды» қалай көрсетеді және «ақпарат ақаулығына» қалай қарсы тұрады

Жоғарыда сиппаталған мәселелер мен қауіп-қатерлер кәсіби қырағылықты, этикалық ұстамдылықты, дереккөздер мен ақпараттық тексерудің (соның ішінде бірлескен тексеру тәсілдерін) пен есептіліктің жоғарғы стандарттарын, сондай-ақ, белсенді мәлімдеме мен мәселені шығармашылық түрде түсіндіруді қажет етеді

Аудиторияны қате ақпаратқа қарсы тұруға және жаңалықтық сауаттылыққа жұмылдаратын, жаңалықтық ұйымдар мен жеке репортерлердің оқиғаны баяндау үшін жұмсайтын күш-жігерлерінің кейбір мысалдары:

- *The Guardian* баспасының Instagram Stories жалған мәліметтерге төтеп беру үшін пайдалануы, жастар аудиториясын тартуға бағытталған қысқа бейнелерімен <https://www.instagram.com/p/BRd25kQBb5N/> (Қосымша түрде қараңыз: *The Guardian* баспасының «жалған жаңалықтар» интерактивті сауалнамасын <https://www.theguardian.com/theguardian/2016/dec/28/can-you-spot-the-real-fake-news-story-quiz>.)
- *Rappler* агенттігінің Филиппиндердегі демократияға әсер ететін «куыршақтар» желісін анықтау үшін тергеуші журналистиканы тартуы және деректердің кең ауқымын талдауы <https://www.rappler.com/nation/148007-propaganda-war-weaponizing-internet>
- *The New York Times* газетінің мәселе бойынша егжей-тегжейлі түсіндіру есептерін нақты мысалдарға негізделген әдіспен пайдалануы: <https://www.nytimes.com/2016/11/20/business/media/how-fake-news-spreads.html>

41 Егжей-тегжейлі талдауды жетінші модульден қараңыз

- *Columbia Journalism Review* журналының мәселені талдаудың рефлексивті тәжірибесіне адалдығы: https://www.cjr.org/analysis/how_fake_news_sites_frequently_trick_big-time_journalists.php
- *Guardian Australia* журналының журналисттерге арналған климаттың өзгеруін мойындамаумен күрес бойынша нұсқаулығы: <https://www.theguardian.com/environment/planet-oz/2016/nov/08/tough-choices-for-the-media-when-climate-science-deniers-are-elected>
- Сол жылы Францияда өткізілген сайлауды бақылау бойынша аса нәтижелі CrossCheck жобасының қағидаларына негізделген 2017 жылғы жалпы ұлттық сайлау барысындағы журналисттер мен ғалымдар арасындағы іскерлдесудің жапондық жоққа шығаруы: <http://www.niemanlab.org/2017/10/a-snap-election-and-global-worries-over-fake-news-spur-fact-checker-collaborations-in-japan/>
- АҚШ аумағында Electionland журналистика саласындағы мұғалімдер мен студенттердің күш қосуларының қызықты мысалы болып табылады: <https://projects.propublica.org/electionland/>⁴³
- Cambridge Analytica компаниясымен (соның ішінде *The Observer* мен *The Guardian*, Channel 4 News және *the New York Times*) қатысуымен болған дау-дамайдың ғаламдық тергеумен қамтылуы және *VoxMedia* өздеріне сілтей отырып өзінің аудиториясының ауыр ахуалын түсіндіретін мүмкіндіктерді кеңейту: <https://www.vox.com/policy-and-politics/2018/3/21/2017141428/cambridge-analytica-trump-russia-mueller-b>
<https://www.vox.com/policy-and-politics/2018/3/23/2017151916/facebook-cambridge-analytica-trump-diagram>
- *Quint сайтының аудитория мүмкіндіктерін Үндістан аумағында WhatsApp арқылы жалған мәліметті оқиғалардың таралуына қарсы әрекеттері және қосымшаны тексерілген мазмұнмен шығармашылық тұрғыдан толтыруы*: <https://www.thequint.com/neon/satire/whatsapp-indian-elections-and-fake-propaganda-satire>⁴⁴

Жаттықтырушыларға оқушылардың тіліне, аймақтарына байланысты басқа да мысалдар қосу ұсынылады.

«Жалған жаңалықтар» дәуірінде этикалық журналистика тәжірибесінің кеңеюі бойынша профессор Чарли Беккеттің стратегиялары да маңызды болып табылады. Оның айтуынша, журналистке тән қасиеттер төмендегідей болулары қажет:

⁴² Редакторлардың ескертуі: CrossCheck және Electionland сайлау барысындағы жалған мәліметтермен күресуге бағытталған серіктестік қатынастар түріндегі уақытша бастамалардың туындап келе жатқан феноменінің құрам бөлігі болып табылады. Ондай «кенет туындайтын» серіктестіктер тұрақты фактілерді тексеру ұйымдарының болмауын немесе әлсіздігін өтейтін құнды құбылысқа айнала алады.

⁴³ Ескерту: Жалған мәліметтерді таратушы чат қосымшаларында тергеуші тексерулер бойынша қосымша ақпаратты табу үшін қараңыз: Брэдшоу, С және Ховард, П. (2018). *Challenging Truth and Trust: A Global Inventory of Organized Social Media Manipulation* (Ақиқат пен сенімге ұран тастай отырып: Желілердегі манипуляциялардың ғаламдық түгендеуі). 2018 жылғы жұмыс құжаты.1. Оксфорд, БК: Компьютерлік насихат жобасы: <http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/93/2018/07/ct2018.pdf> [20/8/18 ж. бастап қолжетімді].

- Байланыс – барлық платформаларда қол жетімді және қосылулы болыңыз⁴⁵
- Жетекшілік – пайдаланушыларға қай жерде болса да, жақсы мазмұнды табуға көметесіңіз
- Хабардар болыңыз – қолданушының тілінде сөйлеңіз және жасампаздықпен тыңдаңыз
- Сарапшы болыңыз – құндылық, түсінушілік, тәжірибелілік және мазмұн қосыңыз
- Шыншыл болыңыз – фактілерді тексеру, теңгерім, нақтылық
- Адамгершілік сақтаңыз – жанашырлық білдіріп, түрлендіріп, конструктивті болыңыз
- Айқындық – дереккөздері көрсетіп, жауапкершілік білдіріп, сынға жол беріңіз⁴⁶.

Модуль мақсаттары

- Қатысушылар арасында бір жағынан, жаңалықтар индустриясының әлсіреуінің құрылымдық себептерін, ал екінші жағынан, қате ақпарат пен жалған мәлімет әрекеттерін түсінуіне қол жеткізу
- Қатысушыларға «ақпарат ақаулығы» феноменына жаңалықтар индустриясының ықпалы жайлы сындарлы талдау жасауға мүмкіндік беру.
- Платформалардың жалған ақпарат дағдарысының ұзақ мерізмді болуы мен дамуындағы рөлін түсіну мен сынау
- Дағдарысқа тиімді әсер ететін ақпараттық ұйымдар мен журналисттердің алдыңғы тәжірибелерінен сабақ алу.

Оқу нәтижелері

Осы модульдің соңына қарай қатысушылар төмендегідей машықтарға ие болулары тиіс:

1. Жаңалықтық БАҚ жалған ақпараттың таралу және баяндалу іс-әрекеттерінің жалпы нәтижелері мен құрылымдық себептеріне сындарлы баға беру
2. Жаңалықтар ретінде көрсетілген қате ақпарат пен жалған мәліметтің вирустық таралуын қамтамасыз ететін «жаңа қақпашылар» (платформалар) және технологиялар рөлін сынау және түсіну.
3. Жаңалықтар индустриясындағы жалған ақпаратты табу және онымен күрестің жаңа тәжірибелерін анықтау

⁴⁵ Ескерту: Редакторлар барлық журналисттердің барлық платформаларда бірдей жұмыс істей бермейтіндігін мойындайды. Дегенмен, жаңалықтар бөлімдері үшін қазіргі кезде кеңінен танымал Твиттер, Фейсбук және Инстаграмға қосымша түрде жаңадан пайда болатын және тиімділігі әлі төмен платформаларға жеке журналисттерді тағайындап қою пайдалы болуы мүмкін.

⁴⁶ Беккетт, С. (2017). аталған еңбегінде

Модуль пішімі

Бұл модуль бетпе-бет немесе интернет арқылы өткізуге арналған. Ол екі: теориялық және тәжірибелік бөлікті орындауды көздейді.

Оқу нәтижелерін жоспармен байланыстыру

А.Теориялық

Модуль жоспары	Сағат саны	Оқу нәтижелері
Интерактивті лекция және сұрақтар мен жауаптар сессиясы дәстүрлі түрде немесе қашықтықтан қатысудың жеңілдетілген вебинар платформасы арқылы өткізіледі. Лекция мазмұнын жоғарыда көрсетілген теория мен мысалдардан алуға болады. Дегенмен, лекторға осы модульді түсіндіруде жергілікті мәдениетпен/ шарттармен байланысты тақырыптық зерттеулерді қосу ұсынылады. Оқу нәтижелері лектор немесе жаттықтырушы қатысушыларды сұрақтар мен жауаптар сессиясы арқылы тікелей ат салысатын пікірталасқа қатысу үшін шақырылған журналистердің, редакторлар мен ұстаздардың қатысумен өткізілетін сараптамалық пікірталас түріндегі лекциямен ерекше бекітілетін болады.	60 - 90 минут	1, 2, 3

В. Тәжірибелік

Модуль жоспары	Сағат саны	Оқу нәтижелері
i. Дәстүрлі сынып бөлмелерінде немесе электронды оқудың Moodle сияқты электронды платформаларының, Фейсбуктегі топтар немесе интернеттегі қашықтықтан қатысуды қамтамасыз ететін басқа да қызметтер көмегімен өткізуге болатын семинар/өзіндік жұмыс. Семинар/өзіндік жұмыс жаттығулары келесідей пішімде бола алады: ii. Курсты әр қайсысында 3-5 қатысушы болатындай топтарға бөліп тастаңыз. Әрбір топ: iii. Жаңалықтар ұйымында жариялануды немесе жалған ақпаратты/қате мәліметтерді еріксіз таратуды қамтитын тақырыптық зерттеуді алады iv. Бірлесе отырып ақпараттың шығу тегі мен қате есептіліктің мәтінмәнін зерттей отырып материалды бағалайды (мысалы, бұл ақпарат жаңалықтарда берілді ме?); оқиғаның ықтималды барлық себептерін талқылайды (редакцияның жақындағы қысқаруы мен әлеуметтік желілердің ролі сияқты құрылымдық факторларға көңіл бөле отырып); өзінің жеке басынан өткізген жалған ақпарат тәжірибесін талқылайды v. Бірлесе отырып журналист немесе жаңалықтар ұйымы жалған ақпараттың жариялануының алдын алу үшін басқаша жасай алатын үш нәрсені көрсете отырып, жарияланымның барлық ықтималды себептеріне талдау жасалынған, 250 сөзден тұратын түйіндеме жазады. Оны Google Docs құралын немесе ортақ түзетудің ұқсас құралын пайдалана отырып орындауға болады, одан кейін оны лекторға / жетекшіге танысу үшін жіберуі тиіс.	vi. 90 - 120 vii. минут	1, 2, 3, 4

Ұсынылатын тапсырма

Тақырыптық зерттеу бойынша есеп (2000 сөз). Қате ақпарат жағдайындағы жаңалықтық ұйымның таратуымен немесе тексеруімен байланысты үш тақырыптық зерттеу көрсетіңіз (өзіңіздің еліңіздің/аймағыңыздың біреуін қоса отырып). Әрбір тақырыптық зерттеуден әр мысалды (жалған мәлімет/қате ақпарат жарияланымның нәтижелері мен себептерін талқылау) талдап, экстрополяциялаңыз. (Ескерту: қатысушылар осы модульге байланысты семинарда талқылауға арналып, берілген мысалдардан бөлек, жаңа мысалдарды қолданулары қажет).

Бакир, В. және МакСтей, А. (2017). *Fake News and the Economy of Emotions (Жалған жаңалықтар және сезімдерді үнемдеу)* Digital Journalism (Тэйлор және Фрэнсис).

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/21670811.2017.1345645> [29/03/2018 ж. бастап қол жетімді].

Белл, Е. және Оуэн, Т. (2017). *The Platform Press: How Silicon Valley Reengineered Journalism (The Platform Press: Силиконды алқап журналистиканы қалай өзгертті)* Цифрлық Журналистиканы Қолдай Орталығы, 29 наурыз 2017. https://www.cjr.org/tow_center_reports/platform-press-how-silicon-valley-reengineered-journalism.php [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Айртон, С. (күні белгісіз) (2016). *Жаңалықтар бөлімдеріндегі үрдістер 2016* (WAN-IFRA, Париж). [http://www.wan-ifra.org/sites/default/files/field_media_image_file_attach/WAN-IFRA Trends Newsrooms_2016.pdf](http://www.wan-ifra.org/sites/default/files/field_media_image_file_attach/WAN-IFRA_Trends_Newsrooms_2016.pdf) [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Калснес, Б. және Ларссон, О. А. (2017). *Understanding News Sharing Across Social Media: Detailing distribution on Facebook and Twitter (Жаңалықтарды әлеуметтік желілерде алмасуды түсіну: Фейсбук пен Твиттерде таралуының егжей-тегжейі)* Journalism Studies (Тэйлор және Фрэнсис). <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1461670X.2017.1297686?scroll=top&needAccess=true&journalCode=rjos20> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Ниельсен, Р. К. (2012). *The Ten Years That Shook the Media World: Big Questions and Big Trends in International Media Developments (Бақ әлемін дүрліктірген он жыл: халықаралық БАҚ әзірлемелеріндегі үлкен сұрақтар мен үлкен үрдістер)* (Reuters Журналистикалық білім беру Университеті, Оксфорд). https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-09/Nielsen%20-%20Ten%20Years%20that%20Shook%20the%20Media_0.pdf [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

МакЧесни, В. және Пикар, В. (күні белгісіз) (2011). *Соңғы кеткен репортер шамды өшіріп кетсін: Журналистика дағдарысы және оны түзету үшін не істеу керек*. The New Press, Нью-Йорк.

Митчелл, А., Холкомб, Дж. және Вейсел, Р. (2016). *State of the News Media (Жаңалықтар БАҚ ахуалы)* Пью зерттеу орталығы. <http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/13/2016/06/30143308/state-of-the-news-media-report-2016-final.pdf> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Посетти, Дж. (2009). *Transforming Journalism...140 Characters at a Time (Журналистика трансформациясы... Бірден 140 кейіпкер)* Rhodes Journalism Review 29, http://www.rjr.ru.ac.za/rjrpdf/rjr_no29/Transforming_Journ.pdf [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Посетти, Дж. (2013). Посетти Дж.. (2013). *The 'Twitterisation' of investigative journalism in S. Tanner & N. Richardson (Eds.), Journalism Research and Investigation in a Digital World* (С. Таннер және Н. Ричардсон (редакциясында), Цифрлық әлемдегі журналисттік зерттеулер және тергеулер Құрамындағы «тергеушілік журналистиканың «твиттерленуі» (88-100-беттер): Oxford University Press, Мельбурн. <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=2765&context=lhapapers> [ж. бастап қолжетімді 20/03/2018].

Посетти, Дж. және Сильверман, С. (2014). *When Good People Share Bad Things: The Basics of Social Media Verification (Жақсы адамдар жаман нәрсені бөліскенде: Әлеуметтік БАҚ тексеру негіздері)* (күні белгісіз) Жаңалықтар бөлімдеріндегі үрдістер 2014 (WAN-IFRA, Париж). [http://www.wan-ifra.org/sites/default/files/field_media_image_file_attach/WAN-IFRA Trends Newsrooms 2014.pdf](http://www.wan-ifra.org/sites/default/files/field_media_image_file_attach/WAN-IFRA_Trends_Newsrooms_2014.pdf) [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Посетти, Дж. (күні белгісіз) (2015). *Жаңалықтар бөлімдеріндегі үрдістер 2015* (WAN-IFRA, Париж). [http://www.wan-ifra.org/sites/default/files/field_media_image_file_attach/WAN-IFRA Trends Newsrooms 2015.pdf](http://www.wan-ifra.org/sites/default/files/field_media_image_file_attach/WAN-IFRA_Trends_Newsrooms_2015.pdf), (Сонымен қатар Жаңалықтар бөлімдеріндегі үрдістер 2014 қараңыз) [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

RISJ (2018). *Цифрлық жаңалықтар бойынша есеп 2018* (Оксфорд Университеті). <http://media.digitalnewsreport.org/wp-content/uploads/2018/06/digital-news-report-2018.pdf?x89475> [29/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

Сильверман, С. (2015). *Lies, Damn Lies and Viral Content (Жалған. Ұятсыз жалған және ВИрустық мазмұн)*. Цифрлық Журналистиканы Қолдау Орталығы. [http://towcenter.org/wp-content/uploads/2015/02/LiesDamnLies_Silverman TowCenter.pdf](http://towcenter.org/wp-content/uploads/2015/02/LiesDamnLies_Silverman_TowCenter.pdf) [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Климат өзгеруі жөніндегі репортерлер Қауымдастығы (2016). *Climate Change: A Guide to Information and Disinformation (Климаттың өзгеруі: Ақпарат пен жалған ақпарат бойынша нұсқаулық)* <http://www.sej.org/initiatives/climate-change/overview> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

ЮНЕСКО (2017). *States and journalists can take steps to counter 'fake news'* (Елдер мен журналисттер «жалған жаңалықтарға қарсы қадамдар орындай алады»). <https://en.unesco.org/news/states-and-journalists-can-take-steps-counter-fake-news> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

МЕДИА ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ САУАТТЫЛЫҚ (МАС) АРҚЫЛЫ ЖАЛҒАН МӘЛІМЕТТЕРМЕН ЖӘНЕ ҚАТЕ АҚПАРАТПЕН КҮРЕСУ

Мағда-Абу-Фадиль

A silhouette of a person sitting and reading a book, set against a warm, orange-hued sunset sky. The person is positioned on the left side of the frame, facing right. The book is held open in their hands. The overall mood is contemplative and focused.

МОДУЛЬ 4

Қысқаша мазмұны

Бұл модуль білім алушыларды нақты және негізделмеген хабарламаларда жаңалықтарды «ақпарат ақаулығын» анықтайтын құрал ретінде түсіну үшін, медиа және ақпараттық сауаттылық (МАС)¹ ұғымымен таныстарады. МАС жалпы ақпарат пен бұқаралақ ақпарат құралдарының жекелік құзыреттілігінің сабақтастығына айрықша көңіл бөлінген ЮНЕСКО қолданатын жалпы тұжырымдама болып табылады. Олар түрлі сауаттылық салаларын қамтиды: адам құқықтары (әсіресе, жеке ойды білдіру еркіндігін әр адамның іздеуге, қабылдауға және таратуға деген жеке құқығы); жаңалықтар сауаттылығы (журналистикалық стандарттар мен этика жайлы сауаттылықты қоса алғанда); жарнама, компьютерлік, мәдениетаралық, құпиялылық сауаттылықтары және т.б. Ол коммуникация жеке сәйкестіктермен және қоғам дамуымен қалай әрекеттесетіні жайлы түсінікті қамтиды. МАС күннен-күнге өмірлік маңызды дағдыға айналуы, оған өзінің адам бойында тұлғаны қалыптастыратынын, ақпараттық тұман ішінде қандай бағыт ұстану мен ондағы қауіпті жағдайларға қалай тап болмау керектігі жайлы түсіндіретінін білу қажет. МАС бізге ақпаратты қабылдау, өңдеу, табу, бағалау және алмасу жайлы хабар береді, сондай-ақ, ақпараттық қоғамда өзімізді және өзгені түсіну жайлы хабарлайды.

Жаңалықтық сауаттылық - бұл тілді ерекше түсінетін, жаңалықтардың жанр ретінде шартты белгілерін және бұл міндеттер жауызды оймен қалай қолданылатынын түсінетін қабілеттілік. Бірақ, қанша маңызды болғанымен, бұл өзімен өзі жаңалықтар кейпіндегі жалған ақпаратқа қарсы толық тұрақтылыққа алып келуі екі талай. Бұл адамдардың тек санасымен ғана емес, сондай-ақ жүректерімен өзара әрекетте болуымен байланысты. Демек, МАС адамдардың жаңалықтардағы мазмұнға қалай әрекет ететіні және олардың жанрдың белгілеріне қарамастан, ақпаратқа сену, не сенбеуге бейімділігі жайлы хабарлар болуды дамытуға көңіл бөлуі қажет.

Сондықтан, МАС адамдарға өздерінің жеке тұлға болу - олардың кім екендігін, кім болатындығын және олардың жаңалықтар мен коммуникацияның басқа түрлерімен өзара әрекеттестігіне қалай әсер ететіндігін түсінуге мүмкіндік беруі қажет. Бұл модуль қатысушыларға бір жағынан, журналистиканы, ал екінші жағынан, журналистика деген атауға таласатын ақпаратты танып, анықтауда көмектесуге бағытталған. Осындай құқықтар мен мүмкіндіктердің кеңеюі адамдарға жеке қатыстылықтарының иесі болуға, сондай-ақ, жаңалықтар кейпіндегі жалған ақпарат күрделі іс-әрекеттер жасаған жағдайда, оны танып, оған қарсы тұруға жағдай туғызады.

Қатысушылар түсіндіру, қорытындылау, өзін-өзі реттеу, бағалау, интерпретациялау және талдауды қамтитын «Мақсатты рефлексивті пайымдау»² сындарлы ойлауының дағдалар жүйесін қалай жасап, қалай қолдану керек екендігін білетін болады.

Қатысушылар баспалық, хабарлық, онлайн және әлеуметтік желілердегі жаңалықтарды талдаудан өтіп, хабарларды (радио және телевизиялық) құрама бөліктерге бөле отырып, дереккөздер мен олардың нақтылығын (немесе нақсыздығын) білетін болады.

¹ <https://en.unesco.org/themes/media-and-information-literacy> [ж. бастап қолжетімді 16/06/2018].

² Фачионе, П. (2010, жаңартылған). *Critical Thinking: What It Is and Why It Counts* (Сындарлы ойлау: Ол не және неге маңызды). [онлайн] Insight Assessment. <https://www.insightassessment.com/> мекенжайы бойынша қолжетімді [01/02/2018 ж. бастап қолжетімді].

Олар нағыз жаңалықтар - ғылым емес, жалғандықтан қашып, қателердің санын азайтатын, жалпы кәсіби тәсілдер мен этиканы ұстанатын, әртүрлілікке қарамастан, кірістірілген баяндама екендігін ұғынады. Журналистер түрлі қатысушылар білдіретін өтірік жайлы белгі беріп, хабарлаулары тиіс; және керісінше, ешқашан наразылықты факт ретінде қабылдап, аудиторияға нағыз жағдай туралы хабарлайтын ілеспелі саралаулардың ұсынылуысыз оларды көрсетпеуі қажет.

Бұл модульде студенттер шамасы, ойлап табылған, жаңылыстратын немесе толық емес оқиғалардан сенімді, дәлелді «гезет тілін» қалай тез, әрі оңай қолдануға болатындығын үйренеді³.

Осы модульдің оқу материалдары МАС қате ақпарат және бұрыс ақпаратпен күресінің маңыздылығы жайлы біліктіліктерін арттыруға бағытталған. Бұл ойлап табылған «жаңалықтарды» табу үшін сындарлы ойлаудың дағдыларын қолдануды да қамтиды. Сондай-ақ, бұл күнделікті өмірінде өздерінің жеке МАС машықтарын қолданатын қатысушылардың маңыздылығын да айқындайды. Бұл оларға МАС өздерінің және өзге адамдардың адами құқықтарын қалай нығайтуға болатынын; және өтіріктің таралу мен даму маңыздылығынан құтылуды түсінуге көмектеседі⁴.

Сабақ беру компьютермен жабдықталған арнайы интернет-оқыту аумағында жүргізіледі. Қатысушылар сабақтың тәжірибелік бөлімінде онлайн-чат жүргізуге өздерінің мобильді құралдарындағы қосымшаларды қоладана алады. Интернет кампустан тыс онлайн дереккөздерді қолдану үшін қажет, ал (осы модуль жоғарғы білім деңгейінде ұсынылатын жағдайда) кампустың интранетке қосылуы, кітапханаға және кампус аумағындағы кез-келген басқа да мамандандырылған ақпараттық қорлар орталықтарына қосылу үшін қажет.

План

2017 және 2016-жылдардағы АҚШ, Франция, Кения және Германиядағы сайлау науқанынан шыққан жаңалық кейпіндегі жалған ақпарат қоғамға қарсы шығатын ақпараттар көлемінің өте аз ғана бөлігі болып есептелінеді, бірақ шамасы, ең үлкен зардаптардың әлеуеті де осыларға тиесілі болар. Дегенмен, теледидар станциялары мен әлеуметтік желілердің пайдаланушылары 2017 жылы Мексикада орын алып, құтқарушылар жер сілкінісінен кейін қирандылардың астында қалған оқушы қызды - #FridaSofía, құтқармақ болып, нәтижесінде оның жоқ болып шыққандығына көз жеткізген ғажайыпты ағымды уақыт режимінде бақылап отырған. Оқиға жалған болып шықты, дегенмен, бұл қасақана жалған болмауы да мүмкін. Дегенмен, журналистика қателерден де, жалғаннан да аулақ болуы тиіс. Жаңалықтардағы кезкелген өтірік жалған ақпарат мағынасында «жалған жаңалық болып табылмайды, бірақ бұл мәселелер қоғамның дүниені түсінуіне қиындықтар тудырады.

- 3 «Газет тілі» мысалын көргіңіз келсе: *Fluent in Journalese («Газет тілін жетік меңгеген») Филип Б. Корбетт. 17 наурыз 2015 <https://afterdeadline.blogs.nytimes.com/2015/03/2017/fluent-in-journalese/> ; My 'shameful secret': I've learnt to love clichéd journalese (Менің ең ұятты сиқырым: мен газет тілі штамптарын ұнатып қалдым) Роб Хаттон. 05 қыркүйек 2013. <https://www.telegraph.co.uk/culture/10288967/My-shameful-secret-Ive-learnt-to-love-cliched-journalese.html> [екеуі де 22/04/2018 ж. бастап қол жетімді].*
- 4 МАС журналистикаға кірістірілуін, мысал үшін, Ван дер Лиенде, Ф. зерттеген. 2010. *The necessity of a media literacy module within journalism or media studies curricula (Журналистикадағы немесе БАҚ білім беруінде медиа және ақпараттық сауаттылық модулінің қажеттілігі).* Global Media Journal, Африкалық нұсқасы. 4-том, №2 <http://globalmedia.journals.ac.za/pub/article/view/7>
- 5 Кампой, А. (2017). *A schoolgirl trapped in Mexico's earthquake rubble won the world's hearts – except she did not exist (Мексикадағы жер сілкінісінен кейін қирандылардың астында қалған оқушы қыз бүкіл әлемнің жүрегін жаулап алды – өзі болмаса да).* Quartz. мекенжайы бойынша қол жетімді <https://qz.com/1084105/a-schoolgirl-trapped-in-mexicos-earthquake-rubble-won-the-worlds-hearts-except-she-didnt-exist/> [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Жаңалық пайдаланушылары жалпы түрде, күрделі медиалық және ақпараттық сауаттылықты, сондай-ақ белгілі дәрежеде философиялық түсінікті қажет етеді. Мысалы, олар сенімді жаңалықтар толық (адамдардың бір-бірімен және уақыт шындығының өзара әрекеттестігіне жақын әлдене болып табылатын) «шындықтан» тұрмайтынын түсінулері қажет. Қалай болғанда да, қатысушылар және әсіресе, студент-журналисттер журналистика жалған дүниені тарихта қалтармауы тиіс екендігін түсінуі қажет. БАҚ көрсетілетін дауылдан немесе табиғи апаттардың төтенше басқа да жанама әсерлерінен кейінгі адамдардың аулаларында немесе бассейндерінде киттер мен акулаларға қарау Бұл шынымен бе? Деген сұрақ туғызады. Тексерілген деректерге өзінің ойдағыдай құрметін көрсете алмайтын жаңалықтар жарияланымның ақылға қонымсыз процестері мен хабардың немқұрайлы нәтижесі болуы мүмкін, бірақ олар да әдейілеп алдамшы, демек алаяқтық болуы мүмкін. МАС осындай жағдайларды кәсіби және этикалық жаңалықтармен салыстырып, айырмашылығын түсіну үшін қажет.

Жол ұзақ. Журналистиканың стандарттарына сай келмейтін бұқаралық ақпарат құралдарының жаңылыстыратын хабарларының ақпараттары, популисттік риторика, ойлап табылған статистикаға және стереотиптерге негізделген көре алмаушылық пікірлер, ксенофобия және босқындарға немесе «басқа» дін өкілдерінің адамдарына, этникалық топтарға және түрлі нәсілдерге шабуыл деңгейінің өсуін, МАС қарсы тұруға міндетті улы қоспаға қосыңыз. Бұл тез арада қиындай түседі, себебі жасанды интеллектті (ЖИ) пайдаланатын компьютерлік жүйелер шындыққа жанаспайтын, бейне немесе/және аудио есептемелерді жасау арқылы адамдарды алдауда қолданылады.⁶

Студенттер мен журналистикада жұмыс істеушілерге ең қарапайым әңгімеден бастап, цифрлық мультимедиа мен дәстүрлі жаңалықтарда өте кең жарияланатын хабарларға дейін естіп, көргендеріне сыни көзқараспен қарау керек екендігін көрсетіңіз.

Уордл және Дерахшан (2017ж.)⁷ анықтаған қате ақпарат пен жалған мәлімет типтеріне толықтырулар ретінде, Брюссельде орналасқан бейкоммерциялық «Еуропалық көрермендер мүдделерінің қауымдастығы» ұйымы (ЕКМҚ) өздерінің «Азаматтық алуға бағатталған медиа сауаттылық» бағдарламасы бойынша, Beyond Fake News: Ten Types of Misleading News» (Жалған жаңалықтардан тыс: бүгінгі күні жаңалық пайдаланушыларының кездестіретін жаңылыстырушы жаңалықтың он түрі» атты қысқаша мазмұндалатын ыңғайлы инфографика дайындады⁸. Ол журналистикада жұмыс істеушілер мен студенттерге арналған бағалы ресурс болып табылады.

Доктор А. Питер Фачионенің «Critical Thinking: What It Is and Why It Counts» («Сындарлы ойлау: ол не және неге маңызды»)⁹ атты жаңартылған зерттеу жұмысы студенттерді «пайымдау, шешім қабылдау мен жеке және ұжымдық ойлаудың тиімді процесстерімен» таныстыруға арналған жақсы бастапқы алаң болып есептеледі. Бұл «жартылай шындық», «жалған жаңалықтар» және «баламалы факт» дәуірінде тіпті өзекті. Осы тәсілдемеде сындарлы ойлау қатарына жататындар:

⁶ Эдмунд, С. (2017). *This AI can create a video of Barack Obama saying anything* (Бұл ЖИ Барак Обама көрінген нәрсені айтып тұрған бейнені жасай алады). [онлайн] World Economic Forum. мекенжайы бойынша қол жетімді <https://www.weforum.org/agenda/2017/07/obama-speech-simulation-washington-university?>

⁷ Екінші модульді қараңыз

⁸ EAVI. (2018). EAVI.eu. [онлайн] <https://eavi.eu/beyond-fake-news-10-types-misleading-info> мекенжайы бойынша қолжетімді

⁹ Фачионе, Р. (2010, жаңартылған). Ibid. *Critical Thinking* (Сындарлы ойлау).

- Мәселелердің кең ауқымына қызығушылық
- Жақсы деңгейде хабардар болып, сол қалыптан таймауға көңіл бөлу
- Сындарлы ойлауды қолдану мүмкіндіктеріне қырағы болу
- Дәлелденген тексерулер процесстеріне сену
- Өзіңіздің ойлау қабілетіңізге сенімді болу
- Түрлі дүниетаным қатынасында қате түсінікке жол бермеу
- Пікірлер мен баламларды қарастырудағы икемділік
- Басқа адамдардың пікірлерін түсіну
- Дәлелдемелерді бағалауда әділетті болу
- Жеке эгоорталық үрдістерді, стереотиптерді, соқыр сенімдер мен қате ойларыңызды мойындап, қабылдау
- Пайымдаманы қалыптастыру, хабарлау және өзгертуде саналы болу
- Дұрыс ойлау өзгеріс негізделген деп есептеген жағдайда, өз көзқарастарыңызды қайта қарап, өзгертуге дайын болу

Түрлі зерттеулерге сәйкес, әлемнің түпкір-түпкіріндегі жастар мобильді құралдармен¹⁰ өзара әрекеттестікте, бұл олардың өз жаңалықтарының көбісін осы чат қосымшаларының машиналарынан, әлеуметтік желілерден және кей жағдайларда, дәстүрлі медиа-сайттар мен блогтардан алатынын білдіреді^{11,12,13}. Осылардың көбіне сәйкес жалған ақпаратты айтпағанда, беделді журналистика және әуеской репортаждың не екендігі туралы айтатын нәрсе аз, тіпті жоқтың қасы.

Платформалардың жаңалықты қалай қабылдайтындығы басқа мәселе. Қазіргі кездің ең үлкен әлеуметтік платформасы саналатын Фейсбук туралы Фредерик Филлудың айтқаны¹⁴: «... журналистика бірінші күннен бастап, иықтағы ауыр жүк болды. Енді жалған жаңалықтар мәселесімен және нашар пиармен шырмаланған соң, жаңалықтарды біртіндеп ысырып тастайтыны түсінікті болды. Бұның соңы немен бітетіні әлі белгісіз. Кейбір жаңалық ұйымдарына аудиториясы көп уақытқа жетпейтіндігін, оларды өшіретіндігін хабарласа, олар түңілуді сезінетін еді, себебі Фейсбук барлық жағдайдан хабардар болу үшін әлеуметтік желілер платформаларына тәуелді қолданушылардың арнасы болып табылады¹⁵. Бірақ МАС кейбір жақтастары үміттенгендей, жас пайдаланушылар өз дүниетанымын қоршаған әлемде не болып жатқандығын іздеу арқылы кеңейтеді, және ластанған ақпараттары бар әлеуметтік желілерге толық сенбей, «ылғи байланыстағы» құралдарынан кедергісіз түсетін ақпаратты қабылдайтын болады. Сонымен қатар, Фейсбук қазіргі БАҚ өкілдерімен бәсекелесе отырып, жаңалықтарды өңдеумен айналысатын болады деген болжаулар да бар¹⁶.

10 *Children's use of mobile phones (Балалардың ұялы телефондарды пайдалануы)*. (2015). [электронды кітап] Токио: Ұтқыр Қауымдастықты Зерттеу Институты, NTT Dotcom.

https://www.gsma.com/publicpolicy/wp-content/uploads/2012/03/GSMA_Childrens_use_of_mobile_phones_2014.pdf мекенжайы бойынша қол жетімді

11 *Digital News Report (Цифрлық Жаңалықтар Есебі)* (2017). Reuters Журналистикалық Білім беру Институты (RISJ, Оксфорд)

https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.p df

12 Ширер, Е. және Готфрид, Дж. (2017). *News Use Across Social Media Platforms (Жаңалықтарды медиа платформалары арқылы пайдалану)*. [электронды кітап] Вашингтон, КО: Пью Зерттеулер Орталығы.

<http://www.journalism.org/2017/09/07/news-use-across-social-media-platforms-2017/> мекенжайы бойынша қолжетімді

13 *Youth, Internet, and Technology in Lebanon: A Snapshot (Ливандағы жастар, интернет және технологиялар)* (2017) Social Media Exchange. <https://smex.org/youth-internet-and-technology-in-lebanon-a-snapshot/> мекенжайы бойынша қолжетімді

14 Филу, Ф. (2018). *The Monday Note (Дүйсенбілік мәлімдеме)*, 14 қаңтар 2018.

<https://mondaynote.com/facebook-is-done-with-quality-journalism-deal-with-it-afc2475f1f84> мекенжайы бойынша қолжетімді

МАС көмегімен қатысушылар сенімді жаңалықтардың өзі ылғи деректерге мағына беретін және көлемдірек идеология, сәйкестік және ойлар болжайтын ауқымдырақ нарративті шектер бойынша қолданылып, жасалынатынын мойындауды үйрене алады. Бұл бір жағынан, нағыз шындыққа қол жеткізіп, оны түсіндірудегі журналисттік ұмтылыстар және тексерістің кәсіби стандарттарын бұза отырып, алдау жағдайлары үшін қолданылатын жаңалықтар форматы арасында айырмашылықты көру қабілеттілігін білдіреді.

Сондай-ақ, MAS мәдениетаралық тілдесудің дамуы мен стереотиптерке қарсы күресетін құрал ретінде де бола алады, айта кететіні, көптілділік сол мақсатқа жетуде маңызды фактор болып табылды. Түрлі қатысушылар MAS дамытуда өз үлестерін қосты және жақсы ресурстарды ЮНЕСКО веб-сайтында¹⁷ табуға болады. Бірақ қате ақпарат пен жалған мәліметтің әсерін бәсеңдету үшін көптеген оқу бағдарламаларын іс жүзінде орындау қажет¹⁸.

Бұл модульдің арқасында жетістіктерге қол жеткізу, хабарламаның жалғандығын көрсету, студенттерді өз мысалдарын табуға ынталандыру және оларды кез келген мазмұнның, соның ішінде жаңалықтар түрінде хабарланғанның құрамында «дәмдеуіштердің» тым көп болатынын үйрету үшін қатысушылармен іскерлесу мақсаттарында MAS «ойнап жүріп оқу» түрі ретінде субтитрлері бар қысқа бейнелерді падалана отырып бейненің қол жетімділігін қолдануға болады

Сондай-ақ, оқытушылар қатысушыларға көбірек ақпарат алу үшін тереңірек онлайн іздеу бастамашылығы жолында Гугл жүйесіне үстірт қарау үрдісін қайта қарастыруда және іздеудің кеңірек функцияларын қоса алғанда, ақпараттың бірнеше дереккөздерінің байланысын және кітапханалар мен мәліметтерді іздеу және оны бағалаумен қатысты сауаттылықты қалыптастыруда кітапханашылардың маңыздылығын түсінуге көмектесулері қажет. Электронды кітапханалар студент журналисттер мен журналисттік жұмыспен айналысушыларға ақпаратты тексеру және сындарлы бағалау мақсатында тәжірибелер мен процесстер жайлы білімдерін арттыру үшін қолдана алатын ғылыми ақпаратқа және басқа да сілтемелерге қолжетімділікті айтарлықтай жеңілдетті.

15 Үшінші модульді қараңыз

16 Is Facebook's Campbell Brown a Force to Be Reckoned With? Or Is She Fake News? (Фейсбуктері Кэмпбелл Браун санасатын күш пе? Әлде жалған жаңалық па?) <https://www.nytimes.com/2018/04/21/technology/facebook-campbell-brown-news.html>

17 <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/mil-as-composite-concept/> қараңыз [22/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

18 Абу-Фадиль, М. (2007). *Media Literacy: A Tool to Combat Stereotypes and Promote Intercultural Understanding* (Медиа сауаттылық: Стереотиптермен күрес және мәдениет аралық түсіністікке көмектесу құралы). <http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001611/161157e.pdf> мекенжайы бойынша қол жетімді [01/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

19 Мынау Vice Media тарапынан АҚШ мектептеріндегі атыс мәтінмәнінде жаңалық БАҚ сауаттылық құндылығын көрсету үшін қуатты түрде пайдаланылатын бейне мысалы болып табылады: Жала жабушылардың айтуынша, жаппай атулардың қатысушылары болып «дағдарыс құрбандары», Фейсбуктері Vice Select. <https://www.facebook.com/vicenews/videos/842904982564160/> [01/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

20 15 resources for teaching media literacy (Медиа сауаттылықты оқудың 15 дереккөзі).

ASCD. <http://inservice.ascd.org/15-resources-for-teaching-media-literacy/> мекенжайы бойынша қол жетімді. [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Сондай-ақ, қалған дереккөзде қатысушыларға алаяқтық жаңалықтарға қатысуға, негативті әрекеттерден қорғануға және оларды журналистиканың бір бөлігі ретінде әшкерелеу мүмкіндігіне ие болуға көмектесу үшін оқып/тану процесін басқа да ресурстар толықтырады²¹.

Қате ақпарат пен жалған мәліметті қабылдап, тарататын әлеуметтік желі қолданушыларымен азаматтық әрекеттестік - журналистер мен студент-журналистерге іздеу, аңду және жалғанды өзі үшін де, ұжым үшін де тиімді түрде теріске шығаруды үйрену сияқты көп мүмкіндік беретін тәсіл болып табылады. Жаттықтырушыларға бұл модуль үшін осыған қатысты жаттығуларды қарастыру ұсынылады.

Ливандағы Нотр-Дам Университетінің бұқаралық ақпарат құралдарын зерттеуші мен аға лекторы, Руба Эль Хелудің сөздері осы модульді қарастыруда барынша өзекті болып табылады: «Адамдардың түрлі хабарламалар кодын шығаруға қажетті дағдыларын үйренуі - журналистер мен медиа-педагогтар әрдайым тап болатын күрес. Медиа сауаттылық адамдарға жаңалықтар дереккөзіне сенім мен оларды тексеру үшін қажетті күдік арасында тепе-теңдік табуға көмектеседі».

Модуль мақсаттары

Осы модульдің мақсаттары болып табылады:

- Қажетті сауаттылыққа ие болу²² және журналистиканы (және журналистиканың түрлі нұсқаларын) түсінуге тиісті дағдылардың²² маңыздылығын айқындау, сонымен қатар, әртүрлі бұқаралық ақпарат құралдарының түрлі алаяқтық жаңалықтары мен қате журналистикасын анықтау.
- Қатысушыларға жаңалықтарды қабылдау кезінде оларды бұқаралық ақпарат құралдарының барлық спектрлері бойынша үлестіруді және жалған ақпаратты өңдеудің қаншалықты оңай екендігін көруге жол ашатын дағдалар беру.
- Қатысушыларға олар қабылдайтын барлық ақпаратқа қатысты дұрыс скептицизмді дамытуды және сай келетін мәтінмәндерде есептер, хабарламалар, арналар, суреттер, бейне, аудиомәзмұн, инфографика мен статистикалардың дұрыстығын саралауды үйрету.

²¹ Мысал ретінде өзінде медиа сауаттылық бойынша нұсқаулықтар, оқу бағдарламаларының жинақтары және жүктеп алуға болатын үлестірме материалдары бар Итака колледжінің Look Sharp жобасын келтіруге болады. www.projectlooksharp.org. [23/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

²² Медиа және ақпараттық сауаттылыққа қатысты ақпаратты ЮНЕСКО МАС жөіндегі Түсініктерін қараңыз <http://unesco.mil-for-teachers.unaoc.org/foreword/unifying-notions-of-media-and-information-literacy/> [22/4/2018 ж. бастап қолжетімді].

²³ Фачионе анықтап берген (2010) сындарлы ойлауға қосымша түрде қатысушыларды скептик болуға; барлығына күмәндануға, ешқандай болжам жасамауға, дереккөздердің фактілерін тексеруге ынталандыру қажет.

Оқу нәтижелері

Осы модульдің соңына қарай студенттер төмендегідей машықтарға ие болулары тиіс:

1. Деректерді жалғаннан ажырату, соның ішінде шынайы журналистика аясында әлеуетті әртүрлі баяндаулар мен оқиғалардың заңдылықтарын,
2. Оқиғалардың қалай іріктелетінін, мазмұнды кім жасайтынын, болмыс туралы шынайы елестер қалыптастыру үшін қандай тәсілдер пайдаланылатынын, тіл қалай қолданылатынын, ненің ерекшеленетінін, ненің аталмайтынын, кімнің нені айтатынын, бұл тұлға қаншалықты және/немесе сенімді және ол солай ма, оның күн тәртібі, бұл жаңалықтарға ие болу қандай әсер берді/береді және сол жаңалықтарды басқалар қалай қабылдап, көретіндігін түсіну.
3. Өздерінің жеке MAC деңгейін және олардың тұлға болып есептелетіндері үшін маңызы мен коммуникация мен ақпараттың қарым-қатынасы олардың осылармен қалай әрекеттестіретінін түсіну.

Модуль пішімі

Модуль 90 минуттық екі сессияға бөлінген. Бірінші сессия теориялық, екіншісі тәжірибелік болып табылады.

Әдістеме дәстүрлі және әлеуметтік желілер арқылы таралатын қате ақпарат, жалған мәлімет және басқа бұрмаланулар дәуірінде MAC маңыздылығын талқылауға негізделген. Бұл топқа арналған материалдар интернет арқылы қол жетімді болып табылады және зерттеулер мен тәжірибелік сабақтар үшін көп пайдалы ресурстар бар.

Пайдалы сайттар қатарында:

- ЮНЕСКО <http://en.unesco.org> / және оның медиа сауаттылық жөніндегі сайты <https://en.unesco.org/themes/media-literacy>
- Біріккен Ұлттар Ұйымының Әрқиметтер Альянсы <https://www.unaoc.org/>
- Мұғалімдерге арналған медиа және ақпараттық сауаттылық бойынша оқу бағдарламалары <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/media-and-information-literacy-curriculum-for-teachers/>
- MAC 5 заңы <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/five-laws-of-mil/>
- Білім берудің нарасаты <https://www.common sense.org/education/top-picks/media-news-and-information-literacy-resources-for-students>

- EAVI Азаматтық үшін медиа және сауаттылық <https://eavi.eu/beyond-fake-news-10-types-misleading-info/>
- Жаңалықтар сауаттылығының Жобасы <http://www.thenewsliteracyproject.org/>, Стони Брук Университетіндегі Жаңалықтар сауаттылығының орталығы <http://www.centerfornewsliteracy.org/>
- Медиадан жоғары ақыл <http://propaganda.mediaeducationlab.com/>
- Цифрлық Ресурстар орталығы (Жаңалықтар сауаттылығының орталығы) <http://drc.centerfornewsliteracy.org/>
- Род Айленд Университетіндегі Медиа және Ақпараттық сауаттылық орталығы <https://centermil.org/resources/>

Жаттықтырушыларға өздерінің елі мен аймақтарынан түрлі тілдердегі ресурстарды қосу ұсынылады

Жаттықтырушы мен студенттер медиалық және ақпараттық сауаттылықпен, сондай-ақ БАҚ беттеріндегі тақырыптық зерттеулермен айналысатын ұйымдардың веб-сайттарын көру үшін, сынып бөлмесі компьютерлермен және интернетпен қамтамасыз етілуі тиіс.

Оқу нәтижелерінің жоспармен байланысы

А. Теориялық

Жаттықтырушы МАС бойынша материалдар мен тақырыптық зерттеулерді және оның жаңалық ретінде көрсететін қате ақпарат және жалған мәліметпен байланыстарын көрсетеді.

Модуль жоспары	Сағат саны	Оқу нәтижелері
МАС және құралдар, соның ішінде сындарлы ойлаудың құрылымын талқылап, түсіндіріңіз	45 минут	1 + 3
БАҚ түрлі пішімдегі сәйкес жергілікті болып есептелінетін таңдалған үлгілер бойынша талдап, қарастырыңыз	45 минут	1 + 2

В. Тәжірибелік:

Оқу материалдары мен құралдарға қатысты тапсырмалар.

Модуль жоспары	Сағат саны	Оқу нәтижелері
Тәжірибелік тапсырмалар	90 минут	1 + 3
Тапсырма 1: Журналистиканы қарастыру Жергілікті баспасөздің бірінші бетінен оқиғаны таңдап алыңыз. Әрбір студент үш түрлі БАҚ бетінде жарияланған бір-бір оқиғаны зерттеп, қарастыруы қажет. Студенттерге сындарлы ойлау техникасын қолдануға жетелей отырып, пікірталас өткізіңіз. Сонымен қатар, олар оқиғаның негізгі бөлімін, рәсімделуін, таңдауды және жаңалықтар тобын талдауы қажет. Бұл талдау жаңалықтардың шарттылығына ерекше көңіл бөлуі қажет («кім», «не», «қайда», «қалай», «неге» элементтері; тура дәйексөздердің қолданылуы, сарапшылар мен беделді дереккөздерге сүйену, көмекші суреттер, «публицистикаға» сәйкес стереотипті терминология, сондай-ақ, «news-iness» белгілері.)	45 минут	
Тапсырма 2: Жалған ақпаратты жаңалықтар ретінде таныту Қатысушыларға алаяқтық жаңалықтарынан мысал көрсетіңіз, нені іске асып, ненің ойынды жеңіліске алып келетінен талқылаңыз. Одан кейін студенттерден өткен жаттығуда берілген оқиғаларды басқара отырып, болашақта бүлінбеген және жаңалықтың пайда болуында түпнұсқалық түрге ие болатын алаяқ оқиға жасауды сұраңыз. (Студенттерге балама ретінде, жалған ақпарат жасау үшін жеке тақырыптарын таңдауға болады). Соңында оқиғаны шынайы ретінде көрсеткен не екендігіне баға беру үшін студенттер топ құрауы қажет. Оның барысында бағалау тесті қолданылуы мүмкін, бірақ ол да бөлшектеліп қолданылған жаңалықтар белгілерінің сәйкестігін қамтуы қажет. Топтарды қайта құрып, қатысушылардан барлық сынып үшін жеке ойларымен қысқа таныстырылымдар арқылы бөлісуін сұраңыз.	45 минут	1 + 3

Ұсынылатын тапсырма

Әр адам өзінің тиісті әлеуметтік желілерінде ғылыми немесе медициналық жаңалықтарды (мысалы, диета, аурудың таралуы, жаһандық жылырудың өз қоғамдарына әсері, жанармаймен жүретін көліктермен салыстырғанда, электромобильдердің тиімділігі) іздеуі қажет. Олар өз зерттеулеріне, қате түсініктеріне және олардың оқиғаға/мәселеге көзқарастарына эмоционалдық реакцияларын МАС сияқты мәселелірімен, іздеу, бағалу, цифрлық қауіпсіздік, құқық пен тұлға, сонымен қатар, жаңалықтардың этикалық қағидаларына қалай қатысты екендігіне қарай отырып, баға берулері керек.

Кейін, жеке зерттеулерінің нәтижесін: оқиганы кім құрады, бұл репортер немесе адам не жарияланғаны жайлы қалай білді және ол бұл бөлісуден бір пайда ала алады ма деген сұрақтар бойынша, ақпарат берулері қажет, мәліметтерді, статистиканы, инфографиканы тексеріңіз. Мүмкіндік болған жағдайда, студенттер өз университетінің кітапханасын/электронды кітапханасын ақпараттарды тексеру мақсатында қолданады. Сын жазуда өз қорытындыларын 1500 сөз көлемінде БАҚ мықты және әлсіз жақтарын, сәйкестік мазмұнында аталмаған жайттар мен кемшіліктерді суреттеп жазады.

Материалдар

Төменде слайдтары бар мақалалар, суреттер мен бейнелер аталып өтілген. Жаттықтырушыларға жеке слайд-шоулар жасап, өздерінің елдері мен мәтінмәндеріне сай суреттер мен бейнелер қосу ұсынылады.

Оқу

Абу-Фадиль, ММ. және Гриззли, А. (2016). *Тайу Шығыс пен Солтүстік Африкадағы медиа және ақпараттық сауаттылық мүмкіндіктері*. <https://milunesco.unaoc.org/wp-content/uploads/MIL-Mena-2016-english.pdf> мекенжайы бойынша қолжетімді [05/01/2018 ж. бастап қолжетімді].

A lexicon for the digital age (Цифрлық дәуір лексиконы). (2017). The UNESCO Courier, [онлайн] (шілде-қыркүйек 2017). <https://en.unesco.org/courier/2017-july-september/lexicon-digital-age> мекенжайы бойынша қолжетімді [ж. бастап қолжетімді 06/04/2018].

Фачионе, П. (2010). *What It Is and Why It Counts (Сындарлы ойлау: Ол не және неге маңызды)*. [онлайн] Insight Assessment. <https://www.insightassessment.com/> мекенжайы бойынша қолжетімді [05/01/2018 ж. бастап қолжетімді].

Грей, Дж., Бунегру, Л. және Вентурини, Т. (2017). *What does fake news tell us about life in the digital age? Not what you might expect. (Жалған жаңалықтар бізге цифрлық дәуірдегі өмір туралы не айтады. Сіз күткенді емес)* NiemanLab. [онлайн] <http://www.niemanlab.org/2017/04/> мекенжайы бойынша қолжетімді

[what-does-fake-news-tell-us-about-life-in-the-digital-age-not-what-you-might-expect/](#)
[06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Стивенс, Б. (2017). *The Dying Art of Disagreement* (Қайшылықтың құрып бара жатқан өнері). The New York Times. [онлайн] <https://www.nytimes.com/2017/09/24/opinion/dying-art-of-disagreement.html> мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Қосымша оқу

Литвиненко, Дж. (2018). *Here's How A Canadian Imam Got Caught Up In Fake News About Houston* (Канадалық имам Хьюстон жайындағы жалған жаңалықпен қалай ұсталып қалды). BuzzFeed. [онлайн] https://www.buzzfeed.com/janelytvynenko/toronto-imam-caught-up-in-fake-news?bftw&utm_term=.ha3w9B5rr#.acEgmYE66 мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Малруни Елдед, С. (2017). *In an era of fake news, students must act like journalists: schools rarely require news literacy, but it's more important than ever* (Жалған жаңалықтар дәуірінде студенттер журналистердей әрекет етулері тиіс: мектептердің жаңалықтық сауаттылықты қажет етуі сирек барады, бірақ ол қазір ерекше маңызға ие болуда). Science News. [онлайн] <https://www.sciencenewsforstudents.org/article/era-fake-news-students-must-act-journalists> мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Расбриджер, А., Нейлсен, Р. Және Скьесет, Х. (2017). *We asked people from all over the world how journalists should cover powerful people who lie. Here is what they said* (Біз дүние жүзіндегі адамдардан журналисттердің өтірік айтатын адамдарды қалай көрсетулері керек деп сұрадық. Айтқан сөздері мынау). Reuters Журналистикалық білім беру институты, Оксфорд университеті. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/risj-review/we-asked-people-all-over-world-how-journalists-should-cover-powerful-people-who-lie> [12/06/2018 ж. бастап қолжетімді]

Весей-БирнByrne, Дж. (2017). *Bikini designer exposes why you shouldn't trust everything you see on Instagram* (Бикини дизайнері сіз инстаграмда көргеннің барлығына сене бермеуіңіз керектігі жөнінде айтты). The Independent. [онлайн] <https://www.indy100.com/article/bikini-designer-instagram-before-after-karina-irby-7934006?amp> мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Фактілерді тексеру

Алексиос Мантзарлис

МОДУЛЬ 5

Қысқаша мазмұны

Саясаткерлерден бастап маркетингтерге дейін, мүдделерді қорғау топтарынан, брендтерге дейін - өзгені сендіруге ұмтылған әркімнің фактілерді шатастыруға, әсірелеуге және бұрмалауға ынтыласы бар. Бұл модуль қатысушыларға мәлімдемелердің фактілерін тексеру тәсілдемесі және этикалық стандарттар мен нормаларға сәйкес дәлелдерге сындарлы баға беруді көрсетуді көздейді.

Тақырып бойынша

Журналистиканың жауапкершілік пішіні ретіндегі фактілерді тексеру тарихы мен семантикасы

Нью-Йорк штатының сенаторы, Үндістан және Біріккен Ұлттар Ұйымының елшісі (1927-2003), Дэниел Патрик Мойнихан: «әр адамның жеке ойына құқығы бар, бірақ жеке фактіге емес» - деген ¹

«Фактілерді тексеру» ұғымы журналистикада екі мағынаны білдіре алады. Дәстүр бойынша, редакциялар деректерді және деректер кездесетін журналисттердің жеке мақалаларындағы мәлімдемелерді тексерген. Деректерді тексерудің бұл жанры, есептемелердің шынайылығын бағалайды, фактілер мен сандарды қайта тексереді және жариялау алдында жаңалықтар легінің мазмұнының сапасын қадағалайтын жалпы цикл қызметін атқарады. Бұл тәжірибенің замануи журналистикада жандануы, қалай болғанда да, Батыста 1920 жылдардағы *TIME* сияқты ірі апталық американдық баспалармен байланысты. ²

XXI ғасырдың басынан бері әлем бойынша экономикалық құлдырауға тап болған көптеген жаңалық ұйымдарының ³ деректерді тексеру бөлімдері көшірмелерді жөндеу үстелдерімен бірігіп немесе мүлдем жойылып, қысқартылып кетуіне әкеп соқты. Қазір көбінесе, апталық интеллектуалды, жоғары мазмұнды АҚШ *The New Yorker* немесе Германиядағы *Der Spiegel* сияқты журналдарда ғана арнайы деректер редакторлары әлі де жұмыс істейді.

Бұл модуль назар аударатын деректерді тексеру түрі бірнәрсе жарияланар алдында емес, мәлімдеме елге таратылған соң болады. Нақтылық екінші тұрған бұл деректерді тексерудің пішіні саясаткерлер немесе басқа қоғам қайраткерлерін өздерінің хабарламаларына жауапкершілікпен қарауға шақыруға бағытталған. Бұл салада фактілерді тексерушілер қоғамның наразылығын растау, не жоққа шығару үшін бастапқы және беделді дереккөздерді іздейді.

Деректерді «постфактум» тексеру көп жағдайда (бірақ әрдайым емес) партиялық манифесттерге, кампания баяндамаларына, саяси жарнамаларға көңіл бөледі. Тексерудің пішімдерінің арасындағы бұл түрі, саяси фактілерді тексеруге бағытталған жобалардың алғашқыларының қатарына 2003 жылы іске қосылған Пенсильвания университетіндегі Анненберг саясатының қоғамдық орталағының Factcheck.org жобасы және 2005 жылы іске қосылған Channel 4 Fact Check (4-Арнаның фактілерді тексеру) жобасы жатады.

1 Мойнихан, Д. және Вайсман, С. (2010). *Daniel Patrick Moynihan*. New York: PublicAffairs.

2 Скрайбер, Б. (2016). *Who decides what's true in politics? A history of the rise of political fact-checking* (Саясатта ненің шындық екенін кім шешеді: Саяси фактілерді тексерудің жандану тарихы). [онлайн] Poynter. <https://www.poynter.org/news/who-decides-whats-true-politics-history-rise-political-fact-checking> мекенжайы бойынша қол жетімді [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

3 Үшінші модульді қараңыз

4 Блойд-Пешкин, С. және Сивек, С. (2017). *Magazines find there's little time to fact-check online* (Журналдардың айтуынша, фактілерді онлайн тексеру үшін уақыт тым аз). [онлайн] Columbia Journalism Review. <https://www.cjr.org/b-roll/magazine-fact-checking-online.php> мекенжайы бойынша қолжетімді [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Соңғы он жылда деректерді тексеру өзектілікке ие болуда және әлем бойынша тарап кетті.

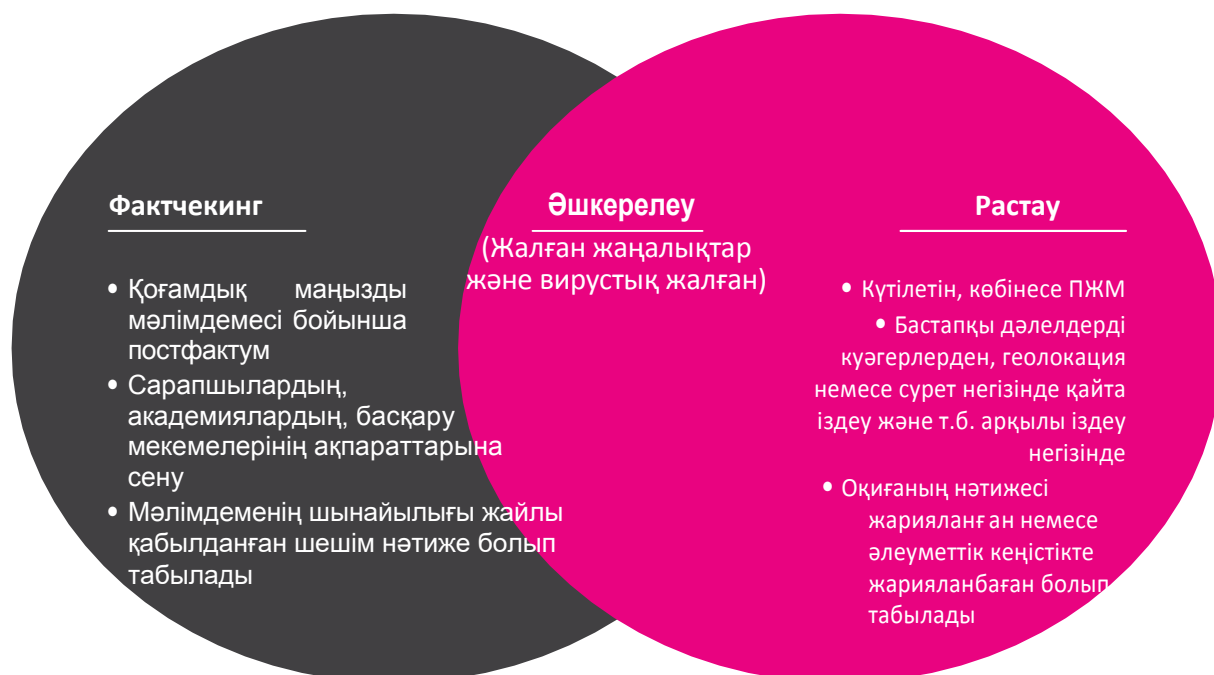
Бұл журналистикалық тәжірибенің дамуында екі жайт айрықша болды. Бірінші толқынға 2009 жылғы ұлттық есептілік үшін PolitiFact алған Пулитцер сыйлығын алған, «Санкт-Петербурґ Таймс» (қазір «*Tampa Bay Times*») бұдан бір жыл бұрын бастаған Флоридада деректерді тексеру жобасы бастама болды. PolitiFact инновациясы болып мәлімдемелерге фактілерді тексеру құрылымы мен ашықтығының қабатын қоса отырып, мәлімдемелерді «Шындық-Өлшегіш» шкаласы бойынша рейтинг беру табылды (Сынаушылар үшін рейтингтер процеске субъективтілік қосады). Бұндай құрылымдалған әдіс аудиторияға сөз не жайында қозғалып отырғандығын анық түсіну мүмкіндігін беріп, құрал ролін қоғам қайраткерлерін өз сөздері үшін жауапты болуға шақыратын құрал ретінде анықтап, әлем бойынша ондаған жобаны шабыттандырды⁵.

Фактілерді тексеру жобаларының екінші толқыны «жалған жаңалықтардың» ғалам бойынша кең таралуы кезеңінде басталды. Бұл қазіргі кезде қате толықтырылып, қолданылатын, жеке мүдделері негізінде әлеуметтік желілерде алгоритмдерді қолданудың арқасында үлкен аудитория жинайтын сансациялық ойлап табылған оқиғаларды толығымен сипаттайтын термин. 2016 жылы онлайн ақпараттық инфрақұрылым қате ақпарат пен жалған мәліметке жиі кездесетіндігі белгілі болды, сондықтан топтар біртіндеп фактілердің тексерілуіне көбірек көңіл бөлу жөнінде шешім қабылдауда.

Осы екінші толқын фактілерді тексеруге де, вирустық мистификациялауды да әшкерелеуге де көңіл бөлді. Теріске шығару деректерді тексерудің ішкі жиынтығының бірі болып есептелінеді және жалпы тексеріспен байланысты ерекше дағдыларды қажет етеді (әсіресе, пайдаланушы жасаған мазмұн, ПЖМ ретінде белгілі, төмендегі Вена диаграммасын қараңыз). Келесі модуль цифрлық мазмұн мен дереккөздерді тексерумен айналысатын болса, бұл модуль, төменде көрсетілгендей, деректерді тексеруге көңіл бөлетін болады⁶.

⁵ Мантазалис, А. (2017). *In its first decade, PolitiFact helped define political fact-checking far beyond Washington, D.C.* (Өзінің бірінші он жылдығында PolitiFact тексерулерді Вашингтон, КО шекараларынан қиыр жақтарға жая алды). [онлайн] Poynter. <https://www.poynter.org/news/its-first-decade-politifact-helped-define-political-fact-checking-far-beyond-washington-dc> мекенжайы бойынша қол жетімді [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

⁶ Алтыншы модульді қараңыз

5-сурет: Фактчекинг пен растау арасындағы айырмашылық

Әлем бойынша деректерді тексеруші ұйымдардың мысалдары

Duke Reporters зертханасының мәліметтері бойынша, 2017 жылдың желтоқсан айында 51 мемлекетте 137 тексеріс жобалары жұмыс жасаған⁷.

Америка Құрама Штаттары фактілерді тексерудің ең үлкен нарығы болып тұрғанда, әлемнің қалған бөлігінде одан да терең ойлы және инновациялық кейбір жұмыстар болып жатыр. Жаттықтырушылар Africa Check (Оңтүстік Африка, Сенегал, Нигерия және Кения), Chequeado (Аргентина), Les Décodeurs (Франция), Faktisk (Норвегия) және Full Fact (Ұлыбритания) сияқты жобалармен таныстыруды ұйғарулары мүмкін.

Белгілі бір мемлекеттер немесе аймақтарға жеке тоқталғысы келген жаттықтырушыларға келесі ресурстар пайдалы болуы мүмкін:

- **Бразилия:** «Fact-checking booms in Brazil» (Бразилиядағы фактілерді тексеру серпіліс) Кейт Стейкер-Гинзберг Poynter үшін жазған мақаласы, <https://www.poynter.org/news/fact-checking-booms-brazil> мекенжайы бойынша қол жетімді
- **Еуропа:** «The Rise of Fact-Checking Sites in Europe» (Еуропадағы фактілерді тексеру сайттарының жандануы) Лукас Грейвс және Ферерика Черубини Оксфорд Университетінің Reuters институты үшін әзірлеген есебі, <http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/our-research/rise-fact-checking-sites-europe#overlay-context=> мекенжайы бойынша қолжетімді

⁷ Стенцел, М. (2017). Fact-checking booms as numbers grow by 20 percent (Фактілерді тексеру серпілісі сандық қатынаста 20 пайыз артты). [онлайн] Duke Reporters Lab. <https://reporterslab.org/big-year-fact-checking-not-new-us-fact-checkers/> мекенжайы бойынша қолжетімді [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

- **Жапония:** «A new fact-checking coalition is launching in Japan» («Жаңа фактілерді тексеру коалициясы Жапонияда күш жинауда») Масато Каджимото Poynter үшін жазған мақаласы, <https://www.poynter.org/news/new-fact-checking-coalition-launching-japan> мекенжайы бойынша қолжетімді
- **Оңтүстік Корея:** «What's behind South Korea's fact-checking boom? Tense politics and the decline of investigative journalism» (Оңтүстік Кореяда фактілерді тексеру серпілісінің негізінде не жатыр? Әбіржіген саясат және тергеуші журналистика тоқырауы) Бу Ёнг Лим Poynter үшін жазған мақаласы, <http://www.poynter.org/2017/whats-behind-south-koreas-fact-checking-boom-tense-politics-and-the-decline-of-investigative-journalism/463655/> мекенжайы бойынша қолжетімді
- **Латын Америкасы:** «Lack of access to information is driving Latin America's fact-checking boom» («Ақпаратқа қол жетімділіктің тапшылығы Латын Америкасындағы фактілерді тексеру серпілісінің жетегі болып табылады») Иван Ехт Poynter үшін жазған мақаласы, <https://www.poynter.org/news/lack-access-information-driving-latin-americas-fact-checking-boom> мекенжайы бойынша онлайн қолжетімді
- **Америка Құрама Штаттары:** «Deciding What's True: The Rise of Political Fact-Checking in American Journalism» («Ненің ақиқат екендігін анықтау: Американдық журналистикадағы саяси фактілерді тексерудің жандануы») Лукас Грейвс кітабы немесе Брэд Скрайбердің Poynter үшін соған жасаған шолуы, <https://www.poynter.org/news/who-decides-whats-true-politics-history-rise-political-fact-checking> мекенжайы бойынша онлайн қолжетімді

Деректерді тексеру әдістемесі және этикасы

Фактілерді тексеру – жоғары математика емес. «Біз бұны қайдан білеміз?» деген жалғыз сұраққа негізделген, асқан нақтылықты қажет ететін талдау. Сонымен қатар, фактілерді тексеру - орфографияны ғана тексеру де емес. Сөздік ретіндегі бұрмаланған факт кездескен жағдайда белгілеп отыратын барлық деректер жазылған анықтамалық немесе құжаттарды тексеретін бағдарламалық жасақтама да жоқ.

Жалпы айтқанда, фактілерді тексеру үш кезеңнен тұрады:

1. Әлеуметтік желілерде, бұқаралық ақпарат құралдарында және заң есептірінен іздеу арқылы **фактілері тексерілетін мәлімдемені табу**. Бұл процесс көпшілік алдында қандай мәлімдемелер тексеріле алатынын (а) және қай мәлімдемелер тексеруден міндетті түрде өту керектігі (б) жайлы анықтауды қамтиды.
2. Тексерілетін мәлімдемеге қатысты барынша сәйкес дәлелдерді іздеу арқылы **фактілерді табу**.
3. Мәлімдемені дәлелдер тұрғысынан, әдетте шындық шәкілі бойынша бағалау жолымен **жазбаны түзету**.

Деректерді тексерудің сенімді ұйымдары өздерінің жұмыс үдерістерін көпшілікке арналған әдістемелер негізінде түсіндіреді. Жаттықтырушылар студенттерге келесі әрекеттердің бір немес бірнеше түрін көрсетсе болады:

1. Africa Check ұйымының «How We Work» («Біз қалай жұмыс істейміз») парағы (<https://africacheck.org/about-us/how-we-work/> мекенжайы бойынша қолжетімді), соның ішінде Materials(Материалдар) тарауындағы инфографика
2. Chequeado ұйымының «Metodo» (испан тілінде <http://chequeado.com/metodo/> мекенжайы бойынша қолжетімді)
3. Pagella Politica ұйымының «Metodologia» және «Come funzioniamo» (итальян тілінде <https://pagellapolitica.it/progetto/index> мекенжайы бойынша қолжетімді)
4. PolitiFact ұйымының «The Principles of PolitiFact» («PolitiFact қағидалары») (<http://www.politifact.com/truth-o-meter/article/2013/nov/01/principles-politifact-punditfact-and-truth-o-meter/> мекенжайы бойынша қолжетімді)

Халықаралық Фактілерді Тексеру Желісі (Fact-Checking Network (IFCN))⁸ де адал дерек тексерушілер күнделікті жұмысында негізге алатын қағидалар жиынтығын әзірлеген.

Деректерді тексеру ұйымдары IFCN қағидалар Кодексінің тексерілген қатысушысы болу үшін арыз тапсырады. Бұл стандарттар тиімді іске асырылуын бағалайтын сыртқы бағалауды қажет етеді. Жаттықтырушыларға кодекспен танысуға, өз мемлекетінің фактілерді тексеру ұйымдары берген бағаларын табуға және студенттердің фактілерді тексерушілерге деген сенімін ұлғайту-ұлғайтпауын байқап, талқылау ұсынылады.

Бұл қағидалар оқырмандарға фактінің жақсы тексерілуін немесе нашар тексеруден ажыратуға көмектесу үшін жасалды. Фактіні тексеру кейпіндегі жалған ақпараттың мысалы ретінде, жаттықтырушылар төмендегі екі мақаланы келтіре алады:

- *These fake fact-checkers are peddling lies about genocide and censorship in Turkey* (Фактілердің бұл жалған тексерушілері Түркиядағы геноцид пен цензура туралы жалғанды саудалауда) (Poynter) <https://www.poynter.org/news/these-fake-fact-checkers-are-peddling-lies-about-genocide-and-censorship-turkey>
- *In the post-truth era Sweden's far-right fake fact checker was inevitable* (Постшындық дәуірінде Швециядағы жалған фактілерді ультра-оң тексерілуі шарасыз болып табылады). (The Guardian) <https://www.theguardian.com/media/2017/jan/19/in-the-post-truth-era-swedens-far-right-fake-fact-checker-was-inevitable>

Фактілерге не кедергі

Фактілерді тексерудің тәжірибелік бөліміне үңілмей тұрып, студенттер оның және өздерінің шектеулерін білулері қажет.

Кейбір пікір білдірушілердің айтуынша, біз «постшындық» немесе «постфактум» дәуіріне аяқ бастық. Бұл терминдер 2016 жылы әлем бойынша барлық жарияланымдардың тақырыбына қосылып, Оксфордтың ағылшын тілінің сөздігі мен неміс тілінің қоғамдастығына сәйкес «Жыл сөзі» болып таңдалды.

⁸ Автор, Алексис Мантзарлис, Халықаралық Фактілерді Тексеру Желісінің жетекшісі болып табылады

⁹ <https://www.poynter.org/international-fact-checking-network-fact-checkers-code-principles>. мекенжайы бойынша қолжетімді [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Пост-шындықты жақтаушылардың дәлелдеріне арқа сүйесек, саясат пен бұқаралық ақпарат құралдары поляризацияланған және жалынды атанғандары сонша, азаматтар өздері келіспейтін кез келген деректі жоққа шығаратын болған.

Бұл көпшілік беделді санайтын сілтемелер арқылы жасалған түзетулер кезінде, адамдардың хабардар болуы жақсаратынын (орта көлемде) көрсететін зерттеулердің өсіп келе жатқан көлемімен онша келіспейді. Жаттықтырушылар келесі сабақтарды өздерінің студенттерімен оқып, талқылауына болады:

- Свайр, Б., Берински, А. Дж., Левандовски, С. және Еккер, Ю. К. Х. (2017). *Processing political misinformation: comprehending the Trump phenomenon* (Саяси ақпаратты өңдеу: Трамп феноменін түсіну) (1 наурыз 2017). <http://rsos.royalsocietypublishing.org/content/4/3/160802> мекенжайы бойынша қол жетімді [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].
- Нихан, Б. және Зейтзофф, Т. (2018). *Fighting the Past: Perceptions of Control, Historical Misperceptions, and Corrective Information in the Israeli- Palestinian Conflict* (Өткенмен соғысу: израиль-палестиналық қақтығыстардағы бақылауды қабылдау, тарихи адасулар және түзетуші ақпарат). <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/pops.12449/abstract> мекенжайы бойынша қолжетімді [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].
- Вуд, Т. және Портер, Е. (2016). *The Elusive Backfire Effect: Mass Attitudes' Steadfast Factual Adherence* (Ұстампайтын кері жалын әсері: бұқаралық қатынастардың тұрақты әс жүзіндегі адалдығы) (5 тамыз 2016). <https://ssrn.com/abstract=2819073>. мекенжайы бойынша қолжетімді [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Бірақ соның өзінде, қарапайым түрде фактілер әлемнің мінсіз сипаттамасы мен жеке адамдар қалаулары мен өткен сенімдеріне қарамастан, жаңа фактілерді қатесіз қабылдайтын, толығымен рационалды жаратылыс болып табылады деп болжау ақылға сыймайды. Әрқайсымыздың когнитивтік және басқа да нанымдарымыз, шынында, деректі ақпаратты қабылдауға бөгеу жасайтын ақыл-ой кедергілеріміз бар. Бұның басқа адамдармен емес, барлығымызбен болатын жайт екенін айта кеткен маңызды.

Жаттықтырушылар келесі қате түсініктердің бірнешеуін сынып бөлмесінде талқылаулары қажет.

Дәлелдемені алдын-ала болжау [Британика энциклопедиясынан — <https://www.britannica.com/topic/confirmation-bias> [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді]: осыған дейін қалыптасқан сенімге сай ақпаратты түсіндіру мен іздеу арқылы оны өңдеу үрдісі. Мұндай шешімді алдын ала қабылдау тәсілі айтарлықтай деңгейде әдейі болмайды және көп жағдайда қарама-қарсы ақпаратқа мән берілмей қалатын жағдайға алып келеді. Қалыптасқан сенімдерге белгілі жағдай мен нақты нәтижеге қатысты болжаулар жатады. Адамдар мәселе өте маңызды немесе өзіне қатысты болған жағдайда, өз сенімдерін растау үшін ақпаратты өңдеуге ерекше бейім.

Мақсатты пайымдау [*Discover журналынан* — <http://blogs.discovermagazine.com/intersection/2011/05/05/what-is-motivated-reasoning-how-does-it-work-dan-kahan-answers/#.WfHrl4ZrzBI> [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Мақсатты пайымдау - адамдардың өздерінің ақпарат өңдеулерін аңдаусыз қандай да бір нәтиже немесе мақсатқа сай келетін шешімдерге бейімдеу үрдісіне жатады. Классикалық мысалды қарастырайық. 1950-жылдары психологтар тәжірибе қатысушылары, Айви Лигасының екі колледжінің студенттеріне осы екі мектептің футбол командаларының матчі кезінде жасалған төрешілердің даулы пікірлері көрсетілген фильмды көруді сұрады. Әр мектептің оқушылары олардың қарсыластарына жақсы пікір айтылған жағдайды емес, төрешінің өздерінің мектептеріне артықшылық білдірген жағдайды үлкен ықтималдылықпен дұрыс пікір деп санады. Зерттеушілер студенттердің өз оқу орындарына адалдық ретіндегі эмоционалды қызығушылық таспада көргендерін қалыптастырды деген шешімге келді.

Эвристиканың болуы [Оксфорд Университеті Баспасының Психология сөздігінен — <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199534067.001.0001/acref-9780199534067-e-830> [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді]. Өзі арқылы жағдайдың ықтималдылығы немесе жиілігі жөнінде оңай еске түсіруге болатын жағдайлар саны бойынша бағаланатын когнитивті эвристика. Бұл адамдардың қате сенімді еске оңай түсіруге болатындықтан ғана шынайы деп қарастыратын жағдайға әкеп соғуы мүмкін. Лиза Фацио Вандербильт Университетінде өткізген тәжірибе барысында адамдардан «сари дегеніміз – килт» сөзін алты рет қайталау сұрағанда бұндай айғайлап тұрған өтірікке сол сөзді бір рет қана айтқан адамдармен салыстырғанда көбірек сенген. Сынсыз журналистика сендіретін өтірік векторына айналуы мүмкін. Мысалы, БАҚ Барак Обаманың туылған жері туралы қастандық теориясы жайында баяндай отырып, АҚШ бұрынғы президенті Гавайларда туылмағандығына нық сенімге септігін тигізген болар.

Фактілерді тексерудің өзі мінсіз құрал болып табылмайтындығын атап өткен жөн. Бір нәрсе 100% нақты болуы, бірақ маңызды мәтінменді ескермеуі мүмкін.¹⁰ Фактілер дәл қалыптасып, бір нақты фактілердің өздеріне түрлі мағына бере алатын үлкенірек баяндау құрылымдар құрамында тәртіпке келтіріледі, тәртіптері өзгертіледі. Ол ол ма, ақиқат – жай фактілер жиынтығы емес. Фактілерді тексеру – балама түсіндірулер қатарын жаю ғана емес, рационалды пікірталастарды негіздеу үшін баяндаушы және жеке бейімділіктерге әсер етуі мүмкін фактілер топтамасын растау болып табылады.

Модуль мақсаттары

- Әлем бойынша фактілерді тексеруде қолданылатын ұсынылатын тәжірибелермен таныстықты жетілдіру
- Фактілерді түсінуде кедергі болатын когнитивтік қате түсініктер туралы білімді дамыту.
- Сындарлы талдау дағдыларын тереңдету

¹⁰ Мысал ретінде қараңыз Яновски, Д.(2013). *The chart Tim Cook doesn't want you to see* (Тим Кук сіз көруіңізді қаламайтын кесте). <https://qz.com/122921/the-chart-tim-cook-doesnt-want-you-to-see/>. мекенжайы бойынша қол жетімді [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Оқу нәтижелері

1. Фактілерді тексеру журналистиканың қалыптасып келе жатқан жеке бір түрі, сондай-ақ, тәжірибенің әдістемесі мен этикасы ретінде түсіну.
2. Дәлелдемелердің сапасын бағалау кезінде қойылатын сұрақтарды түсіну.
3. Тексеруге жарамды фактілерді пікірлер мен әсірелеуден ажырату қабілеттерді тереңдету.
4. Фактіні түсінуге кедергі жасайтын когнитивті қате түсініктерді негіздеуші концептуализация.

Модуль пішімі

Осы тақырыптың теориялық тапсырмалары келесідей:

1. Тарих және семантика
2. Әдістеме және этика
3. Фактілер үшін кедергілер

Тәжірибелік бөлім екі тапсырмаға бөлінген

1. Фактілері тексерілетін мәлімдемелерді табу
2. Фактілерді табу

Тапсырма жазбаны түзетуге бағытталған.

Жоспарды оқу нәтижелерімен байланыстыру

А. Теориялық

Модуль жоспары	Сағат саны	Оқу нәтижелері
1. Тарих және семантика	20 минут	1
2. Әдістеме және этика	20 минут	1
3. Фактілер үшін кедергілер	20 минут	4

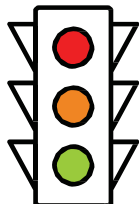
В. Тәжірибелік

Модуль жоспары	Сағат саны	Оқу нәтижелері
Тапсырма 1: Фактілері тексерілетін мәлімдемелерді табу	30 минут	3
Тапсырма 2: Фактілерді табу	1 сағат	2

і) Фактілері тексерілетін мәлімдемелерді табу

Фактілерді тексеру басты назарын әділ түрде қарауға болатын, ең болмағанда бір фактісі немесе саны бар мәлімдемелерге бөледі. Тексеру пікірлер, болжамдар, әсірелеу, сатира мен әзілдердің ақиқаттылығын бағаламайды.

Тапсырма 1: Студенттерге келесі төрт қоғам қайраткерінің баяндамасынан келтірілген үзіндіні оқып шығып, факт негізінде тексеруге болатын шынайы деректерді бір түспен (жасыл), басқа түспен (қызыл) тексеруге келмейтін пікірлерді және тағы бір түспен (сары) екеуінің ортасындағы фактілерді бояуды сұраңыз. Студенттер өздерінің мазмұндамаларынан үзінділерді тапсырған соң, әрбіреуін талдап, қарап шығыңыз және шағым ретіндегі «фактілері тексерудің» не екендігін талқылаңыздар.

НҰСҚАУ

Қызыл – мәлімдеме факт негізінде тексеріле алмайды

Сары – Сары мәлімдеме екі ортада

Жасыл – мәлімдеме факт негізінде тексеріле алады

Мишель Бачелет, Чилидің бұрынғы президенті

Бұл бағытта біз айтарлықтай прогресске қол жеткізгенімізге қарамастан, теңіз экожүйесі үшін тағы бір қауіп қатерді -платмассаны жою керек екендігін түсінеміз. Жыл сайын 8 миллион тонна пластика мұхитқа түсіп, онда жүздеген жылдар бойы қалып, теріс әсер етеді. Бұл мәселені шешу жолында біз қоршаған орта бойынша Біріккен Ұлттар Ұйымының «Таза теңіз» кампаниясына қосылдық. Сол арада, жергілікті деңгейде 12 ай бойы жағалаулық қалаларда пластик пакеттерді қолдануға тиым салатын заң жобасын ұсынамыз. Бұл заң азаматтарға мұхиттарды қорғауда өз үлесін қосуға жол ашады. Осылайша, біз Америкадағы бұндай заңды іске асырған алғашқы мемлекет боламыз, және осы жауапкершілікті өз мойындарына алуға басқа елдерді де шақырамыз. Одан бөлек, озон қабатының қайта қалпына келуіне мүмкіндік берген, озон қабатын бұзушы заттектер туралы Монреаль хаттамасы қабылданғалы 30 жыл өтті. Осы отыз жылдық мерейтойда менің мемлекетім жаһандық жылынды 0,5 ° C-ға алдын алуға бағытталған Монреаль хаттамасына 2016 жылы енгізілген Кигалиялық өзгертулерге өзінің ратификациялауын сақтауға тапсырды. Осылайша, Чили бұл келесімді ратификациялаған алғашқы елдердің бірі болды. Бірақ бұл әлі соңы емес. Патагониядағы саябақтар желісін жасай отырып, қоғам қолданысы үшін біз мемлекет тарапынан бақылауға алынатын 4,5 миллион гектар биоалуантүрлілікке бай және жасыл көшеттер қостық.

Джейкоб Зума, Оңтүстік Африканың бұрынғы президенті

Қазіргі әлемдік экономиканың құрылымы әлемдік оңтүстік пен әлемдік солтүстік арасындағы құрдымды одан әрі тереңдетуін жалғастыруда. Жаһанданудың игілігін аздаған адам қолданса да, әлемнің көптеген елдері бұрынғыдай аштық пен кедейлік жағдайында. Бір кезде өз өмір сүру ортасын жақсартуға деген үмітсіз өмір сүруде. Тіпті дамыған мемлекеттердің өзінде, байлар мен кедейлер арасындағы айырмашылық айтарлықтай салмақты болып, үлкен алаңдаушылық тудырады. Бізге 2030 жылға дейінге кезеңнің күн тәртібінде мақсаттар мен жетістіктерге жету үміті үшін, бұл түрлендірілмеген жаһандық экономиканың құрылымы қалыптастыратын мәселелер мен кедергілерді шешу үшін әлемдік көшбасышылар тарапынан саяси бейілділік пен ерік қажет. Бұл экономикаға саласына деген тең емес және әділетсіз қарым-қатынастың күші Африкаға ауыр тиюде. Мысалы, біздің континент минералды ресурстарға бай, бірақ ол сол қалпынша дамымаған мемлекеттердің ең көп санына ие.

Зигмар Габриэль, Германияның бұрынғы сыртқы істер министрі,

Біз Біріккен Ұлттар Ұйымының мандатын орындауға қажет барлық қаражатты қамтамасыз етуіміз қажет. Бірақ қазіргі уақытта сандар басқа жағдайды көрсетеді: Әлемдік азық-түлік бағдарламасы қазіргі күннің жаһандық аштық дағдарысымен күрес жүргізуге қажет ақшаның 50%-ын кемін ғана алады. Бүгінде Әлемдік Даму бағдарламасы өзінің жарнасының тек 15%-ын ерікті байланыссыз төлемдер арқылы алады, ал 2011 жылы ол бұрынғыдай 50% құраған. БҰҰ басқа да көмек көрсету бағдарламаларының жағдайы қуанта алмайды.

Біріккен Ұлттар Ұйымында жауапты лауазымдар тиімді көмек ұйымдастыруға қарағанда, қажетті қаржыландыру іздеумен өтініш білдіретін хаттарды таратуға көбірек уақыт бөлулері мүмкін емес. Біз бағытты осы жерде өзгертуіміз қажет. Біз Біріккен Ұлттар Ұйымына тиісті деңгейдегі қаржыландыру мен көбірек еркіндік ұсынуымыз керек. Ал өз кезегінде, бізге қаржыландырудың қалай жұмсалатынына байланысты айқындық пен тиімділікті қамтамасыз ету қажет. Қалай болған да, Германия Біріккен Ұлттар Ұйымын қаржылай көмек беруін жалғастыруды көздейді. Міндетті жарнаның жеткізушілерінің ең ірі төртіншісі және бұдан басқа мысал, әлемдік гуманитарлық көмектің донорларының ең үлкендерінің бірі ретінде, біз осыған дейінгі салымдарымызды одан әрі жалғастырғымыз келеді.

Марк Цукерберг, Фейсбук Төрағасысы

Фейсбук - идеалисттік және оптимисттік компания болып табылады. Біздің өміріміздің көп бөлігінде байланысқан адамдар бөлісе алатын жақсылықтың барлығына зейін қойдық. Фейсбуктің дамуымен, адамдар жан-жақтан өздері жақсы көретін адамдармен байланыста болу үшін, олардың даусы біреуге жету үшін, сондай-ақ топтар мен компаниялар жасау

үшін жаңа, мықты құралға ие болды. Жақында ғана біз мөлшерлі түрде болса да, Фейсбукта ұйымдастырылған #metoo және «Өміріміз үшін марш» қозғалыстарын көрдік. Харви дауылынан кейін адамдар көмекке 20 миллион доллардан астам ақша жинады. Және енді 70 миллион кіші өндіріс орны даму мен жұмыс орнын жасау үшін а Фейсбукті қолдануда.

ii) Фактілерді табу

Тапсырма 2: Студенттерді екі топқа бөліңіз. Әр топ жоғарыда келтірілген фактілерді тексеруге арналған мысалдардың бір «жасыл» түрін таңдасын (немесе өзіңіз әзірлеген тізімді пайдаланыңыз).

Топтардан нәтижелерді растайтын немесе теріске шығаратын дәлелдемелерді табуды сұраңыз. Бірақ, оның алдында, олар тапқан дереккөздерді келесі параметрлер бойынша бағалауды ұсыныңыз.

Жуықтық: Бұл оқиғаның дәлелдемелері қаншалықты бір-біріне жақын? *Мысал: әдетте ұлттық статистикалық мекеменің нақты көрсететін жұмыспен қамтылу көрсеткіштерінен, нақты мәліметтерден алыс келетін, жұмыссыздықтың соңғы статистикасын хабарлайтын жаңалықтар ұйымының мәліметтерінің құндылығы төмен.*

Құзырет: Қандай құжаттар дәлелдемелерді шығарушының сапасын көрсетеді? *Мысал: Кітап авторы бұл тақырып бойынша докторлық дәрежеге ие және өз саласында жиі аталып отырады.*

Нақтылық: Дәлелдер қалай жинақталды? *Мысал: Әйелдерге көрсетілген зорлық зомбылық туралы мәліметтер көп жағдайда сауалнамаларды пайдалану жолымен жинақталады.¹¹ Бұл жалпылық шындыққа жанаспайтындай, ал әйелдердің жауап қайтаруға әзірлігі мен сексуалды алымсақтықтың концептуализациясы түрлі елдердегі әртүрлі екендігін есепке ала отырып, халықаралық салыстыруларды қиындататын болуы мүмкін. Бұл әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық мәселесінің өзектілігін төмендету үшін емес, нақты мәлімдемелерді қолдау үшін қатаңдылықты қорғау үшін қажет.*

Ашықтық: Сіз дәлелдер жайлы не білесіз? *Мысал: ғылыми зерттеу нәтижеге тірек болған барлық мәліметтерді басқа зерттеушілер көру үшін, онлайн түрде жария етті.*

Сенімділік: бағалауға арналған қызмет тізімі бар ма? *Мысал: Transparency International 20 жылға жуық сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексін жариялауда. Бұл сарапшыларға оның шектеулерін анықтау үшін қажетті уақыт берді.¹²*

² БҰҰ гендерлік статистика индикаторын (48) қараңыз <https://genderstats.un.org/#/downloads>

³ Хью, Д. (2016) *Here's this year's (flawed) Corruption Perception Index. Those flaws are useful. (Осы жылғы жемқорлық сыбайластықты қабылдау индексі. Оның шалалығының өзі пайдалы).* The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/01/27/how-do-you-measure-corruption-transparency-international-does-its-best- and-thats-useful/?utm_term=.7ff90ea2890f мекенжайы бойынша қолжетімді [23/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Мүдделер қайшылығы: Бұның не екендігіне дереккөздің өзіндік немесе дербес мүдделер дәлел бола ала ма? *Мысал: Макарондардың денсаулыққа болжамды пайдасы туралы зерттеу жұмысы ішінара макарон бұйымдарының ірі өндірушісімен жүргізіліп, қаржыландырылды.*

Жаттықтырушылар келесі кестені басып шығарып, оқушылардан оны әр дереккөзді бағалау үшін қолдануларын сұрауына болады.

	Нашар	Орташа	Жақсы
Жуықтық			
Құзырет			
Нақтылық			
Ашықтық			
Сенімділік			
Мүдделер қайшылығы			

Ұсынылатын тапсырма

Жазбаны түзету

Оқу құралында бағаланған дәлелдерді қолдана отырып, қатысушылар өздері таңдаған пікірдің шынайылығына қатысты шешім қабылдау үшін, деректерді тексеру туралы есептеме жазулары қажет (шамамен, 1200 сөздей).

Олар деректермен тексерілген шағымды бағалау үшін өздерінің жеке баға шәкілін жасаулары қажет. *Мысалы, PolitiFact келесідей рейтингтерді таратады:*

Шындық – Пайымдау нақты болып табылады және ол маңызды ештеңені жіберіп алмады.

Негізінен шындық – Пайымдау дұрыс, бірақ айқындау мен қосымша ақпаратты қажет етеді.

Жартылай шындық – Бұл пайымдау ішінара шынайы, бірақ маңызды бөлшектерін жоғалтып алады немесе оқиғаларды мәтінменнен шығарып алады.

Негізінен өтірік – Шындық жайлы элементтері бар пайымдау, бірақ басқа әсер қалдыратын сындарлы деректерді елемейді.

Жалған – Мілімдеме дұрыс емес.

Сөз жоқ өтірік – Пайымдау нақсыз болады және қисынсыз пікір қалыптастырады.

⁴ Бұл өмірде болған оқиға. Толығырақ ақпарат: <http://www.healthnewsreview.org/2016/07/study-really-find-pasta-opposite-fattening/> [23/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Рейтингтік шкалалар PolitiFact қолданатын сияқты шындықтан өлшеусіз өтірікке дейін нашарлайтын сызықтық болуы міндетті емес. Мысалы, *El Sabueso in Mexico*¹⁴ ешбір дәлелі жоқ мәлімдемелерге қатысты «Бұны дәлелдеу мүмкін емес» немесе дұрыстылығы таңдалған әдістемеге тәуелді мәлімдемелерге «Талқылауға жарамды» сияқты рейтингтерді қолданады. Деректі анықтауда біз бере алатын біліктілік ауқымына сай болуы үшін, жеке шкалаларды жасауда шығармашылық танытқандары үшін студенттерді мақтаңыз.

Уақыт пен қолда бар ресурстарға қарай, оқытушылар студенттерге мәтіндік форматтан тыс, деректерге тексеру жүргізуді де ұсынуларына болады. Мемдер, қысқа бейнелер, GIF-файлдар, Snapchat - осының барлығы өтірікпен күресте потенциалды жақсы құралдар болып есептелінеді. Шындығына келгенде, бір зерттеу жұмысы деректерді тексеру мақала түрінде емес, әзіл-сықақ бейне ретінде болған жағдайда тиімді болатынын көрсетті.¹⁵

Оқытушылар бірнеше шығармашылық пішімдегі мысалдарды табу үшін келесі Poynter мақалаларын қараса болады:

Мантзарлис, А. (2016). *Fact-checkers experiment with Snapchat, GIFs and other stuff millennials (Фактілерді тексерушілердің Snapchat, GIF және заманымыздың басқа жаңалықтарымен жүргізген тәжірибелері)*. <https://www.poynter.org/news/fact-checkers-experiment-snapchat-gifs-and-other-stuff-millennials> мекенжайы бойынша қолжетімді [28/03/2018 ж. бастап қол жетімді].

Мантзарлис, А. (2016). *How (and why) to turn a fact check into a GIF (Фактілерді тексеруді қалай (және не мақсатпен) GIF файлына айналдыруға болады)*. <https://www.poynter.org/news/how-and-why-turn-fact-check-gif> мекенжайы бойынша қолжетімді [28/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Оқу

Аталған оқу құралдарына қосымша түрде Poynter <https://www.poynter.org/channels/fact-checking> мекенжайы бойынша аптасына бірнеше рет жаңартылып отыратын фактілерді тексерудің арнайы бөлімін ұсынады. Мысал ретінде сол жерден алынған бірнеше ағымды, пайдалы ресурсты ұсынамыз.

Poynter (2018). *How to fact-check a politician's claim in 10 steps (Саясаткер мәлімдемесін 10 қадамда қалай тексеруге болады)*. <https://factcheckingday.com/articles/5/how-to-fact-check-a-politicians-claim-in-10-steps> мекенжайы бойынша қолжетімді. [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Ван Есс, Н. (2017). *The ultimate guide to bust fake tweeters: A video toolkit in 10 steps (Жалған твиттерлерді жою бойынша толық нұсқаулық. 10 қадамдық бейнеқұрал)* <https://www.poynter.org/news/ultimate-guide-bust-fake-tweeters-video-toolkit-10-steps> мекенжайы бойынша қол жетімді. [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

5 AnimalPolitico (2015). <http://www.animalpolitico.com/blogueros-blog-invitado/2015/01/28/el-sabueso-un-proyecto-para-vigilar-el-discurso-publico/> мекенжайы бойынша қолжетімді. [6/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

6 Юнг, Д., Джеймисон, К., Пульсен, С. және Голдринг, А. (2017). *Fact-Checking Effectiveness as a Function of Format and Tone: Evaluating FactCheck.org and FlackCheck.org*. (Фактілерді тексеру Пішім мен реңк функциясы ретінде: FactCheck.org және FlackCheck.org баралауы). Journalism & Mass Communication Quarterly, 95(1), 49-75-беттер.

Мантзарлис, А. (2015). *5 things to keep in mind when fact-checking claim about science* (Ғылым жөніндегі фактілерді тексеру барысында есте сақтау қажет 5 нәрсе).

<https://www.poynter.org/news/5-things-keep-mind-when-fact-checking-claims-about-science>. мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Мантзарлис, А. (2016). *5 tips for fact-checking claims about health* (Денсаулық жөніндегі мәлімдемелердің фактілерін тексеру қатысты 5 кеңес). <https://www.poynter.org/news/5-tips-fact-checking-claims-about-health> мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Мантзарлис, А. (2015). *5 tips for fact-checking datasets* (Фактілерді тексеруге қатысты 5 кеңес). <https://www.poynter.org/news/5-tips-fact-checking-datasets> мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Мантзарлис, А. (2015). *5 studies about fact-checking you may have missed last month* (Өткен айда өткізіп алуыңыз мүмкін фактілерді тексеру бойынша 5 сабақ) (Poynter). <https://www.poynter.org/news/5-studies-about-fact-checking-you-may-have-missed-last-month>. мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Мантзарлис, А. (2017). *Repetition boosts lies - but it could help fact-checkers too* (Қайталау өтірікті арттырады – бірақ ол фактілерді тексерушілерге көмектесуі де мүмкін) <https://www.poynter.org/news/repetition-boosts-lies-could-help-fact-checkers-too>. мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Мантзарлис, А. (2017). *French and American voters seem to respond to fact-checking in a similar way* (Француз және американдық сайлаушылар фактілерді тексеруге бірдей қарайтын сияқты). <https://www.poynter.org/news/french-and-american-voters-seem-respond-similar-way-fact-checking> мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Фюнке, Д. (2017). *Where there's a rumour, there's an audience. This study sheds light on why some take off* (Сыбыс ар жерде халық та бар. Бұл сабақта кейбіреулерінің неге үдеп кететіні қарастырылған). <https://www.poynter.org/news/where-theres-rumor-theres-audience-study-sheds-light-why-some-take-off> мекенжайы бойынша қолжетімді. [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Фюнке, Д. (2017). *Want to be a better online sleuth? Learn to read webpages like a fact-checker* (Ең жақсы онлайн ізкесер болғың келе ме? Веб беттерді фактілерді тексеруші ретінде оқуды үйрен). <https://www.poynter.org/news/want-be-better-online-sleuth-learn-read-webpages-fact-checker> мекенжайы бойынша қолжетімді. [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Фюнке, Д. (2017). *These two studies found that correcting misperceptions works. But it's not magic* (Осы екі зерттеу бұрыс баяндауды түзету жұмыс істейтіндігін көрсетті. Бірақ оның екі өлшемді сиқыры жоқ). <https://www.poynter.org/news/these-two-studies-found-correcting-misperceptions-works-its-not-magic>. мекенжайы бойынша қолжетімді [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Мантзарлис, А. (2017). *What does the «Death of Expertise» mean for fact-checkers?* (Фактілерді тексерушілер үшін «Сараптаманың ақыры» деген нені білдіреді?) <https://www.poynter.org/news/what-does-death-expertise-mean-fact-checkers> мекенжайы бойынша қолжетімді. 06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Мантзарлис, А. (2017). *Journalism can't afford for corrections to be the next victim of the fake news frenzy* (Журналистика келесі жалған ақпарат құрбаны болмау үшін түзетулерге жол бере алмайды). <https://www.poynter.org/news/journalism-cant-afford-corrections-be-next-victim-fake-news-frenzy> мекенжайы бойынша қолжетімді. [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Мантзарлис, А. (2016). *Should journalists outsource fact-checking to academics?* (Журналисттер фактілерді тексеруді академиктерге тапсырулары тиіс пе?)
<https://www.poynter.org/news/should-journalists-outsource-outsource-fact-checking-academics>.
 мекенжайы бойынша қолжетімді. 06/04/2018[06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Кітаптар

Болл, Дж. (2017). *Post-Truth: How Bullshit Conquered the World* (Постшындық: боқтық әледі қалай жаулап алды). Лондон: Biteback Publishing.

Гладстон, Б. (2017). *The Trouble with Reality: a Ruminant on Moral Panic in Our Time* (Болмыс тудыратын қиындықтар: Қазіргі замандағы моральдік үрей жөніндегі ойлар).

Нью-Йорк: Workman Pu.

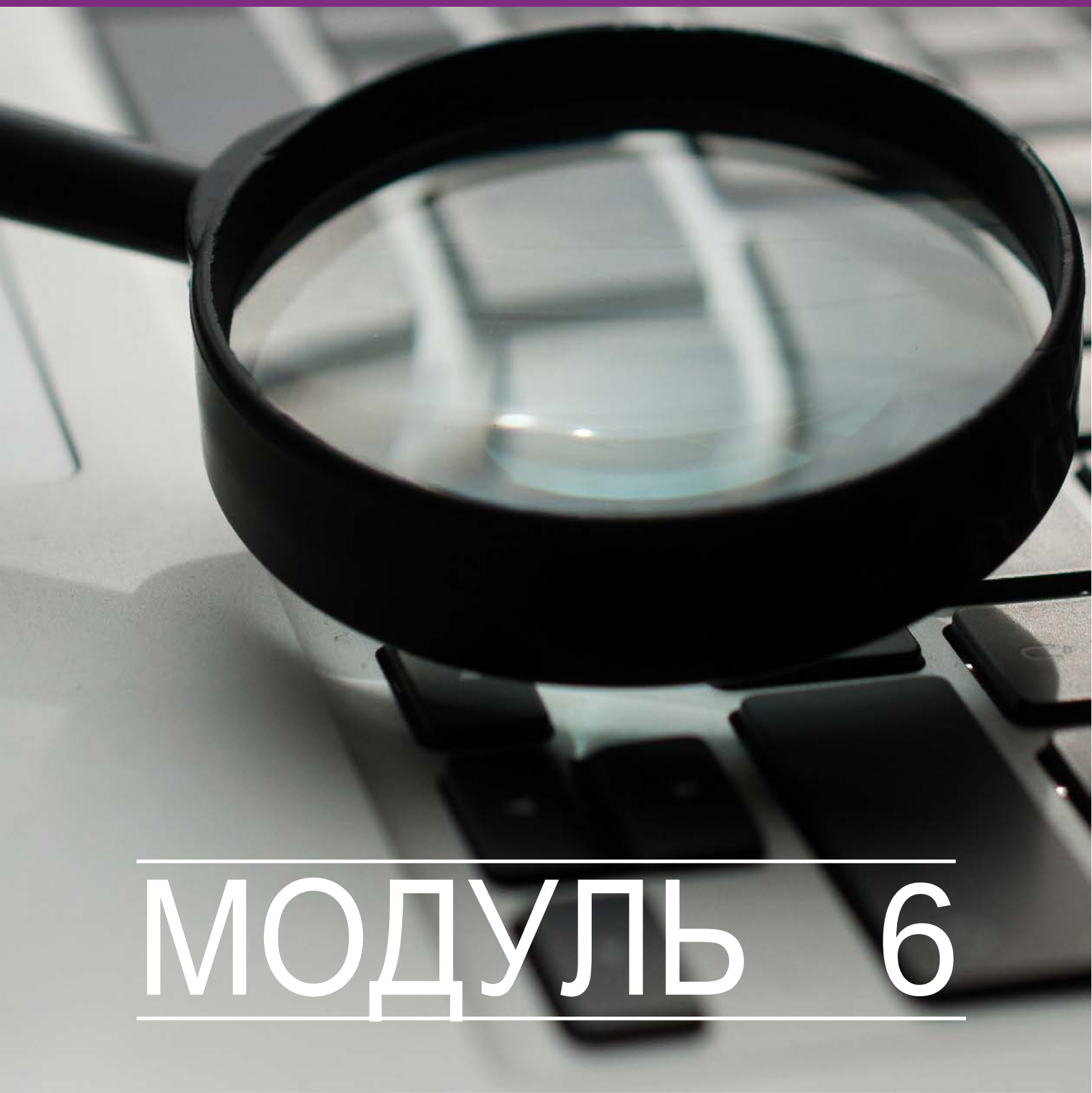
Грейвс, Л. (2016). *Deciding What's True: the Rise of Political Fact-Checking Movement in American Journalism* (Ненің шындық екенін шешу: Американдық журналистикадағы саяси фактілерді тексерудің жандануы) Нью-Йорк: Columbia University Press.

Онлайн ресурстар

Халықаралық Фактілерді тексеру күніндегі рөлді ойындар сабағы бойынша жоспар (14-16-жасар студенттерге арнап әзірленген): <http://factcheckingday.com/lesson-plan> сілтемесі бойынша қолжетімді. Сондай-ақ, веб-сайтта кеңестер парағы, университет студенттері үшін онлайн-курсқа сілтеме және оқитын фактілер мен фактілерді тексеру тізімі берілген.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІ ТЕКСЕРУ: ДЕРЕКТЕР МЕН ВИЗУАЛДЫ МАЗМҰНДЫ БАҒАЛАУ

Том Трюиннард және Фергус Белл

МОДУЛЬ 6

Бұл модуль қатысушыларға ғаламтордағы цифрлық ақпараттың дереккөзін анықтап, тексеруде көмектесуге бағытталған. Ол дереккөздердің, фотосуреттер мен бейнелердің, әсіресе әлеуметтік желілер арқылы тараған пайдаланушылар жасаған мазмұнның (ПЖМ) түпнұсқалығын анықтауға арналған түрлі стратегияларды қамтиды.

Бұл модульдың соңына қарай қатысушылар *Фейсбук*, *Твиттер*, *Инстаграм* және *Ютуб*¹ сияқты платформаларда таратылатын, көбінесе әртүрлі жалған және жаңылыстыратын жаңалық оқиғаларының мазмұн түрлері жайлы білулері қажет. Мұндай мазмұнды сенімді жаңалықтық ұйымдары мерзімді түрде жинап, көшіріп, оларды сенімсіздендіреді. Сондай-ақ, кейде қоғамдық пікірластарға² әсер ету мақсатында және журналистердің сенімді дереккөздер³ ретіндегі беделдерін қолдана отырып, журналистер оны әлеуметтік желілерде қайта бөліп, күшейтеді³.

Қатысушыларға мазмұнды тексеру үшін тергеудің негізгі әдістері мен стратегияларын тәжірибе жүзінде қолданар алдында өздерінің түйсіктерін шынайы сценарийлер мен мысалдар арқылы тексеру ұсынылады, оның қатарына жататындар:

- Журналистік пайдалануды реттейтін этикалық қағидаларға сәйкес, пайдаланушы жасаған мазмұнды түпнұсқалық дереккөздермен табу және есептеу⁴
- Жалған тіркеулік жазабалар және боттарды анықтау мен оларды жою^{5,6}
- Визуалды мазмұн негізгі дереккөзбен дұрыс байланысқандығын растау
- Мазмұнды жүктеу мен жазба уақытын тексеру
- Суреттер мен бейнелердің геолокациясын тексеру

Өзіндік мазмұнды тексеру және сәйкестендіру мүмкіндігі журналисттерге пайдаланушы жасаған мазмұнды (ПЖМ) этикалық және заңды талаптар бойынша, жариялауға рұқсат алуға жол ашады.

Тақырып бойынша

«Журналистика элементтерінің»⁷ авторлары Билл Ковач пен Том Розенштиль өз еңбектерінде жазғандай: «Ақыр аяғында, тексеру тәртібі - бұл журналистиканы ойын-сауық, насихаттау, ойдан шығарылу мен өнерден ажырататын нәрсе...

- 1 Алехандро, Дж. (2010). *Journalism In The Age Of Social Media*. Reuters Institute Fellowship (Журналистика әлеуметтік БАҚ дәуірінде) Reuters институтының Стипендиясы. <http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/research/files/Journalism%20in%20the%20Age%20of%20Social%20Media.pdf> мекенжайы бойынша қолжетімді [22/04/2018 ж. бастап қолжетімді].
- 2 Паулуссен, С. және Хардер, Р. (2014). *Social Media References in Newspapers* (Газеттердегі әлеуметтік БАҚ сілтемелері). Журналистикалық тәжірибе, 8(5), 542-551-беттер.
- 3 Жетінші модульді осы мәселенің егжей-тегжейлі сипаттамасы мен шешімдері берілген
- 4 ПЖМ Этикалық Қауымдастығының Онлайн Нұсқаулығын қараңыз: <https://ethics.journalists.org/topics/user-generated-content/> [18/4/2018ж. бастап қолжетімді].
- 5 Вулей, С.С. және Ховард, П.Н. (2017). *Computational Propaganda Worldwide: Executive Summary* (Әлемдегі компьютерлік насихат: атқарушылық түйіндеме). Сэмюэль Вулей және Филип Н. Ховард, редакциясында. Жұмыс құжаты 2017.11. Оксфорд, БК: Компьютерлік насихатқа қатысты жоба. [comprop.oii.ox.ac.uk. http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/06/Casestudies-ExecutiveSummary.pdf](http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/06/Casestudies-ExecutiveSummary.pdf) мекенжайы бойынша қолжетімді [22/04/2018 бастап қолжетімді].
- 6 Джозеф, Р. (2018). Нұсқаулық. *How to verify a Twitter account* (Твиттер аккаунтын қалай тексеруге болады). Africa Check. <https://africacheck.org/factsheets/guide-verify-twitter-account/> мекенжайы бойынша қолжетімді. [6/04/2018 бастап қолжетімді].
- 7 Ковач, Б., және Розентейл, Т. (2014). *The elements of journalism: What newspeople should know and the public should expect*. (Журналистика элементтері: журналисттер мен қоғам нені біліп, нені күтулері тиіс). Нью-Йорк: Crown Publishers.

Журналистиканың өзі, бірінші кезекте, не болғандығы жайлы түсінуге бағытталған...». Осы бағытта бұл модуль қазіргі уақыттағы «тексеру тәртібін» зерттейді.

Әлеуметтік БАҚ - журналистиканың тәжірибесін өзгертті. Қазіргі уақытта көпшілікпен байланысқа шығу әрекеттестігі мазмұнды краудсорсингке алып келді, тіпті тексеру сияқты есептерді құрастыру мәселелері аутсорсингке беріле алады.⁸ Журналистика тексерілген⁹ пән болып қалғанымен, жаңалықтарды жинау тәжірибесі, ғаламтордағы тәртіп пен тез өзгеретін цифрлы технологиялардың әсерін көрсету үшін, мазмұн пен дереккөздер верификациясы тұрақты жаңаруды қажет етеді. Мысалы, «Араб көктемі» кезінде «ашық тексеру» тұжырымдамасы пайда бола бастады, бұл-қазіргі уақыт тәртібіндегі көпшілік алдындағы біріккен тексеріс. Бірақ бұл процесс көпшілік форумында тексеріліп, ақпарат кезең-кезеңмен талдау жүйесінде жалған, вирусты ақпарат атану қаупі есебінен даулы болып қалады (яғни тексеру процесіне краудсорсинг жасау мақсатында, репортер сенімсіз ақпаратпен бөліседі)¹⁰.

Бүгінгі таңда журналист немесе жаңалықтар баспасы әсерлі оқиға жайлы айту үшін, ең маңызды және күшті құралдардың бірі ретінде, оқиғаға куәгер адамның әңгімесі мен визуалды мазмұнды қолдана алады. Соңғы жаңалықтардың сценарийі үшін ақпаратты әлеуметтік желілерден тексеруде жылдамдық сындарлы фактор болып табылады¹¹.

Журналистер мәні бар дереккөздер, мәліметтер пен суреттерге қол жеткізу үшін ақпараттың үлкен көлемінде орын ауыстыру мүмкіндігіне ие болулары қажет. Әлеуметтік желілерге жүктелген визуалды мазмұн (сурет, бейне және GIF-файл) көлемінің тез өсуінің үш негізгі себебі бар:

- Қолжетімді камерасы бар смартфондар мен функционалды телефондардың әлем бойынша таралуы¹²
- Қымбат емес (тіпті кейбір жерлерде тегін) ұтқыр мәліметке қол жетімділіктің кеңеюі
- Мазмұнды жариялауға және аудитория жинауға әркімнің мүмкіндігі бар жаһандық әлеуметтік желілер мен әлеуметтік хабарламалардың платформаларының дамуы

Көптеген шұғыл жаңалықтар - ол наразылық акциясы, теміржол апаты, дауыл немесе лаңкестік шабуыл болсын, сценарийлерде оқиға нәтижесінде бірінші куәгерлік, фотосуреттер мен бейнежазбалар, смартфонны бар куәгер, қатысушы немесе өз көзімен көрген адамның жазабасы бойынша жарияланады. Бұл мазмұнды тексеру тәсілдері ресурстар, редакцияның қағидалары мен стандарттарына, сондай-ақ, журналистердің жеке тәжірибесіне тәуелді бола отырып, түрленеді. Бұл модуль оқушыларды

8 Карвин, А. (2012). *Distant witness: Social Media's Journalism Revolution* (Қашықтағы куә: Әлеуметтік БАҚ журналистикасындағы төңкеріс). Нью-Йорк, НЙ: CUNY Journalism Press.

9 Ковач, Б. және Розентейл, Т. (2014). Аталған еңбегінде

10 Посетти Дж. және Сильверман, С. (2014). *When Good People Share Bad Things: The basics of social media verification* (Жақсы адамдар жаман нәрселермен бөліскенде: Әлеуметтік желілердегі тексеру негіздері.) Mediashift July 24th, 2014. <http://mediashift.org/2014/07/goodwhen-good-people-share-bad-things-the-basics-of-social-media-verification/> мекенжайы бойынша қолжетімді. [22/04/2018 бастап қолжетімді].

11 Брандтзег, П., Людерс, М., Спангенберг, Дж., Рат-Виггис, Л. және Фелстад, А. (2015). *Emerging Journalistic Verification Practices Concerning Social Media* (Әлеуметтік желілерге қатысты журналистикалық тексерудің жаңа әдістері). Журналистикалық тәжірибе, 10(3), 323-342-беттер.

12 Мэри Микерстің интернет үрдістері жөніндегі есебінің 5-слайдын қараңыз: <https://www.slideshare.net/kleinerperkins/internet-trends-v1>. [22/04/2018 бастап қолжетімді].

алдыңғы қатарлы тәжірибелер, онлайн құралдар және ресурстармен таныстырады, бірақ, технологиялар жағдайы сияқты, құралдар да тез дамиды.¹³

Ковач пен Розентейл (2014)¹⁴ ұсынған тексеру барысында қолданылатын кейбір жалпы ұсыныстар бар:

- Түзету барысындағы скептицизм
- Нақталықты бақылау тізімінен ауытқымау
- Ештеңені болжамаңыз - «шындыққа» байланысты белгілерді қолдану арқылы жаңылыстыруға жеткізбеңіз¹⁵
- Атаусыз дереккөздермен сақ болыңыз.

Ақпараттың немесе суреттің дереккөзін сәйкестендіріп, олар бөліскен мазмұнмен де, дереккөзбен де текерістер жүйесін жасаған соң, тиісті нәтижеге жеткізетін тексеру жұмыстарын ұсынып, сізде оларды дереккөз ретінде растау мүмкіндігі болуы қажет¹⁶.

Бұл тексерулер журналист жаңалық іс жүзінде орын алған жерге өзі барып, куәгерлерден сұхбат алуға мүмкіндігі болған жағдайдың жұмысын қайталайды. Жеке сұхбаттасуға қабілетті журналист куәгердің әңгімесін тиянақты түрде зерттеп, маңызды сұрақтарды егжей-тегжейлі нақтылайды және деректерді тексеру негізінде, олардың шынайылығы жөнінде шешімге келеді. Іс-әрекеттер беретін ақпараттарды бақылаумен қатар, түйсік те ішінара жетекші қызмет атқара алады. Дереккөзді нақтылау процесі дәл қазіргі уақытта немесе қажетті адаммен тура сұхбаттасу шынымен мүмкін болмаған жағдайдың өзінде, цифрлық пішімде шешім қабылдауға жағдай туғызуы қажет¹⁷.

Көптеген ірі жаңалық бөлімдерінде қажет мазмұнды мүмкіндігенше тезірек табуға бағытталған, сондай-ақ, жарияланым мен трансляцияға рұқсат алуға және басылым алдында мазмұнды тексеруге мүмкіндіктер жасайтын агенттіктер, қымбат технологиялар мен командалар бар¹⁸. Бірақ, біраз кішігірім жаңалық бөлімдері мен көптеген жеке журналисттердің ресурс¹⁹ қорлары бірдей болмағандықтан, сенімділікті тексеру үшін, олар өздерінің жеке дамушы, жүйелі әдістмелерін қолданады²⁰.

13 Шифферес, С., Нбман, Н., Турман, Н., Корни, Д., Гёкер, А. Және Мартин, С. (2014). *Identifying and Verifying News through Social Media* (Жаңалықтарды әлеуметтік желілер арқылы анықтау және тексеру). Цифрлық Журналистика, 2(3), 406-418-беттер.

14 Ковач және Розентейл (2014). Аталған еңбегінде.

15 ЦИммер, Б (2010). «Шындықсымақ», The New York Times. <https://www.nytimes.com/2010/10/2017/magazine/2017FOB-onlanguage-t.html> [15/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

16 Белл, Ф. (2015). *Verification: Source vs Content* (Тексеру: Дереккөз бен мазмұн) [онлайн] Medium. <https://medium.com/1st-draft/verfication-source-vs-content-b67d6eed3ad0> мекенжайы бойынша қолжетімді [22/04/2018 бастап қол жетімді]

17 Ковач және Розентейл (2014). Аталған еңбегінде.

18 Диакопулус Н., Де Чудхури М. Және Нааман М. (2012). *Finding and assessing social media information sources in the context of journalism* (Әлеуметтік желілерде ақпарат дереккөздерін журналистика тұрғысынан табу және бағалау) Компьютерлік жүйелердегі адами факторлар мәселелері бойынша конференция, 2451-2460-беттер. <http://www.nickdiakopoulos.com/wp-content/uploads/2011/07/SRSR-diakopoulos.pdf> мекенжайы бойынша қолжетімді [22/04/2018 бастап қолжетімді].

19 Шифферес, С., Ньман, Н., Турман, Н., Гокер, А.С. және Мартин, С. (2014). *Identifying and verifying news through social media: Developing a user-centred tool for professional journalists* (Әлеуметтік желілерде жаңалықтарды табу және тексеру: Кәсіпқой журналисттер үшін пайдаланушыға арналған құралды әзірлеу). Цифрлық Журналистика, 2(3), 406- 418-беттер. <http://openaccess.city.ac.uk/3071/1/identifying-and-verifying-news-through-social-media.pdf> мекенжайы бойынша қолжетімді [22/04/2018 бастап қолжетімді].

20 Брандтзаег, П. Б., Людерс, М., Спангенберг, Дж., Рат-Виггинс, Л., және , А. (2016). (Әлеуметтік желілерге қатысты журналистикалық тексерудің жаңа әдістері). Журналистикалық тәжірибе, 10(3), 323-342.

Визуалды мазмұн мен деректерді тескеру не үшін маңызды? Қарапайым сөзбен айтқанда: бұл сапалы журналистика. Қазіргі цифрлық әлемде қастық ойлаушыларға адам сендіретін және қиын табылатын ақпаратты жасап, тарату оңай. Көп жағдайда кәсіби журналисттер мен жаңалықтар редакциялары жаңылыстыратын ақпаратты, фотосуреттер, бейнелар мен мәліметтерді жалған ақпарат берушілермен алмасып немесе қайта жариялау арқылы өз беделдеріне дақ түсіреді. Кейде сатиралық мазмұнды да факт ретінде көрестіп немесе жариялап дұрыс жеткізбейді²¹.

Мәселе бүкіл әлемде күнделікті болып жатқан алдаушы адамдар кәсіби журналисттер мен саясаткерлерді алдау жағдайларын мәтінменнен бөліп алып болашақ жаңалық оқиғаларында қолдануға мүмкіндік беретін ғаламтордағы колжетімді визуалды мазмұнның көлемінің ұлғаюымен қиындатылған.

Қалай болғанда да, белгілі бір бөлісетін мазмұны немесе айтатын хабары бар кез-келген дереккөздің сенімділігін бағалауда қолдануға арналған көптеген жолдар бар. Маңызды сұрақтар, кейбіреуі тура сұралып, басқасына тергеу жұмысы барысында алынған дәлелдер бойынша жауап бере отырып, тексеру қажет. Тексеру құралдары жарияланымның дереккөзін анықтау үшін қолданылуы мүмкін, бірақ оқиғаны белгілі уақыт пен белгілі орында табу мүмкіндігін көрсететін сілтемелердің болуын тексеру үшін әлеуметтік желілерде оның оқиғасын талдай отырып, өздігінен реттеуге де болады. Оқиғаның басқа қолданушылармен әрекеттестігін зерттеу мен хабарламалардың мазмұны жөнінде тексерулер де, боттар тарататын ақпараттың көзін жоюға және өзіндік тексеру кезінде көмек көрсетеді.

Скептикалық түзету өте маңызды, бірақ жаңалық хабаларына түсетін және өз оқиғаларымен бөлісетін көп адамдарды басатын нәрсе, олар алдағылары келмейді, олар тек жеке тәжірибесімен бөліседі. Егер жалған ақпарат пайда болса, ол зиянкесті болуы мүмкін. Оның орнына, келген адам жай ғана оқиғаны дұрыс есіне түсіре алмағандығы немесе оқиғаны ұрлап алғандығы болып шығуы да мүмкін. Бұндай жағдай сіздің жеке сұхбаттасуға физикалық түрде мүмкіндігіңіз болған кезде де орын алуы мүмкін, себебі, көп жағдайда қарама-қарсы есептер мен қылмыс орындары немесе жазатайым оқиғалардан алынған мәлімдемелерде, жараланған куәгерлер мен зардап шегушілердің сұхбаттары айтарлықтай әртүрлі болады.

Визуалды мазмұнның пайда болуын толық сенімділікпен анықтау мүмкін болмаса да, қарапайым тексеру процессі арқылы анықтауға болатын «негізгі белгілердің» бірқатары бар, ол үшін қажетті болып табылады:

- Мазмұн түпнұсқалы ма, әлде өткен есептер бойынша «тазаланып» алынған және жаңылыстыратын ба?
- Мазмұн қандай да бір жолмен цифрлық әдіспен өңделді ме²²

21 Deutsche Welle (2018) *Germany's Bild falls for hoax and unleashes fake news debate* (Немістің Bild баспасы алдауға мәжбүр және жалған жаңалықтарды таратуды бастауда) (22/02/2018) <http://www.dw.com/en/germanys-bild-falls-for-hoax-unleashes-debate-on-fake-news/a-42704014> мекенжайы бойынша қол жетімді [22/04/2018 бастап қолжетімді].

22 Әлеуметтік желілердің партизандық арналары арқылы таратылатын манипуляциялық суреттерге қатыса отырып қаруды бақылауға қатысты ұлттық наразылықты ұйымдастырған Парклендте, Флорида Штаты, АҚШ мектепте болған атыста аман қалған студенттер https://www.buzzfeed.com/janelytvynenko/here-are-the-hoaxes-and-conspiracies-still-going-around?utm_term=.euY6NPyy#.jhe2YvV44. [22/04/2018 бастап қолжетімді].

- Біз қолжетімді метадеректерді пайдалана отырып, сурет/бейненің түсірілген жері мен уақытын растай аламыз ба?
- Мәтінмәндегі визуалды сілтемелерді қолдана отырып, сурет/бейненің түсірілген жері мен уақытын растай аламыз ба?

Негізгі белгілерді тиімді деп тану үшін, визуалды мазмұнның кең таралған түрлі жаңылыстыратын және жалған типтерін түсінуіміз қажет:

- **Қате уақыт/ қате орын:** визуалды элементтердің жаңылыстыруларының ең көп таралған түрі - бұл өзінің көрсететіні жайлы жаңа пікірлерлермен берілетін визуалды элементтер. Мұндай жағдайлардың вирустылығы әшкереленуі оңай, бірақ қайтарылуы қиын мазмұнды байқаусызда тарату кесірінен болады²³.
- **Манипуляциялық мазмұн:** фотосуреттер мен бейнелерді өңдеуге арналған бағдарламалық жасақтамаларды қолданумен байланысты цифрлы жолмен өңделген мазмұн.
- **Қойылымды мазмұн:** шатастыру үшін жасалып немесе ұсынылған өзіндік мазмұн²⁴

Осы модульде, студенттер мазмұнды тексерудің негізгі құралдары және үйрену мен тәжірибе техникаларының келесі түрлерімен танысады (жаттықтырушыларға арналған ескертпелермен қоса, слайдтар мен қосымша оқу құралдары қамтамасыз етілген)²⁵:

Фейсбуктегі аккаунттарды талдау: Intel Techniques²⁶ ұсынған онлайн құралдарын қолдана отырып, сіз дереккөз жайлы олардың Фейсбуктегі аккаунттарына талдау жасау арқылы көбірек біле аласыз.

Твиттердегі аккаунттарды талдау: Africa Check нұсқаулығын пайдалана отырып, сіз дереккөз жайлы әлеуметтік оқиғаларын талдау арқылы және сол бойынша оның Твиттердегі бот болу мүмкіндігін біле аласыз²⁷.

Суреттер негізіндегі кері іздеу: Google Reverse Image Search²⁸, TinEye²⁹ немесе RevEye³⁰ бағдарламаларын қолдана отырып, суреттің жаңа оқиға немесе сұраным үшін өңделу мүмкіндігін тексере аласыз. Суреттер негізіндегі кері іздеу бір немесе дерекқорда (миллиардтаған суреттері бар) суреттің бұрынғы үлгілері бойынша мәліметтердің бар-

²³ Мына Үндістандағы Бангалор халықаралық әуежайында болған су тасқыны деп көрсетілген бейне іс жүзінде Мексика әуежайында болған су тасқынының бейнесінің қайталануы болып табылады.
<https://www.thequint.com/news/webqooof/fake-video-claiming-bengaluru-airport-was-flooded-is-from-mexico> [22/04/2018 бастап қолжетімді].

²⁴ Барак Обама жайындағы мәна бейне дәлел болғандай, жасанды интеллект пен бейнені түзетудің күрделі құралдары жасанды бейнероликтерді тануды қиындатады: <https://www.youtube.com/watch?v=AmUC4m6w1wQ> [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

²⁵ Жаңалық құралдары дамуын жалғастырып, мұғалім студенттерімен бірге осы технологиялар мен әдістерді тауып, жұмыс істеп көре алатындығына назар аударыңыз.
мекенжайы бойынша қол жетімді: <https://inteltechniques.com/osint/facebook.html>. [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

²⁶ Джозеф (2018). Аталған еңбегінде

²⁷ *How to do a Google Reverse Image Search (Гугл Суреттер негізіндегі кері іздеуді қалай орындауға болады):*
<https://support.google.com/websearch/answer/1325808?hl=en> [22/04/2018 бастап қолжетімді].

²⁸ <https://www.tineye.com/> сілтемесі бойынша өтіңіз [22/04/2018 бастап қолжетімді].

²⁹ <http://squobbles.blogspot.co.uk/2009/12/chromeeye-tineye-extension-for-google.html> [22/04/2018 бастап қолжетімді].

жоғын тексеруге жағдай жасайды. Суреттер негізіндегі кері іздеу барысында оқиға орын алмай тұрып болған сурет кездессе, бұл негізгі белгілердің бірі болып табылады және ең дұрысы - бұл сурет өткен оқиғалардан қайталанып, қолданылуда. Суреттер негізіндегі кері іздеу ешқандай нәтиже бермесе, бұл сурет түпнұсқа екендігін білдірмейді, сондықтан сізге кзг жағдайда қосымша тексеру жүргізу қажет.

YouTube Data Viewer: бұл көпшілікке ашық «суреттер негізіндегі кері іздеу» емес, бірақ Amnesty's YouTube Data Viewer³¹, InVID³² және NewsCheck³³ сияқты құралдар YouTube желісіндегі бейнелердің нобайларын таба алады және осы нобайлар бойынша суреттер негізіндегі кері іздеу арқылы осы бейненің осыған дейін жүктелгендігі жайлы анықтауға болады (сондай-ақ, құралдар жүктеудің нақты уақытын көрсетеді).

EXIF Viewer: EXIF (өзгертілетін сурет файлының форматы) - цифрлық және телефон камераларының түсіру нүктесінде қалыптастырылатын мәліметтердің кең ауқымын қамтитын, визуалды мазмұнға бекітілген метадеректер болып табылады. Оған нақты күн мен уақыт, орналасу метадеректері, құрылғы мәліметтері мен хабарлаудың баптаулары жайлы ақпарат кіреді. Осылайша, EXIF метадеректері тексеру кезінде өте маңызды, бірақ көбінесе шектеу болып әлеуметтік желілердің метадеректерді визуалды мазмұннан шығарып алуы табылады. Бұл EXIF Твиттер және Фейсбукке жүктелген суреттер мәліметтерін көрсетпейтінін білдіреді. Бірақ, сіз суретті жүктеген адаммен байланысқа шығуға мүкіндік алып және сурет бастапқы сурет файлын ала алсаңыз, оның мазмұнын тексеруге EXIF мәліметтерін қолдана аласыз. EXIF мәліметтері өзгертілуі мүмкін, сондықтан қосымша тексеру жүргізуге тура келетінін айта кету маңызды.

Қатысушылар бұдан да тәжірибелі әдістерге базалық кіріспе алады, сондай-ақ, нақты жағдайлар жайлы әрі қарай оқып, үйрену үшін қосымша ресурстар беріледі. Бұл әдістер қатарына келесілер жатқызылады:

- **Геолокация:** Геолокация - сурет немесе бейне қай жерде түсірілгендігін анықтау процесі. Бұл қажетті метадеректер қолжетімді болған жағдайда оңай орындала алады: ұялы телефондардағы EXIF мәліметтерінде көп жағдайда координаталары көрсетіледі, ал әлеуметтік мазмұн (мысалы, Инстаграм, Фейсбук және Твиттер) кейде геобелгіленген болады (бірақ, айта кететін жайт, мұндай метадеректер өзгертіле алады, сондықтан, жаңылыстырулар кездесуі мүмкін). Көп жағдайда геолокация визуалды мінездемелер мен бағыттарға байланысты сілтемелерді ғарышсеріктік суреттердің мазмұнынан, көшелердің суреті және басқа дереккөздерден алуға болатын визуалды мазмұнға айқыш сілтемелердің болуын қажет етеді. (Твиттер, Инстаграм, Фейсбук және Ютуб желісіне шығарылған мазмұн сияқтылардан басқа).
- **Ауа-райын растау:** WolframAlpha³⁴ сияқты дереккөздер ауа-райы жайлы тарихи мәліметтерді көрсете алады, бұл біз үшін тарихи ақпараттарға сай, визуалды мазмұндағы ауа-райын растауға жағдай жасайды. (яғни, метеорологиялық дереккөздерде жаңбыр байқамаған күні бейнеде жаңбыр көрсетіледі ме?)

30 How to use Amnesty's YouTube Data Viewer (Amnesty's YouTube Data Viewer бағдарламасын қалай пайдалану қажет): https://firstdraftnews.org/curriculum_resource/youtube-data-viewer/ [22/04/2018 бастап қолжетімді].

31 InVid бейнені тексеру құралы: <http://www.invid-project.eu/tools-and-services/invid-verification-plugin/> сілтемесі бойынша қол жетімді [22/04/2018 бастап қолжетімді].

32 NewsCheck мұралы: <https://firstdraftnews.org/launching-new-chrome-extension-newscheck/> [22/04/2018 бастап қолжетімді].

33 WolframAlpha құралы <https://www.wolframalpha.com/examples/science-and-technology/weather-and-meteorology/> сілтемесі бойынша қолжетімді [22/04/2018 бастап қолжетімді].

- **Көлеңкелерді талдау:** фотосуреттер мен бейнелерды зерттеудің бір бағыты ішкі кез-келген көзге көрінетін көлеңкелердің келісушілігін тексеру болып табылады. (Яғни, біз күткен жерде көлеңкелер бар ма және кез-келген көрінетін көлеңкелер күн сәулесі түскен жермен сәйкес келеді ме?)
- **Суреттің криминалистикасы:** Іс-әрекеттер көрсететін суреттердегі метадеректерінің сәйкес келмеушіліктерін кейбір құралдардың анықтауға мүмкіндігі бар. Бұл тәсілдердің сенімділігі айтарлықтай деңгейде мәтінмен мен қолдануға тәуелді, бірақ Forensically³⁵, Photo Forensics³⁶ және IziTru³⁷ сияқты құралдар пайдалы ақпаратты ұсынатын клондарды табу мен қатенің деңгейін анықтау сияқты қызметтерді атқара алады.

Модуль мақсаттары

- Қазіргі журналистикада әлеуметтік желілер арқылы таратылатын пайдаланушылар жасаған мазмұнның (ПЖМ) рөлі, сондай-ақ, оны қолдану кезінде пайда болатын қауіп-қатерлер мен қақпандар жайлы білімді дамыту
- Оқиға жайлы нақты дереккөздерен ақпарат пен қол жетімділікті қамтамасыз етудің және бұны жасау үшін, процесстің маңыздылығы жайлы түсінікті кеңейту
- ПЖ мазмұнын тексерудің қажеттілігі жайлы түсінуді дамыту және шатастыратын, жалған мазмұндағы түрлі типтерін жою
- Жалған визуалды мазмұн және суреттер мен бейнелерды тексеру кезінде қолданылатын негізгі әдістер жайлы хабардар болуды дамыту

Оқу нәтижелері

1. ПЖМ қазіргі журналистикадағы рөлін тереңірек түсіну
2. Цифрлы мазмұнды тексерудің қажеттілігін түсіну
3. Алғашқы дереккөзді тексеру үшін құралдарды қалай қолдану қажеттігі жайлы техникалық түсінік пен білім
4. Фото және бейне мазмұнды тексерудің негізгі кезеңдерін орындау машықтары
5. Тексеру процесі кезінде қолдануға болатын метадеректер мен көбірек жетілген әдістер жайлы білім
6. ПЖМ және басқа онлайн мазмұнды қолдану үшін рұқсат алу қажеттілігі мен оны қалай жасау керектігі туралы түсінік

³⁴ Вагнер, Дж. (2015). *Forensically, Photo Forensics for the Web* (Вебке арналған соттық сараптама, фотосараптама. [Блог] 29a.ch. <https://29a.ch/2015/08/16/forensically-photo-forensics-for-the-web> мекенжайы бойынша қолжетімді [22/04/2018 бастап қолжетімді]).

³⁵ Фотосараптама құралдары: <http://fotoforensics.com/> мекенжайы бойынша қолжетімді [22/04/2018 бастап қолжетімді].

³⁶ IziTru құралдары: <https://www.izitru.com/> мекенжайы бойынша қолжетімді [22/04/2018 бастап қолжетімді].

Модуль пішімі

Бұл модуль 60 минуттық теориялық лекция және 120 минуттық тәжірибелік көрсетілімдердің үш бөлімімен танытылған. Дегенмен, пәннің тәжірибелік табиғатына байланысты, ұзағырақ интерактивті семинар ретінде беріліп, көрсетілімдерге қосымша тәжірибелік жаттығуларды орындау ұсынылады.

Теориялық: Лекцияны жоғарыда берілген ескертпелерді қолдана отырып, тексеруге арналған оны цифрлық дәуір кезінде журналистиканың ажырамайтын, бірақ дамып келе жатқан әдісі ретінде әзірлеңіз.

Тәжірибелік: 120 минуттық тәжірибелік сабақ интерактивті семинар мен көрсетілім ретінде берілген. Оны жеке үш бөлікке бөлуге болады.

Жаттықтырушыларға келесі сілтемелер бойынша жүктеп алуға болатын слайдтарды жоғарыда берілген ескертпелер бойынша пысықтап, қолдануға болады. Слайдтарда жаттықтырушыларға арналған ескертпелер қоса берілгеніне көңіл бөліңіз:

- i. **Фактілерді сәйкестендіру және тексеру.** Дереккөздердің әлеуметтік тарихын тексеру: https://en.Unesco.org/sites/default/files/UNESCO_fake_news_curriculum_verification_digital_sources_one.pdf
- ii. **Суреттерді тексеру негіздері.** Жалған суреттердің кең тараған түрлері және тексерудің негізгі кезеңдері: https://en.Unesco.org/sites/default/files/UNESCO_fake_news_curriculum_verification_digital_sources_two.pdf
- iii. **Жетілдірілген тексеру.** Мазмұн талдауының, соның ішінде метадеректер мен геолокацияны талдау деректері: https://en.Unesco.org/sites/default/files/UNESCO_fake_news_curriculum_verification_digital_sources_three.pdf

Жоспарды оқу нәтижелерімен байланыстыру

А. Теориялық

Модуль жоспары	Сағат саны	Оқу нәтижелері
Лекция: Тексерудің алғышарттары мен теориясы және әдістер эволюциясы	1 сағат	1, 2, 6

В. Тәжірибелік

Модуль жоспары	Сағат саны	Оқу нәтижелері
i) Дереккөзді тексеру – әлеуметтік (Жаттығу)	30 минут	2, 3
ii) Сурет негізінде кері іздеу (Көрсетілім және жаттығулар)	15 минут	2, 3, 4
ii) Бейнені талдау (Көрсетілім)	30 минут	2, 3, 4
iii) Метадеректердің түрлі типтеріне кіріспе (Көрсетілім)	15 минут	2, 5
iii) Геолокация (Көрсетілім + жаттығу)	20 минут	2, 4, 5
iii) Ауа райы, көлеңкелер және сурет сараптамасы (Көрсетілім)	10 минут	2, 4, 5

Ұсынылатын тапсырма

- Қатысушылар слайдтардың бірінші топтамасының 8-слайдындағы жалпы үлгіні қолдана отырып, дереккөзді тексеру жұмыс процесін өңдеп шығулары тиіс.
- Әлеуметтік желідегі танымал адамның қосылулы жеке жазбасын таңдап, қатысушылардан көрсетілген құралдарды қолдана отырып, жеке жазбалардың шынайылығын анықтауды және басқа, кез-келген байланған, бірақ нағыз жеке жазба болып есептелінбейтін жазбалармен сәйкестендірулерін сұраңыз.
- Белгілі бір сурет файлын таңдап, топпен бөлісіп, суретті қайта іздеу құралы мен EXIF онлайн қараушы құралын пайдалана отырып, дереккөздің бастапқы түрін хабарлау үшін, ақпараттың белгілі бөліктерін сәйкестендіруді сұраңыз.

Материалдар

Слайдтар

1. https://en.Unesco.org/sites/default/files/UNESCO_fake_news_curriculum_verification_digital_sources_one.pdf
2. https://en.Unesco.org/sites/default/files/UNESCO_fake_news_curriculum_verification_digital_sources_two.pdf
3. https://en.Unesco.org/sites/default/files/UNESCO_fake_news_curriculum_verification_digital_sources_three.pdf

Дереккөзді тексеру

Аяла Лакусчи, А. (2014). *Мақсатты зерттеу 3.1: Monitoring and Verifying During the Ukrainian Parliamentary Election, Verification Handbook* (Украинадағы парламенттік сайлау барысын мониторингтеу және тексеру). Еуропалық Журналистика Орталығы.

<http://verificationhandbook.com/book/chapter3.1.php>. мекенжайы бойынша қолжетімді [04/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Белл, Ф. (2015). *Verification: Source vs. Content* (Тексеру: Дереккөз және мазмұн), Жаңалықтар нобайы. <https://medium.com/1st-draft/verification-source-vs-content-b67d6eed3ad0> мекенжайы бойынша қолжетімді. [04/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Карвин, А. (2013), *Distant Witness* (Қашықатғы куә), CUNY Journalism Press. <http://press.journalism.cuny.edu/book/distant-witness-social-media-the-arab-spring-and-a-journalism-revolution/> мекенжайы бойынша қолжетімді. [04/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Толер, А. (2017). *Advanced guide on verifying video content* (Бейнемазмұнды тексеру бойынша жетілдірілген нұсқаулық). <https://www.bellingcat.com/resources/how-tos/2017/06/30/advanced-guide-verifying-video-content/> мекенжайы бойынша қолжетімді. [04/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Треуиннхарт, Т. (2016). *Source verification: Beware the bots* (Дереккөзді тексеру; Боттардан абайла), Жаңалықтар нобайы. <https://firstdraftnews.com/source-verification-beware-the-bots/> мекенжайы бойынша қолжетімді. [04/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Бейне

Real or Fake: How to verify what you see on the internet (Рас па, жалған ба: Интернеттен көргеніңізді қалай тексеруге болады). (2015). France24.

<https://www.youtube.com/watch?v=Q8su4chuU3M&feature=youtu> мекенжайы бойынша қолжетімді [04/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Найт, В. (2018). *The Defense Department has produced the first tools for catching deepfakes* (Қорғаныс министрлігі жалғанды қармаудың алғашқы құралдарын шығарды), MIT Technology Review. <https://www.technologyreview.com/s/611726/the-defense-department-has-produced-the-first-tools-for-catching-deepfakes/> [23/08/2018 ж. бастап қолжетімді].

Eyewitness Media

Браун, П. (2015). *A global study of eyewitness media in online newspaper sites* (Онлайн газеттердің сайттарындағы куәлардың көрсетулерінің ғаламдық зерттеуі). Eyewitness Media Hub.

<http://eyewitnessmediahub.com/uploads/browser/fi/Final%20Press%20Study%20-%20eyewitness%20media%20hub.pdf> мекенжайы бойынша қолжетімді. [04/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Хермида, А. (2013). #JOURNALISM (#ЖУРНАЛИСТИКА). Digital Journalism, 1(3), 295-313-беттер.

Коейти, С. (27 қаңтар 2016 жыл). *Citizen Media Research and Verification: An Analytical Framework for Human Rights Practitioners* (Азаматтық БАҚ зерттеулері мен тексерулері: құқыққорғаушыларға арналған талдаулық негіз). Басқару мен Адам құқықтары Орталығы, Кембридж Университеті. <https://www.repository.cam.ac.uk/handle/201810/253508>. мекенжайы бойынша қолжетімді

[04/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Кучерявый, А. (16 желтоқсан 2016). *Pants on fire: content verification tools and other ways to deal with the fake news problem* (Өлшеусіз өтірік: мазмұнды тексеру құралдары және шешудің өзге жолдары) <https://revealproject.eu/pants-on-fire-content-verification-tools-and-other-ways-to-deal-with-the-fake-news-problem/> мекенжайы бойынша қолжетімді [22/01/2018 ж. бастап қолжетімді].

Новак, М. (күні белгісіз). *69 Viral Images From 2016 That Were Totally Fake* (2016 жылдан бері белгілі толықтай жалған 69 вирустық сурет). <https://gizmodo.com/69-viral-images-from-2016-that-were-totally-fake-1789400518> мекенжайы бойынша қолжетімді. [12/11/2017 ж. бастап қолжетімді].

Online News Association: UGC Ethics Guide (Онлайн Жаңалықтар Қауымдастығы: ПЖМ этикасы бойынша нұсқаулық) <https://ethics.journalists.org/topics/user-generated-content/> [18/4/2018 ж. бастап қолжетімді].

Пьер-Луи, К. (2017). *You're probably terrible at spotting faked photos* (Сіз жасанды фотосуреттерде ұсқынсыз көрінетін шығарсыз). <https://www.popsi.com/fake-news-manipulated-photo> мекенжайы бойынша қолжетімді [12/11/2017 ж. бастап қолжетімді].

Роде, Д. (2013). *Pictures That Change History: Why the World Needs Photojournalists* (Тарихты өзгерткен суреттер: Әлемге фотожурналисттер не үшін керек). The Atlantic. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/12/pictures-that-change-history-why-the-world-needs-photojournalists/282498/> мекенжайы бойынша қолжетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Шапиро, И., Брин, С., Бедар-Брюль, И. және Михайлович, К. (2013) *Verification as a Strategic Ritual: How journalists retrospectively describe processes for ensuring accuracy* (Тексеру стратегиялық рәсім ретінде, журналистер дәлдікті қамтамасыз ету үшін қалай ретроспективті сипаттама жасайды) Journalism Practice беттерінде жарияланған, 7(6).

Смидт, Дж. Л., Люис, С. және Шмидт, Р. (2017). *Here's A Running List Of Misinformation About Hurricane Irma* (Мынау Ирма дауылы туралы жалған жаңалықтар тізімі). <https://www.buzzfeed.com/janeltyvnenko/irma-misinfo/> мекенжайы бойынша қолжетімді. 23/10/2017 ж. бастап қолжетімді]. -

Йордл, С. (2015). *7/7: Comparing the use of eyewitness media 10 years on* (7/7: Куәгерлердің көрсетулерінің қолданысын 10 жылдан кейін салыстыру). <https://firstdraftnews.com/443/77-comparing-the-use-of-eyewitness-media-10-years-on/> мекенжайы бойынша қолжетімді . [12/11/2017 ж. бастап қолжетімді].

Йордл, С., Даддерли, С., және Браун, П. (2017). *Amateur Footage: A Global Study of User-Generated Content in TV and Online News Output* (Әуесқойлардың кадрлары: теледидардағы және онлайн жаңалықтардағы әуесқойлар мазмұнының ғаламдық зерттеуі). <http://usergeneratednews.towcenter.org/how-when-and-why-ugc-is-integrated-into-news-output/>. мекенжайы бойынша қолжетімді [23/10/2017 ж. бастап қолжетімді].

Зданович, С. (2014). *«Miracle on the Hudson» Twitpic changed his life* («Гудзондағы керемет». Твитпик оның өмірін өзгертті) <http://www.cnn.com/2014/01/15/tech/hudson-landing-twitpic-krums/index.html> мекенжайы бойынша қолжетімді. [12/11/2017 ж. бастап қолжетімді].

Сурет негізінде кері іздеу

Жаңалықтар нобайы. *Visual Verification Guide - Photos* (Визуалдық тексеру бойынша нұсқаулық – Фотосуреттер) https://firstdraftnews.org/wp-content/uploads/2017/03/FDN_verificationguide_photos.pdf?x47084 мекенжайы бойынша қол жетімді [06/11/2017 ж. бастап қолжетімді].

Жаңалықтар нобайы. *Visual Verification Guide - Video* (Визуалдық тексеру бойынша нұсқаулық - Бейне) https://firstdraftnews.org/wp-content/uploads/2017/03/FDN_verificationguide_videos.pdf?x47084 мекенжайы бойынша қол жетімді. [06/11/2017 ж. бастап қолжетімді].

Суибне. (2015). *Baltimore «looting» tweets show importance of quick and easy image checks* (Балтимордағы «қорқаулық» твиттер суреттерді жылдам әрі сенімді тексеру маңыздылығын көрсетті). <https://medium.com/1st-draft/baltimore-looting-tweets-show-importance-of-quick-and-easy-image-checks-a713bbcc275e> мекенжайы бойынша қолжетімді. [06/11/2017 ж. бастап қолжетімді].

Зейтц, Дж. (2015). *Manual Reverse Image Search With Google and TinEye* (Гугл және TinEye көмегімен суреттер негізінде кері іздеуді қолмен орындау). <https://www.bellingcat.com/resources/how-tos/2015/05/08/manual-reverse-image-search-with-google-and-tineye/> мекенжайы бойынша қол жетімді. [06/11/2017 ж. бастап қолжетімді].

Ютуб желісіндегі Data Viewer

Жаңалықтар нобайы. (күні белгісіз). *Using YouTube Data Viewer to check the upload time of a video* (YouTube Data Viewer бейненің жүктелген уақытын көру үшін пайдалану) <https://firstdraftnews.com:443/resource/using-youtube-data-viewer-to-check-the-upload-time-of-a-video/> мекенжайы бойынша қол жетімді. [13/11/2017 ж. бастап қолжетімді].

Толер, А. (2017). *Advanced Guide on Verifying Video Content* (Бейнемазмұнды тексеру бойынша жетілдірілген нұсқаулық). <https://www.bellingcat.com/resources/how-tos/2017/06/30/advanced-guide-verifying-video-content/> мекенжайы бойынша қолжетімді. [13/11/2017 ж. бастап қолжетімді].

Метадеректерді талдау

Нохан, М. (2012). *How Trusting in Vice Led to John McAfee's Downfall* (Фасқа деген сенім Джон МааАфидің түбіне қалай жетті). <https://www.wired.com/2012/12/how-vice-got-john-mcafee-caught/> мекенжайы бойынша қолжетімді. [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Storyful. (2014). *Verifying images: why seeing is not always believing* (Суреттерді тексеру: Неліктен көргеннің барлығына сене беруге болмайды). <https://storyful.com/blog/2014/01/23/verifying-images-why-seeing-is-not-always-believing> мекенжайы бойынша қолжетімді. [13/11/2017 ж. бастап қолжетімді].

Вен, Т. (2017). *The hidden signs that can reveal a fake photo* (Фотосуреттің жалғандығын көрсете алатын жасырын белгілер). <http://www.bbc.com/future/story/20170629-the-hidden-signs-that-can-reveal-if-a-photo-is-fake> мекенжайы бойынша қолжетімді. [12/11/2017 ж. бастап қолжетімді].

Мазмұнды талдау

Есс, Х. ван. (2017). *Inside the trenches of an information war.. (Ақпараттық соғыс жермасаларында)* Medium. <https://medium.com/@henkvaness/how-to-date-a-mysterious-missile-launcher-78352ca8c3c3> мекенжайы бойынша қолжетімді. [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Фарид, Х. (2012a). *Image Authentication and Forensics (Суреттерді тексеру және Криминалистика) | Fourandsix Technologies – Блог - A Pointless Shadow Analysis (Көлеңкенің мәнсіз талдауы)*. мекенжайы бойынша қол жетімді <http://www.fourandsix.com/blog/2012/9/4/a-pointless-shadow-analysis.html>. [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Фарид, Х. (2012b). *Image Authentication and Forensics (Суреттерді тексеру және Криминалистика) | Fourandsix Technologies – Блог - The JFK Zapruder Film*. <http://www.fourandsix.com/blog/2012/9/11/the-jfk-zapruder-film.html> мекенжайы бойынша қолжетімді. [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Фарид, Х. (күні белгісіз). *Photo Forensics: In the Shadows - Still searching (Фотокриминалистика – Көлеңкеде – Іздеу барысында)* Винтерхур фотомұражайы. <http://www.fotomuseum.ch/en/explore/still-searching/articles/26425-photo-forensics-in-the-shadows>. мекенжайы бойынша қолжетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Жаңалықтар нобайы. (2016). *Watch Eliot Higgins demonstrate advanced verification techniques at #FDLive (#FDLive арнасынан Эллиот Хиггинс тексерудің озық әдістерін көрсетеді)*. <https://firstdraftnews.com:443/watch-eliot-higgins-discuss-advanced-verification-and-geolocation-techniques-at-fdlive/> мекенжайы бойынша қолжетімді. [03/04/2018 ж. бастап қол жетімді].

Хиггинс, Э. (2015, July 24). *Searching the Earth: Essential geolocation tools for verification (Жерді іздегенде: тексеруге арналған геолокацияның негізгі құралдары)*. <https://medium.com/1st-draft/searching-the-earth-essential-geolocation-tools-for-verification-89d960bb8fba> мекенжайы бойынша қолжетімді. [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Онлайн ресурстар

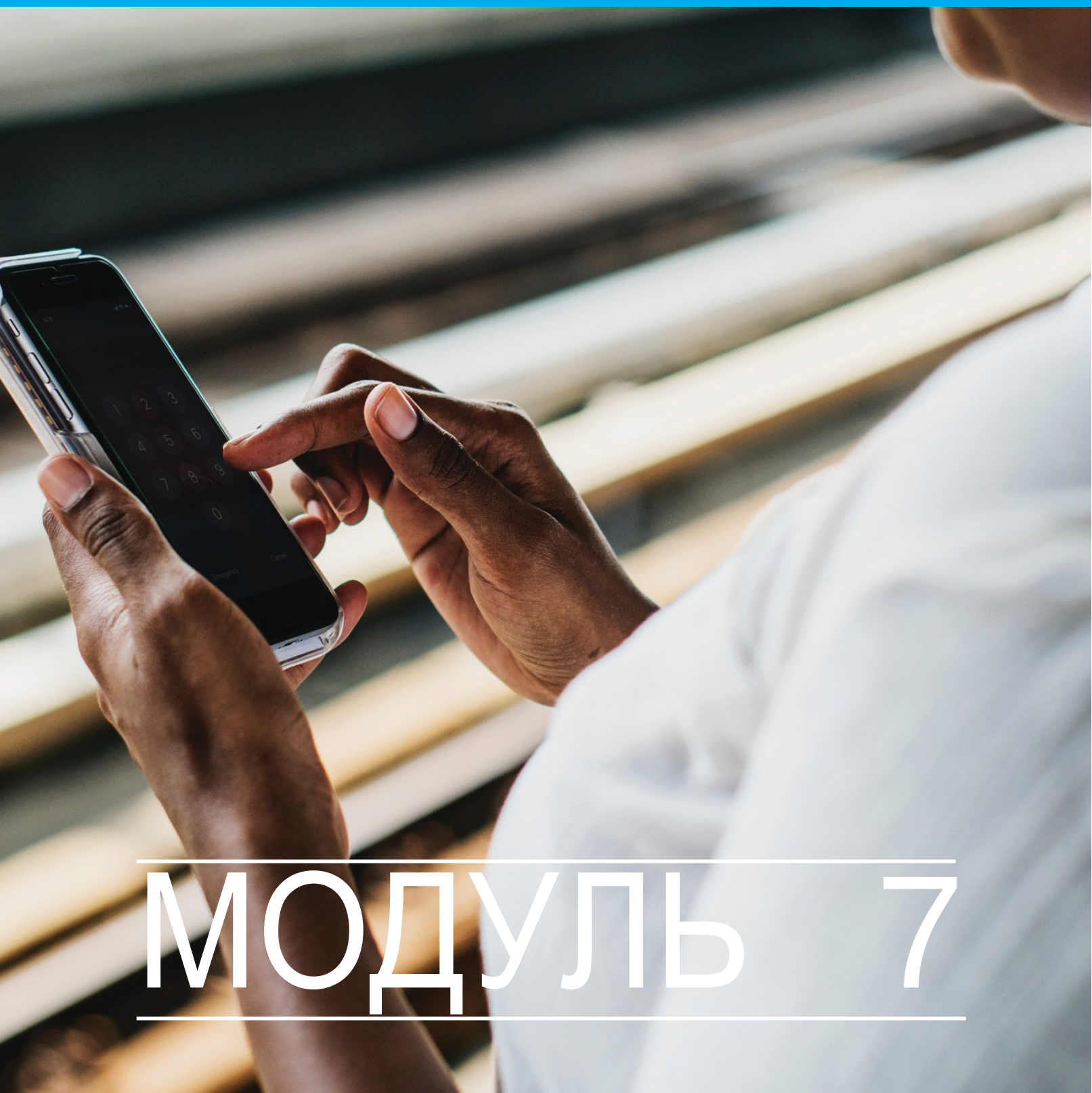
Интерактивті жаңалық нобайы: Geolocation Challenge (Геолокация сын-тегеуіріні). мекенжайы бойынша қолжетімді <https://firstdraftnews.com/resource/test-your-verification-skills-with-our-geolocation-challenge/>. [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Интерактивті жаңалық нобайы: Observation Challenge (Бақылау сын-тегеуіріні). <https://firstdraftnews.com/resource/test-your-verification-skills-with-our-observation-challenge/> мекенжайы бойынша қолжетімді. [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

Жаңалық нобайы: Онлайн тексеру курсы. <https://firstdraftnews.org/learn/> мекенжайы бойынша қолжетімді [03/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

МОДУЛЬ 7: Желідегі қиянатпен күресу: журналистердің және олардың деректерінің нысанына айналуы

Джули Посетти

МОДУЛЬ 7

Қысқаша мазмұны

Сенімді ақпарат пен сенімді журналистиканың беделін бұзушы қате ақпарат пен жалған мәлімет¹ мәселесі әлеуметтік желілер дәуірінде кенет ушықты. Оның зардаптырына журналисттер мен онлайн-баспаларды, сондай-ақ, ақпарат пен пікірді тексеріп, бөлісуге ұмтылған дереккөздерді әдейі аңду кіреді. Осыған қатысты қауіп-қатерлер журналистикаға деген сенімді одан әрі бұзып, журналисттер мен олардың дереккөздеріне қауіп төндіруі мүмкін.

Кей жағдайларда журналисттер, олардың дереккөздері мен потенциалдарын жаңылыстыруға және көңілін басқаға аударуға бағытталған ақпаратты бөлісу арқылы «астротурфинг»², «троллинг»³, «жаңылыстыру, жалған ақпарат беру, журналистті шатастыру мен оған қауіп төндіру» сияқты қасақана әрекеттерінің құрбаны болып жатады. Бұған балама ретінде журналистер оларды алдау арқылы, өтірік ақпаратпен бөлісе отырып, фактілердің нақсыз баяндалуына бағытталған болуы мүмкін, ол әшкере болған жағдайда, журналистке (және ол байланысқан жаңалықтық ұйымға) деген сенімнің жоғалуына алып келеді. Басқа жағдайларда олар өздерінің дереккөздерін ашуға, олардың құпиялылығының бұзылуына бағытталған цифрлық түрдегі қоқан-лоқы және өздеріне қауіп төндіре отырып, жарияланбаған ақпараттарына мүмкіндік алу сияқты әрекеттермен кездеседі.

Үкімет сөз еркіндігін мен сындарлы пікірлерді⁵ суытып, басу үшін «өшпенділіктің цифрлық жасақтарын» жұмылдыратын жағдайлар да болады. Бұдан бөлек, әйелдерге пропорционалды түрде емес және әйел атаулыға қарсы шыға отырып көрсетілетін ғаламтордағы күш көрсету мен алымсақтық (кейде «троллингті»⁶ білдіретін қиындықтар) мәселелері бар. Бұл журналистер, олардың дереккөздері мен пікірлері онлайн жәбірлеулердің ағымына, олардың іс-әрекеттері туралы жалған сөздер, тұлғалық беделінің бұрмалануы немесе оларға деген сенімді бұзып, оларды кемсітуге бағытталған қатер төндіру қаупіне және соңына келгенде, олардың репортаждарын басып тындыру үшін, көңілдерін басқаға бұрып, сенімсіздендіруге алып келуі мүмкін⁷. Осыған қоса, көп жерлерде сындарлы репортаждарды басуға арналған физикалық жәбір көрсетулер жалғасуда және ендігі олар онлайн түрдегі арандатушылық және қорқытулармен толықтырылу қаупі бар.

1 Анықтамасын қараңыз: Уордл, С. және Деркман, Х. (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policymaking* (Ақпараттық ақаулық: пәнаралық зерттеулер мен саясатты әзірлеу жолында) (Еуропалық Кеңес). <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

2 «Астротурфинг» табиғи шөп жабынынан ұқсату мақсатымен сыртқы беттерді жабуға арналған жасанды шөп атауынан туындаған термин. Жалған мәліметтер мәтінмәнінде аудитория мен журналисттерге арналған, оларды әсіресе «куәгерлігімен», адамдарды, идеяны немесе саясатты жалған қолдауымен жаңылыстыру мақсатымен қолданылатын жалған ақпаратты қамтиды. Қосымша түрде Технопедияның анықтамасын қараңыз: <https://www.techopedia.com/definition/13920/astroturfing> [20/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

3 Коко, Г. (2012). *Why Does Nobody Know What Trolling Means? A quick reference guide for the media* at Vice.com. (Троллинг дегеннің не екенін неге ешкім білмейді? Vice.com. сайтындағы БАҚ бойынша қысқаша анықтамалық нұсқаулық) https://www.vice.com/en_au/article/ppqk78/what-trolling-means-definition-UK-newspapers [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

4 Посетти Дж.. (2013). *The 'Twitterisation' of investigative journalism in S. Tanner & N. Richardson (Eds.), Journalism Research and Investigation in a Digital World* (С. Таннер және Н. Ричардсон (редакциясында), Цифрлық әлемдегі журналисттік зерттеулер және тергеулер Құрамындағы «тергеушілік журналистиканың «твиттерленуі» (88-100-беттер): Oxford University Press, Мельбурн. <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=2765&context=lhpapers> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

5 Рилей М, Еттер, Л және Прадхан, Б (2018) *A Global Guide To State-Sponsored Trolling* (Мемлекет демешілігіндегі троллинг бойынша ғаламдық нұсқаулық), Bloomberg: <https://www.bloomberg.com/features/2018-government-sponsored-cyber-militia-cookbook/> [ж. бастап қолжетімді 21/07/2018].

6 Ескерту: «Троллинг» өзінің интернетке қатысты мағынасында ойнап әзілдеу, алдап-арбаудан бастап, қасақана жалған айтуға дейінгі әрекеттерді білдіреді. Дегенмен, ол көп жағдайда онлайн-асыра сілтеудің барлық актілерін қамтитын термин ретінде пайдаланылады. Ол ықтималды қиындық тудыратын болып табылады, себебі қызмет түрлерінің кең ауқымын қамтып, интернеттегі қудалаулардың күрделілігін баса айтады.

7 Мысал табу үшін: <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/twitter-maggie-haberman-new-york-times-quits-social-media-jack-dorsey-a8459121.html>

Журналисттер жалған ақпараттық кампаниялардың тікелей құрбаны бола алады, бірақ олар әлі де шегінуде. Күшейтілген цифрлық қорғанысқа қосымша ретінде, көбі белсенді түрде бұл шабуылдарды әшкере етеді және қастық ойлаушыларды көрсетеді. БАҚ бастамаларында және ақпараттық сауаттылықта бұл саладығы коммерциялық емес ұйымдармен бірге қатыса отырып, журналистиканы не себепті қорғап, сақтау қажеттігі жайлы қоғамға ақпарат беруде жаңалықтық БАҚ та маңызды рөл атқарады.

Тақырып бойынша

Мәселелердің негізгі шешімдері

і) «Троллинг» пен «астротурфингті» тану және оған жауап ретінде жүзеге асырылатын әрекет⁸

Бұл феномен журналисттер мен көрермендерді алдауға арналған оқиғалар мен кейіпкерлерді жасауды қамтиды, сондай-ақ, қоғамның негізгі реакциясына ұқсатылған әлеуметтік желілердегі ұйымдасқан кампаниялар да осының ішінде. Шұғыл жаңалықтар мен заңды куәгерлік көрсетулерді жалған ақпарат тарата отырып, қасақана жаңылыстыру немесе журналистке және онлайн пікір білдірушіге, сонымен қатар олардың жұмыстарына деген сенімді бұзу үшін қолдан жасалған немесе нақсыздықтары көп мазмұннан ажырату қиын болуы мүмкін.

Бұндай іс-әрекеттің үлгілерінің қатарына жататындары:

- Ақпараттың таратылу процесіне қатысы болуы мүмкін журналистерді қоса алғанда, жеке тұлғалардың абыройына және/немесе беделіне нұқсан келтіретін мазмұнды адамдардың таратуына мәжбүрлейтін, табиғи апаттар немесе лаңкестік шабуылдар кезінде зардап шеккен адамдар санын жалған көрсету.
- «Дамаскідегі гей-бойжеткен» сияқты ойлап табылған кейіпкерлермен жасалған, жаңалықтарда көрсетілуге лайық көрсетілім мазмұнын жариялау¹⁰. 2011 жылы әлемдік БАҚ Сириялық лесбиян қыз сияқты блоггердің қамауға алынғандығы туралы жариялады - оның авторы мемлекеттен тыс өмір сүретін АҚШ студенті болып шықты. Австриялық радиохабар таратушы корпорациясының РМ бағдарламасы үшін сюжетке журналист Джесс Хилл тағайындалды. Оның айтуынша, дәстүрлі құндылықтары және тексеріс әдістері оның бағдарламасына өтірікті күшейтуге жол бермеді. «Біз оның қамауға алынғандығы жайлы айтпадық, оған жалғыз қарапайым себеп, онымен шын мәнінде ешкім жеке кездеспегендігі. Туысқандары да, жеке достары да жоқ. Біз екі күн бойы біздің сириялық байланыстарымыздан сол қызға қатысы болуы мүмкін адамдарға бағыттау үшін іздеу жұмыстарын жүргіздік, бірақ әр бастауымыз тығырыққа тірелді. Біз оны кездестірген ешбір адамды таба алмауымыз, бізге үлкен белгі берді, сондықтан бұл туралы ешнәрсе хабарламадық. Бұл оқиғаны жариялауға ұмтылған ақпараттық агенттіктер дереккөзге қайту бойынша негізгі жұмысты жасаған жоқ. Олар блог жазбасына негізделген жаңалықты хабарлады»¹¹.

⁸ Сабақ үшін қажет болуы мүмкін «астротурфинг» түсіндірмесін табуға: <https://youtu.be/Fmh4RdlwswE> сілтемесі пайдалы болуы мүмкін

⁹ Манчестердегі бомба салу жайлы мысал, <https://www.theguardian.com/technology/2017/may/26/the-story-behind-the-fake-manchester-attack-victims> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

¹⁰ Юнг, К. (2017). *How to Hoax Yourself: The Case of the Gay Girl in Damascus* (Өзіңді қалай алдауға болады: Дамаскідегі гей қыздың хикаясы), 9 қараша 2017, The New Yorker. <https://www.newyorker.com/books/page-turner/how-to-hoax-yourself-gay-girl-in-damascus> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Басқа мақсаттардың қатарына журналисттерді шындықты іздеу нәтижесінде қорқынышты ықпал көрсете отырып, репортаждық күштерді бұғаттайтын, тергеудің нәтижесіз жолын ұсыну арқылы тергеу жұмыстарынан көңілін аулау немесе басқа жаққа бұру ниеті жатады.

Бұрыс бағыттаудың мысалдары:

- 2017 жылдың қаңтар айында болған Дональд Трампты ұлықтау рәсіміне жиналған топтың саны туралы мәлімдемені «баламалы фактілер» ретінде қайта ойластыру¹²
- Әскери кезеңді замануи насихаттау, мысалы талибтар Ауғанстандағы журналистерге шайқастың жалған және шатастыратын ақпараттарын Твиттерде жазуы.¹³
- Тексеруге жарамды бөліктері бар, әлеуметтік мүддені көрсететін, бірақ жалған ақпаратпен араласып, бұрмаланған мәліметтердің жиынтығының журналисттерге берілуі.

Соңғы кездері компьютерліе насихаттау¹⁴ «астротурфинг» және «троллингпен» айналысатын журналисттерге қауіпті көбейтті. Бұған мақсатты түрде жалған ақпаратты және шектеулі іс-әрекет сияқты көріну үшін жасалған насихаттау масштабындағы хабарламаларын таратуға бағытталған боттарды қолдану жатады.¹⁵ Технологиялар мен жасанды интеллект «жалған» бейнелер¹⁶ мен журналистерді, әсіресе әйел-репортерлерді сеніміздендіруге арналған мазмұнды жасауда бір мезгілде қолданылады.

Бұл тәжірибелердің мысалдарының қатарына келесілер жатады:

- Rappler.com атты тәуелсіз жаңалықтар сайты және негізінен әйел адамдардан тұратын қызметкерлер тобы ғаламтордағы зиян келтірудің үлкен масштабтағы құрбаны болды. «Филиппиндегі төлеулі тролльдар, қате пікірлер, логикалық қисынсыздық, құдықты уландыру - бұл қоғамның пікірін түйінді сөздер арқылы өзгертуге көмектескен насихаттаулардың тек бірнешеуі ғана¹⁷. (көбірек талқылауларды төменнен қараңыз)

11 Посетти Дж.. (2013). аталған еңбегінде

12 NBC News (2017) Video: <https://www.nbcnews.com/meet-the-press/video/conway-press-secretary-gave-alternative-facts-860142147643> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

13 Каннингем, Е (2011). *In shift, Taliban embrace new media* (Талибан БАҚ құралдарын жаңартуда), GlobalPost. <https://www.pri.org/stories/2011-05-21/shift-taliban-embrace-new-media> 30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

14 Вудлей, С.С. және Ховард, П.Н. (2017). *Computational Propaganda Worldwide: Executive Summary* (Әлемдегі компьютерлік насихат: атқарушылық түйіндеме). Жұмыс құжаты No. 2017.11 (Оксфорд Университеті). <http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/06/Casestudies-ExecutiveSummary.pdf> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

15 Ескерту: 2017 жылғы Ұлыбританиядағы сайлау барысындағы боттық кампаниялар жөніндегі шағын хабарлар бұл мәселелер жөнінде хабарлау қиындықтарын атап өтті. Салыстырыңыз: Диас, Н. (2017). *Reporting on a new age of digital astroturfing* (Цифрлық астротурфингтің жаңа дәуірі жөніндегі репортаж), Жаңалықтар нобайы. <https://firstdraftnews.com/digital-astroturfing/> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

16 «Тереңнен жалған» термині – «тереңнен оқу» және «жалған» сөздерінен құралған. Оның құрамына кейбір жағдайда порнографиялық сипаттағы алаяқтық мазмұнды құрудағы ЖИ технологиясы кіреді және анықталуы мүмкін емес дерлік. Ол адамдарды, соның ішінде журналисттерді беделдерін түсіруге бағытталған кибершабуылдарда пайдаланылады. Қараңыз: Катбертсон, А (2018) *What is 'deepfake' porn? AI brings face-swapping to disturbing new level* («Тереңнен жалған» порно дегеніміз не? ЖИ беттерді ауыстыруды қатерлі жаңа деңгейге көтеруде) Newsweek <http://www.newsweek.com/what-deepfake-porn-ai-brings-face-swapping-disturbing-new-level-801328> [17/06/2018 ж. бастап қол жетімді].

17 Ресса, М. (2016). *Propaganda War: Weaponising the Internet* (Насихаттар соғысы: интернеттің қарулануы), Rappler. <https://www.rappler.com/nation/148007-propaganda-war-weaponizing-internet> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

- Оңтүстік Африкадағы саясаткерлер мен негізгі мемлекеттік кәсіпорындарды басып алу айыбы таңылған бай отбасы тиянақты ойластырылған насихаттық кампанияны жасап шығу үшін британдық Белла Поттингердің қоғаммен байланыс компаниясын жалдаған. Ол өз хабарламаларын веб-сайттардың қатысуымен жалған ақпарат империясы, бұқаралық ақпарат құралдары және Twitter-дегі ақылы әскер арқылы таратып отырған, олардың мақсаты мемлекетті басып алу жайлы зерттеулерге қарсы тұру үшін журналисттер, іскер адамдар және саясаткерлерге бағытталған қорлау, жаулық мәтініндегі хабарламалар мен фотошопталған суреттерді тарату болды¹⁸. Бұл кезеңде белгілі редактор Ферриал Хаффаджи ғаламторлық аңдудың құрбаны болды, ол бойынша, әсерді күшейту үшін қолданылған #presstitute¹⁹ хештегімен қатар, оның мінезі жайлы жалған пікір қалыптастыратын суретпен айла-шарғылар жасалынды.
- Журналист Рана Айюбтың ісі оның сыни хабарламаларға қарсы тұруға бағытталған, жалған ақпараттың бұқаралық таралуынан кейін Біріккен Ұлттар Ұйымының бес арнайы баяндамашысы Үндістан үкіметін оған қорғаныс беруіне шақыруына себеп болды. Тәуелсіз журналист әлеуметтік медида ол туралы жалған ақпарат сондай-ақ, ол туралы «тереңінен жалған» порнографиялық бейне жасады деген қате пікір қалыптасып, тікелей өлтіру және зорлау қауіптері төнген²⁰.
- Финдік журналист Джессика Ароның ісі осы модульдің ii «Цифрлық қауіпсіздік қатерлері мен қорғаныс стратегиясы» бөлімінде қарастырылды.

Бұл анықтамалықтың өзге модульдері көбінесе техникалық тексерулерге арналған, бірақ қатысушыларға кейбір онлайн-операторлардың олардың зиян келтіру схемасының бір бөлшегі ретіндегі қате ақпарат пен жалған мәліметті журналисттерге қарсы бағыттап, таратып және жасауындағы зиянкестік мақсатын анықтауға мүмкіндік беру маңызды.

Ақпаратты тексерудің техникалық әдістеріне қосылатын сындарлы сұрақтар:

1. Бұл тег немесе акцияның негізінде зиян келтіру ойы болуы мүмкін бе?
2. Мазмұнды бөліскен адам одан қандай пайда табады?
3. Егер мен онымен бөлісем, менің кәсіби абыройыма / жаңалықтар мекемесіне немесе жұмыс берушіме қандай салдар болуы мүмкін?
4. Мен тұлғаны / тиістілікті / сенімділікті / мақсатты анықтау үшін қажетті деңгейде жұмыс жасадым ба? (мысалы, олар жалған ақпаратты алуға немесе қоғамдық мүдделерін ойлаусыз, заңсыз түрде алынған мазмұн сатылымынан пайда алуға ұмтылады ма?)

¹⁸ Гуптаның «жалған жаңалықтар патшалығы» жайлы толығырақ досье <https://www.timeslive.co.za/news/south-africa/2017-09-04-the-guptas-bell-pottinger-and-the-fake-news-propaganda-machine/> мекенжайы бойынша қолжетімді. [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

¹⁹ Хаффаджи, Ф. (2017). *Ferial Haffajee: The Gupta fake news factory and me* (Ферриал Хаффаджи: Гупта жалған ақпараттар фабрикасы және мен).. HuffPost South Africa. [онлайн] мекенжайы бойынша қолжетімді: https://www.huffingtonpost.co.za/2017/06/05/ferial-haffajee-the-gupta-fake-news-factory-and-me_a_22126282/ [06/04/2018 ж. бастап қолжетімді].

²⁰ UN experts call on India to protect journalist Rana Ayyub from online hate campaign (БҰҰ сарапшылары журналист Рана Аюбты интернеттегі жек көру кампаниясынан қорғауға шақыруда) <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23126&LangID=E>; [17/08/2018 ж. бастап қол жетімді]. Қосымша түрде қараңыз Аюб, Р. (2018). *In India, journalists face slut-shaming and rape threats* (Үндістанда журналисттерге масқаралау және зорлану қаупі төнуде). <https://www.nytimes.com/2018/05/22/opinion/india-journalists-slut-shaming-rape.html> [17/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

5. Ал адам ба, бот па?²¹

6. Егер сіз болжалды ақпарат берушіден «мәліметтер жиынтығын» алсаңыз, бұл жиынтықтың мазмұнын толық жарияланым алдында өзіңіз тексеруіңіз қажет пе? Оған беделді түсіру мен қасақана жаңылыстыру мақсатында қате ақпарат пен жалған мәліметтің қосылу ықтималдылығы бар ма?

ii) Қауіпсіздікке төнетін цифрлық қауіп-қатер және қорғаныс стратегиялары

Журналисттер, құқық қорғаушылар мен блогерлер/әлеуметтік желі белсенділері кибер шабуылдар алдында күн өткен сайын әлсіз болуда және олардың жеке мәліметтері мен дереккөздері зиянкес адам, сонымен қатар, фишинг, зиян келтіруші бағдарламалардың шабуылы және сәйкестендірілген мәліметтерді қолдан жасау арқылы маңыздылығын жойып алуы мүмкін²².

Бұл тәжірибелердің мысалдары:

Финляндияның YLE қоғамдық телекомпаниясының қызметкері, марапаттар иесі журналист-тергеуші Джессика Аро 2014 жылдан бері ұйымдасқан «трольдердің» кампаниясының нысанасына айналды. Ол цифрлық қауіпсіздік қатерлеріне тап болды, соның ішінде спуфинг пен доксингке²³ - трольдер оның жеке байланыс ақпараттарын жариялап, хабарлама алмасуға арналған қосымшалары мен пошта жөшігін ызалы хабарламалармен толтыра отырып, ол туралы жалған ақпарат таратты. Ол бұл туралы «*Маған біреу қоңырау шалып, тапаншадан атты. Кейінірек, бұл менің қайтыс болған әкем және ол мені «бақылауда» деген хабарлама жазды.*»²⁴, - деді. Аро журналисттерді қауіп-қатерден қорғайтын редакторларға алғыс білдіріп, журналисттерді насихаттауды тергеп, әшкере етуге шақырды.

Сондықтан, журналист мамандарға келесі қауіптерге дайын болу маңызды:

Цифрлық қауіпсіздіктің 12 негізгі қауіп²⁵

- Нысаналы және бұқаралық бақылау
- Нысанасы белгісіз бағдарламалық және аппараттық әлсіздік
- Фишинг шабуылдар²⁶
- Жалған домендік шабуылдар

21 Мысал табу үшін <https://botcheck.me> қараңыз

22 Технопедиадан алынған ақпарат: спуфинг (алмастыру) – өзінің барысында хабарлама алушыға белгілі дереккөзге ұқсатылған белгісіз дереккөзден жіберілетін алаяқтық немесе жаман ниетті тәжірибе. Электрондық поштаны ұқсату осындай тіжірібенің ең көп тараған түрі болып табылады. Жасанды хаттарда қосыша қауіптер де болулары мүмкін, мысалы, трояндар немесе өзгедей вирустар. Ондай бағдарламалар күтпеген әрекеттерді орындап, қашықтан қатынау мүмкіндігін беріп, файлдарды жойып және компьютердің басқадай зақымдануына әкеп соғулары мүмкін <https://www.techopedia.com/definition/5398/spoofing> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

23 Технопедиадан алынған ақпарат: доксинг – басқа адамдардың деректерін, соның ішінде есімдерді, мекенжайларды, телефон нөмірлерін және кредит картасының деректерін іздеу, бұзу және жариялау процессі болып табылады. Доксинг нақты адамды немесе ұйымды көздеуі мүмкін. Доксингтің көп себебі бар, бірақ олардың ең көп тарағаны болып мәжбүрлеу табылады. Доксинг – құжаттар жиі бұзылып, таратылатындықтан, «.doc» сөзінен туындаған жаргонды термин болып табылады. Хакерлер көптеген дох әдістерін тапқан, бірақ ең көп тарағандарының бірі – көбірек жеке бас ақпаратына қол жеткізу мақсатымен құрбанның электронды поштасын бұзып алып, көбірек ақпарат алу үшін өз аккаунтын ашу. <https://www.techopedia.com/definition/29025/doxing> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

24 Аро, Дж. 2016. *The cyberspace war: propaganda and trolling as warfare tools* (Киберкеңістіктегі соғыс: насихат пен троллинг соғыс жүргізу қаруы ретінде) . European View. Sage Journals, 2016 маусымы, 15-том, 1-басылым. <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1007/s12290-016-0395-5> [ж. бастап қолжетімді 20/07/2018].

25 Посетти Дж.. (2015). *New Study: Combatting the rising threats to journalists' digital safety* (Жаңа зерттеу: журналисттердің цифрлық қауіпсіздігіне төнген қауіптермен күрес) (WAN-IFRA). <https://blog.wan-ifra.org/2015/03/27/new-study-combatting-the-rising-threats-to-journalists-digital-safety> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

26 Кинг, Г. (2014) *Spear phishing attacks underscore necessity of digital vigilance* (Нысаналы фишинг-шабуылдар цифрлық қырағылықты қажет етеді), CPJ. <https://cpj.org/blog/2014/11/spear-phishing-attacks-underscore-necessity-of-dig.php> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

- Делдал шабуылдары (MitM)²⁷
- Қызметтен бас тарту (DoS) шабуылдары мен Қызметтен үлестірілген бас тарту (DDOS –Distributed Denial of Service)²⁸
- Веб-сайтты зақымдау
- Қолданушылардың жеке жазбаларының беделдерін түсіру
- Қорқыту, қудалау және интернетте еркінен тыс жариялау
- Жалған мәліметтер және «кірін ақтару»
- Журналистік еңбектерінің нәтижелерін тәркілеу және
- Деректерді сақтау және майнинг

Қорғаныс стратегиялары туралы қараңыз: *Building Digital Safety for Journalism (Журналистика үшін цифрлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету)*²⁹.

Журналисттермен және БАҚ өзге өндірушілерімен іскерлесетін құпия дереккөздер мен ақпарат берушілер үшін салдарды: *Protecting Journalism Sources in the Digital Age (Цифрлық технологиялар дәуірінде журналистика дереккөздерін қорғау)*³⁰ тарауынан қараңыз.

Онлайн алымсақтық және күш көрсетуді тану мен оны басқару

«Мені сасық жөлаб, қанды сыған, еврей, мұсылмандық жезөкше, грекиялық паразит, жиіркенішті мигрант, ақымақ есуас, ұсқынсыз өтірікші, біржақтық көре алмаушы деп атады. Олар маған үйге барып, өзімді өлтіруімді немесе олар мені ататынын, тілімді кесетінін, сауасақтарымды бір-бірлеп сындыратындарын айтуды жалғастыруда. Олар мені топталып зорлау мен сексуалды азаптаумен қорқытады»³¹. Бұл 2016 жылы Брюсселдегі сессия алдындағы Еуропалық комиссияда интернеттегі жеке тәжірибесі туралы куәгерлік еткен танымал швед журналисті Александра Паскалудудің сөздері.

Мұндай интернеттегі әйел журналистер мен пікір білдірушілерге зиян келтіру түрлерінің әлемдік деңгейде таралуы, БҰҰ (соның ішінде ЮНЕСКО³²) және басқа агенттіктердің бұл мәселені мойындауға және оны шешу жолында әрекеттер жасауға шақыруына мәжбүрледі.

Еуропадағы Қауіпсіздік пен Ынтымақтастық Ұйымы (ЕҚЫҰ) «жексұрын троллингке» шексіз ұшырайтын әйел журналисттерге онлайн көрсетілетін күштің халықаралық ықпалын айқындайтын зерттеу жұмысының демеушісі болды³³.

27 Технопедияның Делдал шабуылдарына (MITM) берген сипаттамасы: «Өзінің барысында екі пайдаланушы арасындағы байланыс рұқсаты жоқ тараппен қадағаланып, өзгертілетін тыңдау түрі. Әдетте, қылмыскер ашық кілтті хабарламаларды қармай отырып, белсенді тыңдайды және сұратылған кілтті өзінікімен алмастырып, хабарламаларды қайта жібереді». <https://www.techopedia.com/definition/4018/man-in-the-middle-attack-mitm> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

28 Анықтамасын Технопедиядан қараңыз. <https://www.techopedia.com/definition/24841/denial-of-service-attack-dos>. <https://www.techopedia.com/definition/10261/distributed-denial-of-service-ddos> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

29 Хенриксен, Дж. және басқалары (2015). *Building Digital Safety for Journalism (Журналистика үшін цифрлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету)* (ЮНЕСКО) Париж. <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002323/232358e.pdf> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

30 Посетти Дж.. (2017). *Protecting Journalism Sources in the Digital Age (Цифрлық технологиялар дәуірінде журналистика дереккөздерін қорғау)* (ЮНЕСКО). Париж. <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002480/248054E.pdf> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

31 Посетти Дж.. (2016). *Swedish journalist Alexandra Pascalidou Describes Online Threats of Sexual Torture and Graphic Abuse in The Sydney Morning Herald* (Швед журналисті Александра Паскалиду «The Sydney Morning Herald» беттерінде сексуалды азаптаумен қорқыту және графикалық зорлық-зомбылық жайында баяндап берді), 24/11/2016. <http://www.smh.com.au/lifestyle/news-and-views/swedish-broadcaster-alexandra-pascalidou-describes-online-threats-of-sexual-torture-and-graphic-abuse-20161124-gswuww.html> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

32 Посетти Дж.. (2017). *Fighting Back Against Prolific Online Harassment: Maria Ressa (Интернеттегі жеке басты қудалаумен күрес: Мария Ресса)* Л. Килман (күні белгісіз) аталған еңбегінде. Қосымша түрде қараңыз: ЮНЕСКО ұйымының 39-Бас Конференциясының «журналист әйелдердің тап болатын нақты қауіптері, соның ішінде желідегі және өмірдегі сексуалдық қудалау мен зорлық-зомбылық» аталып өткен 39-қарары <http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002608/260889e.pdf> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Бұл британдық Demos талдау орталығы өткізген зерттеу жұмысынан кейін өткізілген зерттеу, жүздеген твиттерді қарап шығып, ерлерге қарағанда, көбінесе әйелдер қысым көрген жалғыз санат журналистика екендігі анықталды, «әрі, әйел журналисттерге немесе теле-жүргізушілерге ер адам қызметтестерінен шамамен үш есе көп күш көрсетілген»³⁴. Күш көрсетуші адамдардың негізгі сөздері «жезөкше», «зорлау» және «жәлөб» болған.

Интернеттегі әйел журналистерге қатысты бұл күш көрсетудің ерекше тұсы, олардың жұмысын немесе мінездеріне қатысты жалған ақпаратты олардың беделдерін түсірудің, оларды қорлау және көпшілікке арналған репортаж бен пікірлерін басудың құралы ретінде қолданылуы.

Қосымша күш көрсетулер, сонымен қатар, зорлық пен өлтірулер және «үймелену» (интернеттегі адамға қарсы бұқаралық, ұйымдасқан немесе роботтандырылған жаппай шабуылдар) ықпалдары зардаптарды ушықтырады.

Көп жағдайда біріншісі таң ата салысымен және соңғысы ұйқыға кетерде ұялы құрылғыларға келіп жататын бұл шабуылдардың жеке бас сипаты әсерді одан одан сайын қиындатады. «Мен құлағымда қалған ауызша зорлық-зомбылықпен оянып, сексизм және нәсілшілдік қысымдарының жаңғырықтарымен ұйықтайтын күндер болады. Бұл тұрақты түрдегі төменгі интенсивті соғысқа ұқсайды.» - дейді Паскалиду.

Филиппиндерде *Rappler* атқарушы редакторы және бас директоры Мария Ресса³⁵ үкіметпен байланысты бұқаралық жалған ақпарат кампанияларының тұрғысынан көптеген интернеттегі аңдумен күрес тақырыбындағы зерттеу жұмыстарымен айналысады. Ол бұрынғы *CNN* әскери корреспонденті, бірақ айтуынша, бұл саладағы бірде-бір тәжірибесі 2016 жылдан бері оған бағытталған интернеттегі бұқаралық және талқындаушы гендерлік күш көрсету кампанияларына қарсы дайындай алмады. Бұл туралы ол: «Мен ұсқынсыз да, ит те, жылан да аталдым, мені өліммен және зорлаумен қорқытқан» - дейді. Оны өлтірумен қорқытқандардың санынан да шатасқан. Сондай-ақ, ол #ArrestMariaRessa және #BringHerToTheSenate хэштегтік кампанияның нысанасына айналды, олар онлайн-мобтар шабуылы арқылы Ресса және *Rappler* атауларына сенуден айыруға және олардың есептерін тоқтатуға бағытталды. «Үнсіздік шиыршығы басталды. Соттан тыс өлтіруді сынап немесе сұрақ қойған кез-келген адам, қатыгез күш көрсетуге тап болды. Бұл күш әсіресе әйелдерге тиді. Бұдан біз жүйенің басқаша ойлауды басуға бағытталғанын-журналисттерді көнгіш етуге шақырылғанын түсіндік. Біз қиын сұрақтар қоймауымыз керек және әлбетте, сыншы болмауымыз тиіс.»,- дейді Ресса³⁶.

Мария Рессаның жауап қайтару стратегиясының құрамында:

- Мәселенің күрделілігін түсіну

33 ЕҚЫҰ (2016). *Countering Online Abuse of Female Journalists* (Интернеттегі журналист әйелдерге қатысты зорлыққа қарсы шаралар). <http://www.osce.org/fom/220411?download=true> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

34 Барлетт, Дж. және басқалары (2014) *Misogyny on Twitter* (Твиттердегі мизогония), Demos. https://www.demos.co.uk/files/MISOGYNY_ON_TWITTER.pdf [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

35 Мария Ресса ЮНЕСКО торайымы болып табылады - Guillermo Cano World Press Freedom Prize <https://en.unesco.org/prizes/guillermo-cano/jury>.

36 Посетти Дж. (2017). *Fighting Back Against Proliferating Online Harassment: Maria Ressa* (Интернеттегі жеке басты қудалаумен күрес: Мария Ресса) Л. Килман (күні белгісіз). *An Attack on One is an Attack on All* (Біреуге жасалған шабуыл бәріне жасалған шабуыл) (ЮНЕСКО). <http://unesdoc.unesco.org/images/0025/002593/259399e.pdf> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

- Психологиялық зардаптарды мойындау және зардап шеккен қызметкерлерге психологиялық қолдау көрсету
- Шайқаста журналистік тергеулерді қару ретінде қолдану³⁷
- Сұралған адал аудитория шабуылдарды ұстап тұруға және қайтаруға көмектеседі
- Өмірдегі және желідегі қауіпсіздікті нығайту қудалауға жауап ретінде
- Интернеттегі қысымды саналы түрде басқару мен оны азайту үшін көбірек жұмыс жасау мақсатымен әлеуметтік платформаларға (мысалы Фейсбукке және Твиттерге) ұран тастау

Үдеп келе келе жатқан онлайн қудалаумен жұмыс істеу, жалған ақпарат тұрғысынан әйел журналисттердің жалғасып келе жатқан өмірдегі қудалауы бар екендігін мойындау маңызды. Мысалы, Австриялық тергеуші журналист Венди Карлайл қатыгез күш көрсетуге тап болды, 2011 жылы ABC радиосы үшін деректі фильмді түсіру барысында Австриядағы климатты өзгерту жақтаушыларының митингінде талқандау және күш көрсетумен кездесті. Бұл күш көрсетуден кейін өзінің жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін, ол шарадан кетуге мәжбүр болды.

Модуль мақсаттары

Бұл модуль: «ақпарат ақаулығы» мәтінмәнінде интернеттегі зиян келтірулердің қауіп-қатерлері жайлы ақпарат беретін болады; қатерді анықтауды көмектеседі; және интернеттегі зиянкестікпен күресте көмектесетін құралдар мен дағдылардың дамуын қамтамасыз етеді. Мақсаттары болып табылады:

- Қатысушылардың журналисттерді, олардың дереккөздерін және қате ақпарат/жалған мәлімет бойынша кампаниялардағы басқа онлайн-коммуникаторларды қудалайтын зиян келтіруші адамдардың мәселесі жайлы білімін дамыту;
- Қатысушылар «астротурфинг», «троллинг», және интернеттегі күш көрсету мен цифрлық қауіпсіздік қатерлерін жақсырақ тану машықтарын нығайту
- «Астротурфинг» пен «троллингтің» интернеттегі зиян келтіру мен цифрлық қауіпсіздік қатерлеріне гендерлік факторлар есебі бойынша, оларға қарсы тұруда дайындықты жақсарту.

Оқу нәтижелері

Осы модульдың соңына қарай қатысушылар:

1. Интернеттегі зорлықтың журналисттерге, журналистикаға, ақпарат алмасуға және ойын білдіру еркіндігіне әсерін терңірек түсінетін;

³⁷ Сонымен қатар, бұл Фериял Хаффаджи жоғарыда аталып өткен «Гупта жылыстауы» тақырыптық зерттеуінде пайдаланған тактикасы болған. Ол өзінің дау жайындағы кейбір хабарларының беделін түсіру мақсатымен оны қудалаған кейбір тролльдердің бетін ашу үшін журналистік тергеу мен цифрлық қауіпсіздік «детективтерін» пайдаланған. Қараңыз: <https://www.news24.com/SouthAfrica/News/fake-news-peddlers-can-be-traced-hawks-20170123> [16/06/2018 ж. бастап қолжетімді].

³⁸ Карлайл, В. (2011). *The Lord Monckton Roadshow (Лорд Монктонның тұсаукезеңі)*, Фондық брифинг, ABC Radio National. <http://www.abc.net.au/radionational/programs/backgroundbriefing/the-lord-monckton-roadshow/2923400> [30/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

2. Журналисттер мен жалған ақпарат/бұрыс ақпарат бойынша кампаниялардағы онлайн коммуникаторларға бағытталған зиянкестердің мәселесі жайлы көбірек білетін;
3. Интернеттегі журналистік іс-әрекеттер жасайтын журналист әйелдер кездесетін қауіпсіздік мәселелерін нақтырақ түсінетін;
4. Интернеттегі зиян келтіруші адамдарды, сондай-ақ, «астротурфинг» пен «троллингтің» интернеттегі зияны мен цифрлық қауіпсіздік қатерлерінің жағдайларын оңайырақ танитын;
5. «Астротурфинг» пен «троллингтің» интернеттегі зиян келтіру мен цифрлық қауіпсіздік қатерлеріне гендерлік факторлар есебі бойынша, оларға қарсы тұруда дайындықтарын жақсартатын болады.

Модуль пішімі

Бұл модуль бетпе-бет немесе интернет арқылы орындалуға арналған. Ол екі түрлі орындауды қажет етеді: теориялық және тәжірибелік.

Жоспарды оқу нәтижелерімен байланыстыру

А. Теориялық

Модуль жоспары	Сағат саны	Оқу нәтижелері
Дәстүрлі түрде немесе қашықтықтық қатысуды қамтамасыз ететін вебинарлы платформа арқылы өткізуге болатын интерактивті лекция және сұрақтар мен жауаптар (90 минут). Лекцияның мазмұнын жоғарыда келтірілген теориялар мен мысалдардан алуға болады. Дегенмен, курстың ұйымдастырушыларына бұл модульдың құрамына мәдени / жергілікті шарттарға қатысты тақырыптық зерттеулерді де қосу ұсынылады.	60 - 90 минут	1, 2, 3, 4, 5

В. Тәжірибелік

Модуль жоспары	Сағат саны	Оқу нәтижелері
Дәстүрлі сынып бөлмелерінде немесе электронды оқудың Moodle сияқты электронды платформаларының, Фейсбуктегі топтар немесе интернеттегі қашықтықтан қатысуды қамтамасыз ететін басқа да қызметтер көмегімен өткізуге болатын семинар/өзіндік жұмыс (90 минут). Семинар/өзіндік жұмыс жаттығулары келесідей пішімде бола алады: • Курсты әр қайсысында 3-5 қатысушы болатындай топтарға бөліп тастаңыз • Әр топ жалған ақпарат / троллинг / астротурфинг / зиян келтіруге қарсы онлайн кампания сияқты мазмұндардың мысалдарымен қамтамасыз етілуі тиіс (мысалы, осы модульде талқыланған Мария Ресса, Джессика Аро және Александра Паскалидудың жағдайларына арналған мазмұнды блогтар мен әлеуметтік желілердегі арналардан іздеу). • Әр жұмыс тобы: материалды бірге бағалауы (материалға негіз болған адамды/топты зерттеу), қауіп пен қатерлерді анықтауы (ұсынылған шаралардың құрамындағы әсерлер туралы зерттеулерге сілтеме жасай отырып), материалға қолданылатын іс-әрекеттер жоспарын ұсынуы (ол стратегиялық жауап, қажетті жағдайда пайдаланушы жөнінде полицияға немесе платформаға хабарлау, мәселенің жеке журналын тағайындау болуы мүмкін); 250 сөзден тұратын әрекеттердің жиынтық жоспарын құруы (Google Docs құралын немесе ортақ түзетудің ұқсас құралын пайдалана отырып) және оны лекторға / жетекшіге танысу үшін жіберуі тиіс.	90 - 120 минут	1, 2, 3, 4, 5

Баламалы құрылым

Мәселелерді тереңірек қарастыру үшін, бұл модуль кеңейтіліп, үш жеке сабақ ретінде өтіле алады. (әрқайсысы жоғарыда көрсетілген екі бөліктен тұрады):

- «Троллинг» пен «астротурфингті» тану мен оған байланысты әрекет ету
- Қауіп-қатерлерді цифрлық модельдеу³⁹ мен қорғаныс стратегиялары
- Интернеттегі гендерлік қысымшылық пен қудалауды тану және оған қарсы күрес

³⁹ Трей, Дж. (2014). *Security for journalists, Part Two: Threat Modelling* (Журналисттердің жауапкершілігі. Екінші бөлім: Қауіп-қатерлерді модельдеу). <https://source.opennews.org/articles/security-journalists-part-two-threat-modeling/> [2/03/2018 ж. бастан қолжетімді].

Ұсынылатын тапсырма

1200 сөз көлемінде сюжет жазыңыз немесе бес минуттық аудиорепортаж бен үш минуттық бейнерепортаж дайындаңыз немесе бір немесе бірнеше журналисттен интернеттегі зиян келтіру тәжірибесі бойынша сұхбат алып, соған негізделген нақты интерактивті инфографика дайындаңыз. (Мысалы, жалған ақпаратқа бағытталу және/немесе жалған ақпарат кампаниясының айналасында цифрлық қауіп-қатерге тап болу және/немесе интернеттегі қудалау). Қатысушылар беделді зерттеулерді олардың ерекшеліктерінің бір бөлігі ретінде көресетулері қажет және бұл құбылыстардың журналистикаға/сөз еркіндігіне және қоғамның ақпаратқа құқығына әсерін түсіндірулері тиіс.

Оқу

Аро, Дж. 2016. *The cyberspace war: propaganda and trolling as warfare tools (Киберкеңістіктегі соғыс: насихат пен троллинг соғыс жүргізу қаруы ретінде)*. European View. Sage Journals, 2016 маусымы, 15-том, 1-басылым. <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1007/s12290-016-0395-5> [ж. бастап қолжетімді 20/07/2018].

Хаффаджи, Ф. (2017). *Ferial Haffajee: The Gupta fake news factory and me (Феруал Хаффаджи: Гупта жалған ақпараттар фабрикасы және мен)*. The Huffington Post. http://www.huffingtonpost.co.za/2017/06/05/ferial-haffajee-the-gupta-fake-news-factory-and-me_a_22126282/ [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

ЕҚЫҰ (2016). *Countering Online Abuse of Female Journalists (Интернеттегі журналист әйелдерге қатысты зорлыққа қарсы шаралар)*. <http://www.osce.org/fom/220411?download=true> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Посетти Дж.. (2017). *Fighting Back Against Prolific Online Harassment: Maria Ressa (Интернеттегі жеке басты қудалаумен күрес: Мария Ресса) Л. Килман (күні белгісіз) аталған еңбегінде. An Attack on One is an Attack on All (Біреуге жасалған шабуыл бәріне жасалған шабуыл (ЮНЕСКО 2017))*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0025/002593/259399e.pdf> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Посетти Дж.. (2016). *Swedish journalist Alexandra Pascalidou Describes Online Threats of Sexual Torture and Graphic Abuse in The Sydney Morning Herald (Швед журналисті Александра Паскалиду «The Sydney Morning Herald» беттерінде сексуалды азаптаумен қорқыту және графикалық зорлық-зомбылық жайында баяндап берді)*, 24/11/2016. <http://www.smh.com.au/lifestyle/news-and-views/swedish-broadcaster-alexandra-pascalidou-describes-online-threats-of-sexual-torture-and-graphic-abuse-20161124-gswuwv.html> [29/03/2018 ж. бастап қолжетімді].

Reporters Sans Frontieres (2018) *Online Harassment of Journalists: Attack of the trolls (Интернеттегі журналисттерді қудалау: Трольдердің шабуылдары)* Шекарасыз репортерлер: https://rsf.org/sites/default/files/rsf_report_on_online_harassment.pdf [20/8/18 ж. бастап қолжетімді].

Рилей М, Еттер, Л және Прадхан, Б (2018) *A Global Guide To State-Sponsored Trolling (Мемлекет демешілігіндегі троллинг бойынша ғаламдық нұсқаулық)*, Bloomberg: <https://www.bloomberg.com/features/2018-government-sponsored-cyber-militia-cookbook/> [21/07/2018 ж. бастап қолжетімді].

Трей, Дж. (2014). *Security for journalists, Part Two: Threat Modelling (Журналисттердің жауапкершілігі. Екінші бөлім: Қауіп-қатерлерді моделдеу)*. <https://source.opennews.org/articles/security-journalists-part-two-threat-modeling/> [ж. бастап қолжетімді 02/03/2018].

Онлайн ресурстар

БЕЙНЕ: *How to Tackle Trolls and Manage Online Harassment* (Тролльдермен қалай күресіп, интернеттегі қудалауды қалай басқару керек) – Джули Посетти (Fairfax Media), Ханна Сорм (International News Safety Institute), Александра Паскалиду (швед журналисті), Мари Гамильтон (*The Guardian*), Блатнэйд Хили (CNNi) қатысуымен Перуджада, Италия, өткен (2017 жылдың сәуірі) Журналистиканың Халықаралық Фестиваліндегі панельдік пікірталас. <http://media.журналистикаfestival.com/programme/2017/Managing-gendered-online-harrassment> Журналистиканың Халықаралық Фестиваліндегі панельдік пікірталас

АВТОРЛАР

Магда Абу-Фадиль ливандық Media Unlimited директоры

Фергус Белл- цифрлық жаңалық жинау және қолданушылық мазмұнды тексеру бойынша сарапшы. Dig Deeper Media негізін қалаушы

Хуссейн Дерахшан иран-канадалық жазушы, Гарвард университетінің Кеннеди мектебінің Шоренштейн орталығының ғылыми қызметкері және зерттеуші

Черилин Айртон Жаңалық шығару мен Әлемдік газет ассоциациясындағы (WAN-IFRA) әлем бойынша редакторлар форумының жетекшісі, оңтүстік-африкалық журналист (WAN-IFRA)

Алексиос Мантзарлис - Poynter институтындағы деректерді тексеру бойынша халықаралық желінің басқарушысы

Элис Мэтьюз - Сиднейдегі Австралиялық радио хабарлау корпорациясында (ABC) тікелей эфир және жаңалықтар журналисті

Джули Посетти - Халықаралық журналистер орталығының (ICFJ) зерттеулер жөніндегі директоры; Шеффилд университеті, БАҚ бостандығы орталығының (CFOM) аға ғылыми қызметкері; Оксфорд университетінің Рейтер журналистік зерттеулер институтының ғылыми қызметкері

Том Тревиннард- негізгі коды ашық Meedan Check бағдарламасының жетекшісі.

Клэр Уорлд- Бастапқы атқарушы директоры болып табылады және Гарвардтың Кеннеди Мектебінің Шоренштейн саясат және мемлекеттік саясат БАҚ орталығының ғылыми қызметкері.

ҰСЫНЫЛҒАН СУРЕТТЕР

Мұқаба: ЮНЕСКО/Оскар Кастелланос

МОДУЛЬ 1: [Абхиджитх С. Наир](#), Unsplash **МОДУЛЬ 2:**

[Кристоф Шольц](#), Flickr

МОДУЛЬ 3: [Самюэль Целлер](#), Unsplash

МОДУЛЬ 4: [Аарон Бурден](#), Unsplash

МОДУЛЬ 5: «Климаттық болмыс» [жобасы](#), Unsplash

МОДУЛЬ 6: [Olloweb Solutions](#), Unsplash

МОДУЛЬ 7: [rawpixel](#), Unsplash

Артқы мұқаба: [rawpixel](#), Unsplash

ГРАФИКАЛЫҚ ДИЗАЙН

Мр. Клинтон www.mrclinton.be

Сыртқы рецензенттер: Профессор Илва Родни-Нумеде, Журналистика департаменті, Фильмдер және теледидар, Йоханнесбург Университеті, Оңтүстік Африка, Профессор, Бұқаралық коммуникациялар департаменті, Өнер және білім колледжі, Қатар Университеті; Профессор Джейсон Харсин, Ғаламдық Коммуникациялар Профессор, Американдық Париж Университеті

Бұл анықтамалық жалпы қоғам және кей кездері журналистер кездесетін жалған ақпараттың қалыптасып келе жатқан ғаламдық мәселесіне жауап беретін ашық қабылдау мен икемдеп үшін халықаралық типтік үлгідегі оқу бағдарламасын қамту үшін ұсынылады.

Типтік оқу бағдарламасы ретіндегі жарияланымның негізгі қызметі журналистика бойынша оқытушылар мен жаттықтырушыларға сабақтар мен олардың құрылымдарын беруге, студенттер мен журналистикалық жұмыспен айналысып жүрген мамандарға «жалған жаңалықтармен» байланысты сұрақтарда дұрыс бағдар ұстауға көмек беру болып табылады.

Мазмұн халықаралық алдыңғы қатарлы, жалған ақпарат пен қате мәлімет мәселелеріне қарсы тұру мақсатында журналистика тәжірибелері мен тәсілдерін жаңартуға көмектесетін журналистика оқытушылары, зерттеушілері мен ойшылдарының еңбегін қамтиды. Сабақтар мәтінмәнді, теориялық сипатқа ие және онлайн тексеру жағдайында өте ыңғайлы. Курс түрінде де, тәуелсіз түрде де, олар сізге қалыптасқан оқу модульдерін жаңартуға және жаңа ұсыныстар жасауда көмек бере алады.

Құжат ЮНЕСКО коммуникацияны дамыту бағдарламасы бойынша негізгі халықаралық тақырып ретінде есептіленетін «Әлемдік журналистикалық білім беруді жетілдіру бастамаларының» бөлшегі болып табылады. Бұл бастама білім беру, тәжірибе және әлемдік көзқарас бойынша журналистиканы зерттеу, оған қоса, халықаралық алдыңғы қатарлы тәжірибелермен алмасуға бағытталған.

Білім, ғылым және
мәдениет мәселелері
жөніндегі Біріккен
Ұлттар Ұйымы

IPDC

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯЛАРДЫ
ЖЕТІЛДІРУ БАҒДАРЛАМАСЫ

ЮНЕСКО – Коммуникациялар және Ақпарат секторы
7, Де Фонтенной алаңы, 7-үй, F-75352 Париж 07 SP, Франция
Толығырақ ақпарат алу үшін, хабарласыңыз ipdc.secretariat@unesco.org

9 789230 000981